

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

**МАТЕРІАЛИ 77-ї ПІДСУМКОВОЇ
НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
ПРОФЕСОРСЬКО-ВИКЛАДАЦЬКОГО СКЛАДУ
ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ»**

**Ужгород
2023**

Матеріали 77-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу юридичного факультету. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2023. 136 с. ISBN 978-617-7825-92-9

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Лазур Ярослав Володимирович – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ» (голова редакційної колегії); **Андрушко Андрій Васильович** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу ДВНЗ «УжНУ»; **Білаш Олександр Володимирович** – кандидат юридичних наук, доцент, заступник декана юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ»; **Бисага Юрій Михайлович** – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «УжНУ»; **Белов Дмитро Миколайович** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «УжНУ»; **Болдіжар Сандра Олександрівна** – докторка юридичних наук, доцентка, професорка кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДВНЗ «УжНУ»; **Булеца Сібілла Богданівна** – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ «УжНУ»; **Греца Ярослав Васильович** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського права ДВНЗ «УжНУ»; **Карабін Тетяна Олександрівна** – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДВНЗ «УжНУ»; **Копча Василь Васильович** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу ДВНЗ «УжНУ»; **Котляр Ольга Іванівна** – кандидатка юридичних наук, доцентка, завідувачка кафедри міжнародного права ДВНЗ «УжНУ»; **Менджул Марія Василівна** – докторка юридичних наук, професорка, заступниця декана юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ»; **Петрецька Наталія Іванівна** – кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «УжНУ»; **Переш Іван Євгенійович** – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «УжНУ»; **Рошканюк Вадим Михайлович** – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри господарського права ДВНЗ «УжНУ»; **Савчин Михайло Васильович** – доктор юридичних наук, професор, директор НДІ порівняльного публічного права та міжнародного права ДВНЗ «УжНУ»; **Сийпловік Микола Васильович** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу ДВНЗ «УжНУ»; **Сливка Олександр Олександрович** – кандидат юридичних наук, керівник Освітнього провайдера «ЦПК ГРУП»; **Ступник Ярослав Валерійович** – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та процесу ДВНЗ «УжНУ»; **Тимчак Василь Васильович** – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДВНЗ «УжНУ»; **Черевко Павло Павлович** – кандидат юридичних наук, доцент, заступник декана юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ»; **Фрідманський Роман Михайлович** – кандидат юридичних наук, професор, заступник декана юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ»; **Хохлова Ірина Валеріївна** – кандидатка юридичних наук, доцентка, заступниця декана юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ».

У науковому збірнику опубліковано матеріали 77-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу юридичного факультету, що відбулася 20-24 лютого 2023 р.

Редакційна колегія може не поділяти думку учасників.

Відповідальність за зміст і достовірність поданого матеріалу несуть учасники.

Рекомендовано до друку:

Вченою радою ДВНЗ «УжНУ

(протокол №5 від 04 травня 2023 р.);

Редакційно-видавничою радою ДВНЗ «УжНУ»

(протокол №3 від 02 травня 2023 р.).

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Бадида А.Ю. Гарантії незалежності Конституційної Ради Французької Республіки: основні аспекти	5
Гартман М.Т. Релокація підприємств в умовах війни: юридичний аспект	9
Головач А.Й. Правовий режим скарбу в Стародавньому Римі	12
Когут М.Г. Витоки формування державних інституцій в Україні періоду Середньовіччя через аналіз державно-правових утворень гунів	15
Переш І.Є. Правова культура як фактор правової соціалізації	18
Погорєлова З.О. Актуальні проблеми нормотворчої діяльності Кабінету Міністрів України	21
Попович Т.П., Бариська Я.О., Телеп Ю.В. Обов'язок отримання згоди донора органів і тканин на проведення трансплантації: окремі аспекти	24
Турияниця В.В. Демократизація посттоталітарних держав: ознаки, фази та вдосконалення прав людини	27
Шандор Т-К.Ф. Перспектива вступу України у Європейський Союз: ілюзія чи реальність?	30

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Бисага Ю.М. Конституція як гарант забезпечення прав, свобод та інтересів осіб в умовах війни	36
Греца С.М. Правове регулювання обов'язків громадянина ЄС	39
Новак О.О. Нормативно-правовий аспект участі органів місцевого самоврядування в наданні гуманітарної допомоги в Україні	43
Пирого І.С., Продан В.І. Освітній процес під час війни: виклики та тенденції	46

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Булеца С.Б. Особливості цивільно-правової відповідальності при воєнному стані в Україні	49
Менджул М.В. Захист прав дитини та війна в Україні (окремі проблеми)	51
Ревуцька І.Е. Захист прав та інтересів дітей в умовах збройного конфлікту ...	53
Феннич В.П. Принцип диспозитивності цивільного процесу	56
Черевко П.П. Цивільно-правовий режим скарбу	58

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Болдіжар С.О. Роль інформаційних систем у сфері охорони здоров'я	62
Дорофеева Л.М. Дотримання прав осіб у ході контрольної діяльності митних органів: впровадження європейських стандартів	65
Пішта В.І. Перспективи використання блокчейн-технології у сфері охорони здоров'я	68
Савчин М.В. Дилема незалежних агенств, або криза розуміння принципу поділу влади у вітчизняній юриспруденції	72
Трачук П.А. Правовий статус трудових мігрантів	79
Шелевер Н.В. Конституційне право на виконання судового рішення в умовах воєнного стану в Україні	83

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Іванчулинець Д.В. Основні напрями, завдання і система криміналістики: теорія і практика	86
Копча В.В. Правове дослідження слідів на місці злочину: трасологія і дактилоскопія	91
Копча Н.В. Тактичні рішення щодо проведення слідчого огляду місця події	96
Маслюк О.В. Захист державної таємниці в умовах воєнного стану	101
Ступник Я.В., Щербакова Г.В. Допит свідків у справах про торгівлю людьми	107
Черниченко І.В. Нові правила проведення освідування в кримінальному провадженні	110

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Боброва Ю.Ю. Криза діяльності міжнародних безпекових організацій крізь призму сучасних викликів	114
Габані І.І. Роль Європейського суду з прав людини, як механізму захисту прав людини під час воєнного конфлікту на території України в контексті міжнародного права	117
Гецько В.В. Конституційні засади правового статусу внутрішньо переміщених осіб: зміни у законодавстві України після початку повномасштабної війни	121
Зелінська С.А. Мета запровадження розгляду трудових спорів у порядку спрощеного провадження	123
Калинюк С.С. Неспроможність міжнародного права забезпечити міжнародний мир і безпеку як основне статутне завдання ООН	125
Колотуха І.О. Особливості відповідальності командирів під час війни	129
Фетько Ю.І. Правові засади транскордонного співробітництва Словацької Республіки	133

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

ГАРАНТІЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОЇ РАДИ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ

Бадида Андріанна Юрїївна,

кандидатка юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

У всіх державах існують мінімальні правила, які діють задля забезпечення незалежності органів конституційної юрисдикції від впливу на них політичної влади. Йдеться, зокрема, про тривалість повноважень, призначення суддів, незмінюваності функцій тощо.

Перш за все, необхідно підкреслити, що гарантії незалежності, про які йтиметься у дослідженні, обпираються на норми Конституції держави. А вона, у свою чергу, є «недосяжною» для політичних гілок влади. Усі елементи правового статусу судів закріплені на вищому – конституційному рівні.

Питання незалежності суддів також було прокоментовано Конституційним Судом України (далі КСУ), котрий вказав, що це «є невід'ємною складовою їхнього статусу». У цьому рішенні йдеться про те, що незалежність суддів забезпечується насамперед особливим порядком їх обрання або призначення на посаду та звільнення з посади; заборонаю будь-якого впливу на суддів; захистом їх професійних інтересів; особливим порядком притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності; забезпеченням державою особистої безпеки суддів та їхніх сімей; гарантуванням фінансування та належних умов для функціонування судів і діяльності суддів, їх правового і соціального захисту; заборонаю суддям належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, займатися за сумісництвом певними видами діяльності; притягненням до юридичної відповідальності винних осіб за неповагу до суддів і суду; суддівським самоврядуванням [1].

Важливо у цьому аспекті дослідити досвід Конституційної Ради Франції, яка довгий час була таким собі виключенням серед конституційних судів, навіть сама назва «Рада», а не «Суд» на перший погляд не асоціюється із органом, що може визнавати неконституційними закони, що прийняті за демократичними процедурами у парламенті. Звісно, що головним є не назва органу конституційної юрисдикції, а, власне, функції, що вони виконують. Так, реформи 1974 та 2008 років значно посприяли модернізації цього органу конституційної юрисдикції. Сьогодні Конституційна Рада Франції вирішує головним чином два типи справ: конституційні рішення та пріоритетні питання конституційності. Конституційні рішення стосуються законів, договорів або постанов, які були представлені Конституційній Раді до їх обнародування

Президентом Республіки. Це попередній конституційний огляд. А пріоритетні питання конституційності, передбачені реформою 2008 року, стосуються перевірки конституційності уже діючих законів, конституційність яких оспорювалася заявником у судовому порядку.

У чому полягає сутність гарантій незалежності суддів? Відповідь на це питання міститься у рішенні КСУ від 27 жовтня 2020 року. Так, гарантії незалежності суддів – це передбачені належні засоби мінімізації та усунення негативних впливів на суддів під час відправлення ними правосуддя, спрямовані на ухвалення законного й обґрунтованого рішення. Самостійність і незалежність органів судової влади та конституційного контролю означає, що вони виконують свої функції *без жодного втручання у свою діяльність, не залежать від органів законодавчої та виконавчої влади*, тому будь-який їхній вплив на судову владу повинен припинятися на етапі призначення суддів [2].

Керуючись вимогами з вищевказаного рішення КСУ, спробуємо проаналізувати деякі аспекти незалежності членів Конституційної Ради Франції.

Перший аспект гарантій незалежності Конституційної Ради Франції полягає у тому, що остання незалежно здійснює свої повноваження. Слід розпочати з того, що Конституція Французької Республіки визнає незалежність конституційного правосуддя, але не прямо. У частині 6 рішення про Органічний закон щодо архівів Конституційної Ради від 9 липня 2008 року, Конституційна Рада вважає, що «із усіх положень розділу 7 Конституції випливає, що законодавець мав намір гарантувати незалежність Конституційної Ради» [3].

Декларація прав людини і громадянина 1789 року у своїй статті 16 передбачає положення про те, що «будь-яке суспільство, у якому не забезпечені гарантії прав людини і не визначено розподіл влад не має конституції». Ця стаття разом з ст. 64 Конституції Франції гарантують незалежність судів, а також специфіку їх функцій, на які не розповсюджується ні законодавець, ні уряд, ні будь-який адміністративний орган [4].

У Конституції Франції розділом 7 передбачено, що виконавча і законодавча влади беруть участь у призначенні суддів Конституційної Ради. Троє членів призначаються Президентом республіки, троє – Головою Національного зібрання, троє – Головою Сенату [5]. Французький вчений Р. Спіноза вважає, що судді Конституційної Ради при винесенні рішень керуються ідеологічними або ж то політичними міркуваннями. Погоджуючись також з певними аспектами, що висувають Л.Фельд та С.Фойгт, він вказує, що призначення суддів повинно бути максимально відділено від інших гілок влади, щоб гарантувати більшу незалежність. Присутність колишніх президентів Республіки у Конституційній Раді посилює це явище [6, Р. 551]. Вимальовується ще один *аспект щодо незалежності судів, що проявляється у складі суду*. Вищезгаданий вчений Р. Спіноза дослідив вплив політики на конституційні рішення. У період з 1995 по 2013 роки можна дізнатися про склад Ради по кожному рішенню. Він прийшов до висновку про те, чи менш ймовірно, що закони, які прийняті «правими», будуть визнані недійсними, якщо

у Раді домінують судді, призначені «правими». Тобто чим більше суддів призначені представниками «правих», тим менш вірогідно, що закони «правих» будуть піддаватися цензурі. Автор зазначає, що цей результат є відносним [6, Р. 553].

Хоча *несумісність* прямо не входить до гарантій незалежності, але нагадаємо, що відповідно до положень органічного закону від 19 січня 1995 року функції члена Конституційної Ради є несумісними з функціями міністра, члена парламенту і Європейського парламенту, члена Єкономічної, соціальної та екологічної ради і з будь-яким виборчим мандатом. Крім того, їм заборонено займати відповідальні або керівні посади в політичній партії [7].

Про строк повноважень. Серед гарантій незалежності конституційних судів є вимога щодо строку повноважень. Ще з часів прийняття Конституції США (члени Верховного Суду займають свої посади «доки поведуть себе бездоганно», тобто довічно), а також судова практика ЄСПЛ у контексті критеріїв незалежності суду свідчить, що незалежність судової влади гарантується характером та строком повноважень. Строк повноважень членів Конституційної Ради Франції складає дев'ять років і не може бути продовжений. Важливо, що склад оновлюється на третину кожні три роки (ст. 56 Конституції Франції) [5]. До речі, судді Конституційного Суду України також призначаються строком на дев'ять років без права бути призначеним повторно [8]. І тут цікавим є висновок Р. Еспінози, з яким неможливо не погодитись про те, що у цьому відношенні дев'ятирічний термін з меншою вірогідністю гарантує незалежність судової влади, ніж пожиттєві строки, як, до прикладу, у суддів Верховного суду США [6, Р. 558]. Крім того, законами про конституційну юрисдикцію у державах, заснованих на принципі верховенства права, також врегульовуються також питання гарантій від звільнення судді з посади.

Наостанок у даному дослідженні можна вказати на таку *гарантію незалежності як фінансова незалежність*. Слід зазначити, що вперше класична судова система була заснована Конституцією США у 1787 році. Серед гарантій незалежності Верховного Суду, крім пожиттєвого строку повноважень, вказувалося на отримання «винагорода, що не повинна зменшуватися протягом цілого часу їх урядування» [9]. Ця гарантія по суті є обов'язком законодавчої влади. У законах про конституційні суди це прямо передбачено. До прикладу, у Законі «Про Конституційний Суд України» вказано, що винагорода для суддів встановлюється цим Законом, крім того, ст. 27 цього Закону передбачає щомісячне довічне грошове утримання судді Конституційного Суду у відставці [8]. Щодо фінансової незалежності членів Конституційної Ради Франції, то вони отримують найвищу заробітну плату на рівні державної служби. Саме парламенту статею 63 Конституції Французької Республіки надано повноваження визначати винагороду членам Конституційної Ради [5].

Правовий статус органу конституційної юрисдикції, зокрема, Конституційної Ради Франції чи то Конституційного Суду України, визначається на найвищому – конституційному рівні. Гарантії незалежності

суддів конституційних судів є невід’ємною складовою їхнього статусу. У державах, де діє принцип верховенства права, - це надто важливе питання, адже органи конституційної юрисдикції відіграють важливу роль у забезпеченні верховенства конституції, захисті прав людини та організації правопорядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України “Про статус суддів” (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) від 1 грудня 2004 року № 19-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-04#Text>
2. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України „Про запобігання корупції“, Кримінального кодексу України від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text>
3. Décision n° 2008-566 DC du 9 juillet 2008. Loi organique relative aux archives du Conseil constitutionnel. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2008/2008566DC.htm>
4. Décision n° 2007-551 DC du 1er mars 2007. Loi organique relative au recrutement, à la formation et à la responsabilité des magistrats. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2007/2007551DC.htm>
5. Constitution de la République française du 4 octobre 1958. URL: https://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/constitution.asp#titre_7
6. Romain Espinosa. L'indépendance du Conseil constitutionnel français en question. Les Cahiers de la Justice. 2015/4 (N° 4), P. 547-561. URL: <https://www.cairn.info/revue-les-cahiers-de-la-justice-2015-4-page-547.htm>
7. Loi organique n° 95-63 du 19 janvier 1995 relative à la déclaration de patrimoine des membres du Parlement et aux incompatibilités applicables aux membres du Parlement et à ceux du Conseil constitutionnel. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000185471>
8. Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 із змінами і доповненнями (дата звернення: 01.03.2023 р.) URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t172136?an=1>
9. The United States Constitution. URL: <https://constitutioncenter.org/the-constitution/full-text>

РЕЛОКАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ВІЙНИ: ЮРИДИЧНИЙ АСПЕКТ

Гартман Мар'яна Тарасівна,

кандидатка юридичних наук,

доцентка кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

Як такого нормативного визначення поняття "релокація" на сьогодні в нормах українського законодавства немає. По своєму етимологічному походженні релокація означає переміщення, переселення, зміну локації, зміну адреси того чи іншого суб'єкта [1]. Але на сьогодні такої от вживаності поняття набуло через створену і запущену урядом програму релокації українських підприємств, які знаходяться у зоні активних бойових дій [2]. Уряд спільно з Міністерством економіки запустив програму, яка дала дуже хороші показники. По останніх офіційних даних близько 800 переміщених підприємств в різних галузях і сферах діяльності. Таким чином збережені робочі місця, а це близько 40 тис., продовжена діяльність бізнесу, відповідно сплачені податки і підтримана економіка в державі.

Разом з тим, потрібно розуміти, що релокація бізнесу відбувалась і відбувається двома шляхами: самостійно та з допомогою державної програми. Тому навіть офіційні цифри статистики не є об'єктивною цифрою фактично релокованого бізнесу, оскільки багато перемістилось самостійно поза цією програмою.

Чи є ця програма оформлена належним чином на законодавчому рівні? Звичайно ні, і це починаючи з самої назви, яка обмежує суб'єктів релокації, оскільки в програмі зазначається поняття «підприємство», а на практиці звичайно мова йде про фізичних осіб-підприємців, і інші організаційно-правові форми. І закінчуючи відсутністю самої затвердженої програми, чіткої інструкції в якому порядку і в якому режимі здійснюється переміщення, до якої фактично могли б апелювати суб'єкти релокації. На сьогодні є лише опублікована інформація на офіційному сайті Міністерства економіки та нормативні акти, які опосередковано врегульовують це питання, зокрема логістичні та щодо визначення питання пріоритетності переміщення підприємств. Це, зокрема:

1) Постанова Уряду №305 від 17.03.2022р. «Про особливості роботи акціонерного товариства “Укрпошта” в умовах воєнного стану» [3]: регламентує безоплатне перевезення майна вітчизняних підприємств, установ та організацій згідно з переліком, який формується Міністерством економіки і передається до Міністерства інфраструктури;

2) Розпорядження Уряду №246-р від 25.03.2022р. «Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію» [4]: передбачає план невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей

суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію.

Згідно затвердженої програми, до неї може долучитися будь-яке підприємство, здійснивши повну або часткову релокацію своїх потужностей. Програма поширюється на регіони, що постраждали від бойових дій. Здійснюється переміщення підприємств в дев'ять регіонів в т.ч. Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Тернопільську, Хмельницьку, Чернівецьку, Вінницьку, Волинську та Рівненську області.

Для участі в програмі потрібно подати заявку на переміщення за посиланням, що вказане на сайті Міністерства економіки України, вказавши певну інформацію про підприємство (спеціалізацію, кількість працівників, можливості виробництва, потреби у виробничому приміщенні, сировині, розміщенні співробітників, а також спосіб транспортування). Після ухвалення позитивного рішення про переміщення, підприємство отримує пакет державної підтримки, що включає в себе наступні опції:

- підбір місця розташування для потужностей підприємства;
- допомога з перевезенням на нову локацію;
- сприяння в розселенні працівників та пошуку нових співробітників;
- підтримка у відновленні логістики, закупівлі сировини та пошуку ринків збуту [2].

Хочу звернути увагу на те, що фінансової допомоги ця програма не передбачає. По програмі релокації мова йде виключно про підтримку фізичну, власне з самим переміщенням.

І зрозуміло, що нове місце діяльності робить нові виклики і питання, які потребують правової підтримки та поетапного вирішення. Чи потрібно змінювати місце реєстрації, куди сплачувати податки, чи оплачувати та як заробітну плату працівникам на період переїзду - безліч юридичних питань, в яких не обійтись без кваліфікованої юридичної допомоги.

Основними етапами, які вимагають юридичного супроводу в процесі релокації можна виділити наступні:

1. Юридичне оформлення договірних правовідносин, в першу чергу укладання договорів оренди, безоплатного користування нерухомим майном (договорів позики), часто це оренда комунального майна, яка вимагає реєстрації та участі в аукціоні.

2. Далі виникає питання правильного старт-апу на новому місці, а це часто приведення у відповідність санітарним нормам приміщень. Чи то виробничих (якщо мова йде про виробництво, до прикладу, продуктів харчування) або адміністративно-господарських приміщень чи зон (до прикладу, заклади ресторанного господарства, медичні заклади, які мають свої санітарні вимоги та вимоги ДБН, дошкільні заклади). Тому в залежності від того чи іншого виду діяльності бізнесу виникають питання щодо отримання висновків санітарно-епідеміологічного обстеження, реєстрації потужностей в Держпродспоживслужбі, отримання експертних висновків про відповідність продукції ДСТУ і т.д.

3. Наступним важливим етапом є повідомлення контролюючих органів про зміну місця діяльності. Якщо юридичну адресу можна не змінювати, вона може залишатись на території де ведуться активні бойові дії, то з місцем діяльності все не так. І тут знову ж таким все індивідуально, але мова йде в основному про діяльність, яка підлягає ліцензуванню. Згідно ліцензійних умов, контролюючий орган потрібно повідомляти про зміну місця діяльності (до прикладу, туроператорська діяльність, медична практика, ветеринарна практика, освітні послуги і т.д.). Якщо ж діяльність не підлягає ліцензуванню то тоді достатньо відобразити інформацію про зміну місця діяльності в електронному кабінеті платника податку, повідомивши таким чином Державну податкову службу, який є контролюючим органом в сфері податків.

4. Четвертим важливим блоком є належне оформлення трудових відносин. Дуже багато питань щодо цього тому, що законодавець вніс ряд змін в КЗПП України, прийнято Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [5]. Особливості розірвання трудових відносин якщо роботодавець знаходиться в зоні ведення бойових дій, звільнення, переведення на іншу роботу, відпустки, оплата праці, в т.ч. в період простою і релокації, - це все питання, які, на жаль, сьогодні далеко не кожен закриває правильно.

Отже, релокація - це фізично і морально надзвичайно важкий процес. Фактично, на новій території люди починають усе з чистої сторінки. Держава сьогодні по мірі своїх можливостей підтримує релокований бізнес через програму релокації, через різного роду інші державні програми і гранти. Але велику відповідність сьогодні покладено на юристів, правників, кожен з яких по мірі своїх можливостей може підтримати таких от суб'єктів. Якщо кожен по трошки - то результат великий, і звичайно це все вклад в спільне приближення перемоги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Online Etymology Dictionary Дугласа Харпера. URL: <https://www.etymonline.com/search?q=relocation> (дата звернення: 06.03.2023).
2. Програма релокації підприємств. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca-4121-8679-e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv> (дата звернення: 06.03.2023).
3. Про особливості роботи акціонерного товариства “Укрпошта” в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2022 № 305. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.03.2023).
4. Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію: Розпорядження Кабінету Міністрів України; План, Заходи від 25.03.2022 № 246-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 06.03.2023).
5. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення: 06.03.2023).

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ СКАРБУ В СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Головач Андрій Йозефович,

кандидат історичних наук,

*доцент кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

м. Ужгород, Україна

В процесі регламентації права власності на скарб було вироблено дві концепції, які по-різному визначали суб'єктний склад власників скарбу. Обидві концепції знайшли своє втілення в праві Стародавнього Риму, який одним із перших почав регламентувати правовий режим скарбу.

Скарб виступав настільки важливим об'єктом права власності, що йому було дане визначення в римському праві: «Скарб – це якесь старе сховище грошей, про яке не збереглися пам'яті, так що в нього вже немає власника: адже так належить тому, хто знайде, те, що не належить іншому. Навпаки, якщо хтось щось заради наживи, або зі страху, або для збереження сховає під землею, то це не скарб, і можлива навіть його крадіжка» (D.41.1.31.1) [1]. Значить, під скарбом – *thesaurus* – розумілася будь-яка цінність (вона ілюструється одним прикладом: грошима), яка була десь прихована так давно, що після відкриття не можна вже знайти чи встановити її власника. Згідно Дигестів Юстиніана скарб належав тій особі, яка його знайшла. Вона ставала його одноособовим власником, оскільки знайдена ним річ не мала свого господаря.

Надання права власності на скарб тому, хто його знайшов було логічним кроком, оскільки дана особа вводила в подальшому в цивільний обіг речі, які становили скарб. Для того, щоб володіння такими речами було законним у інших осіб необхідно, щоб той, хто почав продавати, дарувати, міняти і т.д. знайдені скарби, вважався законним власником.

Таке вирішення питання вказувало, що підстави виникнення права власності на скарб пов'язувалися з первісним способом набуття права власності, де скарб розглядався в якості безгосподарної речі. Так, в Законах XII таблиць був закріплений принцип, за яким нічия річ слідує за першим загарбником [2, с. 97]. Хоча, як вказує Санфіліппо Чезаре, скарб не стільки не має власника, скільки його неможливо знайти, оскільки теоретично власником скарбу мала бути особа, що виступає спадкоємцем того, хто цей скарб сховав [3, с. 166].

Отже, можемо побачити певну спадковість та усталеність правових поглядів з приводу того як визначався власник скарбу за римським правом від республіканських часів (Закони XII таблиць – сер. V ст. до н.е.) до імператорських (Дигести Юстиніана – 30 pp. VI ст. н.е.).

Зовсім інакше вирішувалося питання, якщо скарб знаходили в речі, яка вже мала свого власника, наприклад, в землі. В такому разі скарб вважався власністю землевласника, оскільки він розглядався як складова частина головної речі, якою виступала земля, де скарб був захований. У цьому випадку не мало значення хто знайшов скарб: землевласник чи стороння особа. Такий

підхід у вирішенні питання права власності на скарб був зумовлений формуванням ще в часи римської республіки поваги до права власності та закріпленні його абсолютного характеру, тобто можливості захисту від посягання будь-кого.

Таким чином, на ранніх етапах розвитку римської державності суб'єктний склад права власності на скарб вирішувався залежно від режиму речі, де знаходився скарб. Якщо річ була безгосподарною і не було відомо хто сховав в ній скарби, скарб ставав власністю того, хто його знайшов. Якщо річ, де були сховані скарби невідомими особами мала свого власника, скарб переходив до нього у власність, незалежно від того хто знаходив скарб.

Проте вже в II ст. н.е. римське право було реформовано, де питання скарбу регулювалося інакше. Зокрема, І.Б. Новіцький зазначає, якщо скарб було знайдено на землі, яка мала свого власника він ділився порівну між землевласником та особою, що знайшла скарб. Між ними виникала спільна власність. Якщо шукач скарбів проводив його розшуки без дозволу власника землі, останній отримував все [4, с. 95]. Як вказує П.П. Черевко подібна реформа цивільного права, де власність на скарб ділилася між власником земельної ділянки та шукачем скарбу була проведена з метою підтримки останніх у пошуках скарбів. З точки зору теорії цивільного права, подібне вирішення питання давало баланс між абсолютним правом власності (на землю) та правом привласнення (на скарб). Обидва суб'єктивні права мали потужну звичаєву основу і в конструкції скарбу, за задумом римських законодавців, не повинні були превалювати один над одним [5, с. 204].

На думку К.Н. Предеїна причини, які викликали необхідність переглянути природу права власності на скарб у II ст. н.е. були викликані зміною республіканських принципів державного управління на імператорські, де абсолютна влада однієї людини дала змогу волюнтаристськи вирішити подібне питання [6, с. 79]. В історії Стародавнього Риму II століття н.е. доволі важливий період, який характеризується піком його політичної й військової могутності. В цей час республіка через період принципату майже перетворилася на абсолютну монархію, де правила представники з династії Антонінів. В період найбільшої величі Стародавнього Риму відбулося об'єднання християнських церков, а римська юриспруденція досягла найвищого розквіту. Останнє сталося, в тому числі й завдяки тим правовим реформам, які проводив імператор Адріан у сфері права. Його кодифікація римського права позначилася на багатьох інститутах, у тому числі й на одному із найбільш важливих інститутів приватного права: інституті права власності. Саме він змінив ситуацію з набуттями права власності на скарб між шукачем скарбу та власником майна, де скарб був захований. Тоді ж було встановлено, що у випадку виявлення скарбу на священному або поховальному місці, він повністю належав на праві власності особі, яка його знайшла. Проте пізніше було передбачено інакше правило: половина йшла на користь державі, а інша половина тому хто знайшов скарб. Пошуки скарбів за допомогою чаклунства призводили до того, що особа, яка знайшла скарб, позбавлялася усіляких прав на нього, а знайдене відходило на користь державі [7, с. 194]. Отже, у відносини

набуття права власності на скарб поступово втручається держава, яка не забуває про власний інтерес, визначаючи випадки, коли скарб може перейти у власність імператора. Але не завжди подібні втручання покликані були оберігати державні інтереси. Так, за римським правом було передбачено, що у випадку знаходження скарбу одруженим чоловіком дружина мала право на половину скарбу, що знайшов її чоловік [8, с. 125].

Таким чином, еволюція правового режиму скарбу в римському праві показує, що первісний спосіб набуття права власності на скарб був пов'язаний із його привласненням тим, хто його знайшов. По мірі утвердження абсолютного характеру права власності, скарб почав наслідувати долю тих речей, в яких він був захований. І тільки в період Римської імперії були враховані інтереси тих, хто шукав скарби та надано їм право часткової спільної власності на них.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дигести Юстиніана. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/digest/41.php (дата звернення: 26.02.2023)
2. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Харків: Право, 2008. 224 с.
3. Санфилиппо Чезаре. Курс римського частного права: Учебник / Под ред. Д.В. Дождева. Москва: Издательство БЕК, 2002. 400 с.
4. Новицкий И.Б. Римское право. Учебник для вузов. Москва: ИКД ЗЕРЦАЛО-М, 2003. 256 с.
5. Черевко П.П. Цивільно-правове регулювання скарбу: історико-правове дослідження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: ПРАВО*. 2022. №72. Частина 1. С. 203-208.
6. Предеин К.Н. Право собственности на клад лица, в чем имуществе он был сокрыт. Вопросы российской юстиции. 2015. №1(2). С. 79-82
7. Римское частное право: Учебник / Под ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. Москва: Юрист, 1997.
8. Калюжний Р. А., Вовк В. М. Римське приватне право: підруч. для вищ. навч. закл. Київ: «МП Леся», 2014. 240 с.

ВИТОКИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ІНСТИТУЦІЙ В УКРАЇНІ ПЕРІОДУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ЧЕРЕЗ АНАЛІЗ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ УТВОРЕНЬ ГУНІВ

Когут Марина Геннадіївна,

кандидатка юридичних наук,

доцентка кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

В умовах сучасної визвольної війни виникла унікальна можливість для очищення наукового, культурного та історичного простору від елементів підпорядкування державі-агресору, котрі нам вплітали в усі історичні джерела впродовж майже 400 років (від Переяславських статей і до років Незалежності).

Для чіткого розуміння хронологічних рамок, а також з метою вивести історію держави і права України в спільний з історією інших європейських народностей часовий простір, доцільно застосовувати загальноприйняті у світовій науці терміни. Зокрема, період, який буде досліджено – це період Середньовіччя, хронологічні рамки якого збігаються із хронологічними рамками Середньовіччя у Європі (з V до XV ст.). Одним із перших використання такої термінології запропонував український вчений Дмитро Гордієнко [1]. Початок цього періоду (V ст.) на території України представлений, в тому числі, державним утворенням гунів.

Для чіткого розуміння того, про які саме племена йтиме мова, автор вважає за доцільне спочатку чітко розмежувати гунів, котрі є праслов'янами та частиною творення української історії від кочових племен тюркського походження, котрі були прародителями Джучівської держави (більш відома як Золота Орда). Помилкове сприйняття цих двох народностей як однієї, почалось з праць Лева Гумільова, російського історика, котрий визначав себе тюркологом та істориком-етнографом. Ставити під сумнів коректність його досліджень щодо етнологічних основ України мало б бути логічним хоча б після того, як він категорично відмовляв Русі (Україні) і українцям у суб'єктності, називавши праці М. С. Грушевського "кроком назад".

Однак дуже чітко помилковість його зведення гунів (*праслов'ян, скіфів*) в один етнос з тюркськими кочовими племенами аналізує в своїх працях український науковець Анатолій Кіндратенко. Він говорить, що «Будь-хто може подивитися у словник і переконатися, що німецьке *Hune* (*хюне чи гюне*) – богатир, велетень. За повідомленнями німецьких вчених, це слово виникло задовго до появи історичних гунів і засвідчено в германській та готській мовах. Йордан (*готський історик та хронікар VI століття – від авт.*) називає остготського короля Хунуїла, який народився задовго до появи історичних гунів, короля Гунімунда та вандальського короля Гунеріха, який до гунів не мав жодного відношення. А давні автори повідомляють, що наші предки були дужими і високими на зріст: «Вони (*склавени та анти – від авт.*) дуже високого зросту й величезної сили», писав Прокопій (*Прокопій Кесарійський*

візантійський пізньоантичний історик – від авт.). У ті часи фізична сила часто була вирішальною у суперечках і викликала повагу. Не дивно, що наших пращурів давні германці могли називати Hunen=Гуни=велетні. Про це пише також М. Грушевський із посиланням на німецького дослідника Крека» [2].

Подібну думку підтверджує в своїй праці Заруба В.М. [3], зазначаючи, що частина учених визначають гунів як державний союз слов'янських племен.

Аналіз послідовності перетворення гунів у скіфів, а тих у слов'ян (з урахуванням асиміляції з кочовими племенами, які в той час відігравали суттєву роль у подальшому формуванні національній етносів) потребує окремого дослідження. Тоді як метою написання даної роботи є саме аналіз державних утворень гунів на території сучасної України.

Слід зазначити, що держава гунів, описана в історичних джерелах грецьких та німецьких літописців і істориків за типом влади та характером управління нагадує ранню княжу Русь, однак з елементами федерації і, навіть, конфедерації. В цей же ж період ми вперше в хроніках української історії зустрічаємо таку форму правління як дуумвірат.

Отже, якщо мова йде саме про органи управління державою, то на чолі гунської держави був великий князь. У багатьох дослідженнях бачимо посаду «каган», однак таке формулювання використовується саме через некоректну асиміляцію гунів-праукраїнців з тюркськими кочовими племенами.

Князь був головою держави, очолював військо, відав зовнішньою політикою, встановлював розміри податків і зборів для племен, які входили до складу об'єднання (держав), виконував функції найвищого судового органу. Владу на місцях здійснювали місцеві (удільні) князі. Зазвичай це були близькі родичі Великого князя (брати, сини). В їхній компетенції було управління на місцях (адміністративні, фінансові, військові справи та судочинство). Цікавим було те, що звичною практикою на русі було регентство, коли до повноліття престолонаслідника функції князя виконувала княгиня (наприклад княгиня Рада, яка правила в період хвороби свого чоловіка, київського князя Милодуха до досягнення повноліття їх сином, Гатилом (також відомий як Аттила) [4, с. 4]. Це, окрім іншого, свідчить про високий статус жінки в державі гунів, що є ще одним свідченням відмінності їх від тюркських кочових племен, де жінка була безправним суб'єктом.

Найважливіші державні справи (вирішення питань щодо військових походів, визначення наступника Великого князя тощо) відбувалися на з'їзді удільних князів (ці з'їзди стали прототипами снемів - колегіального органу Київської Русі періоду феодальної роздробленості). Головував на таких з'їздах Великий князь і його воля була вирішальною при прийнятті рішень. Однак певний прототип демократичного шляху прийняття рішень в той період уже існував.

При князеві діяв дорадчий орган – рада найближчих соратників. Зазвичай до них входили всі воєначальники, священнослужителі (волхви), близькі родичі князя. Рада збиралась для вирішення питань адміністративного управління. Інколи могла здійснювати судові функції. На разі, достеменно невідомо, які саме посади існували при дворі Великого князя, однак за свідченнями тодішніх літописців, гунські князі приїздили зі своїми перекладачами і писарями. Звідси

також здається нереальною теза, теж вперше запропонована Гумільовим, що однією з перших пам'яток писаного права Русі (України) є «Руська Правда», поява якої припадає на X ст. Куди тоді зникли пам'ятки права або ж літописні хроніки держави гунів та пізніших державних утворень залишається загадкою.

Важливим органом управління були також народні збори. З наявних на даний час джерел не можемо встановити, чи застосовувався в той період термін «віче». Однак вирішення побутових питань життя общин, міст та селищ відбувалось саме на народних зборах.

Також, цікавим є інститут дуумвірату (одночасного правління двох Великих князів). Так в 434 році на гунському престолі одночасно правили кузени Блед і Аттіла, вони поділили між собою території впливу умовно, однак вважали імперію єдиною та неподільною. Пізніше, таку ж форму правління використовують в Галицько-Волинському князівстві (брати Романовичі Данило та Василько, та брати Юрійовичі Андрій та Лев).

Із проаналізованого чітко прослідковується взаємозв'язок між державним утворенням гунів і Київською Руссю, хоча хронологічно різниця між цими державами сягає понад 400 років. Державне утворення гунів за своєю формою, характером взаємовідносин між органами управління та системою побудови владної ієрархії є дуже наближеним до притаманних Україні історичних державних форм. Таке співставлення нашою хує нас на розуміння того, що гуни є праукраїнцями і їх етнос є одним з етносів, з якого сформувались сучасні українці.

Дане питання потребує глибокого та ґрунтовного дослідження, яке тільки починається, оскільки лише зараз історики та правники починають отримувати доступ до першоджерел та можливість відкрито говорити про глибоке історичне коріння українців. Однак, навіть на початку цієї роботи можна зробити висновок, що наша історія сягає набагато далі, ніж Київська Русь і є куди більш пов'язана з історією Європи і всього світу, ніж нам хотіли нав'язати. Окрім того, дане дослідження дає можливість спростувати 2 тези, які є тонко продуманими наративами московії у історико-правовій доктрині сучасної України та відновити історичну справедливість: перше, гуни – це етнос, з якого надалі формуються слов'янські племена; друге, історія Української державності починається задовго до Київської Русі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гордієнко Д. Міфи про Середньовічну Україну: між норманами та Візантією. 2022. URL: <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/mifi-pro-serednovichnu-ukrayinu-mizh-normanami-ta-vizantiieiu-dmitro-gordiienko/> (дата звернення: 07.03.2023р);
2. Кіндратенко А. М. Гуни – предки українців. 2008. URL: <https://glavnoe.in.ua/articles/a1116> (дата звернення: 06.03.2023р);
3. Заруба В.М. Історія Держави і Права України. URL: <https://histua.com/knigi/istoriya-derzhavi-i-prava-ukraini-zaruba/derzhavni-utvorennya-epohi-velikogo-pereselennya-narodiv> (дата звернення: 06.03.2023);
4. Білик І. Меч Арея. Київ: Видавництво «Український пріоритет», 2002. 440с.

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК ФАКТОР ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Переш Іван Євгенійович,

кандидат юридичних наук, доцент,

*завідувач кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

м. Ужгород, Україна

Правова соціалізація є складовою частиною загальної соціалізації, її проявом у сфері формування і розвитку індивідуальної правосвідомості та правової культури. Вона направлена на усвідомлення особою своєї соціальної ролі, місця у суспільстві, залучення до соціально-правових відносин, приєднання до правових норм, цінностей, правової практики загалом [1, с. 94].

Правова соціалізація відбувається у тому випадку, коли індивід не тільки знайомиться із змістом правової норми, але й робить її внутрішньо-особистісним правилом поведінки. У соціології права такий процес отримав назву інтеріоризації. Він направлений на формування внутрішньої мотивації, що орієнтує особистість на додержання правових норм.

У юридичній літературі існує ряд поглядів на способи правової соціалізації, серед яких варто виділити наступні:

- *правова соціалізація шляхом виховання та навчання.* При даному способі правової соціалізації індивід засвоює певну суму правових знань, зокрема норми права, інформацію про діяльність правових інституцій, певні юридичні процедури тощо. При цьому, процес навчання виступає не як пасивне засвоєння правових знань, оскільки отримані індивідом правові знання весь час зіставляються, порівнюються з уже наявними знаннями та піддаються оцінці. Така оцінка може бути як позитивною, так і негативною, і напряду залежить від рівня правової культури особи. Для засвоєння правових знань необхідні також власні зусилля, тобто самостійне навчання та самовиховання. Варто зазначити, що отримані правові знання будуть використовуватися особою при здійсненні дій процедурного характеру, у процесі професійної діяльності та під час реалізації своїх прав та обов'язків по відношенню до інших осіб, держави та суспільства.

У процесі отримання правових знань чільне місце посідає правова інформованість, яка виступає однією з важливіших умов нормальної діяльності індивідів та суспільства в цілому. Основними джерелами правової інформації виступають телебачення, радіо, преса та неформальне спілкування. Однак, емпіричні дослідження свідчать про те, що більшість індивідів не ознайомлюються з текстами нормативно-правових актів, особливо підзаконних актів, а дотримуються правових норм не в силу знання права, а у силу випадкових причин, котрі напряду залежать від рівня її правової поведінки.

Знання нормативного акту особою не означає, що його приписи одразу стають нормою поведінки індивіда. Сам факт знання права не є достатнім для здійснення процесу правової соціалізації. Реальне відношення особи до права і

закону формується не стільки на стадії ознайомлення з правом, скільки на стадії застосування одержаних правових знань у суспільній практиці;

- *правова соціалізація шляхом передачі та засвоєння досвіду*. Передача та засвоєння досвіду відбуваються у процесі правової поведінки особи. При цьому особа засвоює правову інформацію, одержану у процесі навчання, зіставляє її з правовою дійсністю. Співпадіння чи, навпаки, неспівпадіння правових знань і правового досвіду формує в індивіда певні установки, які суттєво впливають на модель його правової поведінки. Характерною ознакою такого способу правової соціалізації є конфліктність. Вона пов'язана з тим, що особа може одночасно належати до декількох соціальних спільнот та інститутів (або переходить із однієї спільноти до іншої) із різними, часто несумісними, системами норм і цінностей;

- *запозичена правова соціалізація*. Такий спосіб правової соціалізації передбачає, що індивід обирає певну модель правової поведінки, опираючись не на власні правові знання чи наявний власний правовий досвід, а на знання, оцінки та досвід інших членів певної соціальної групи, наприклад, політичної партії чи суспільства в цілому.

У межах правової соціалізації розрізняють два окремі орієнтири на право: примусовий та консенсуальний. Примусова орієнтація ґрунтується на застосуванні сили та покарання, що зрештою призводить до виникнення відносин, побудованих на домінуванні одних інтересів над іншими [2, с. 418]. Консенсуальна орієнтація ґрунтуються на набутті цінностей, що охоплюють інтереси всіх сторін правовідносин шляхом прийняття узгоджених рішень та визначенні погоджувальних меж (обмежень) реалізації суб'єктивних прав.

Разом із включенням до системи соціальних відносин (загальна соціалізація) індивід залучається й до правових відносин, набуває обрисів правової культури [3, с. 1], під якою слід розуміти процес діяльності людини у сфері права та його результат, який характеризується створенням та утвердженням правових цінностей суспільства.

Правова культура включає в себе матеріальні фактори (правові інституції, діяльність правотворчих органів, ступінь гарантованості прав і свободи людини, тощо) та нематеріальні фактори (наприклад, рівень правосвідомості, моральність, тощо). Такий підхід дозволяє виділити у структурі правової культури наступні елементи:

1) *рівень розвитку правосвідомості*, до якого належать рівень правової інформативності окремих індивідів, соціальних груп та населення в цілому, психологічне ставлення населення до нормативно-правових актів, суддів, правоохоронних органів, установка громадян на дотримання чи недотримання правових приписів.

Рівень розвитку правосвідомості проявляється у тому, наскільки населення засвоїло такі правові феномени, як цінність прав і свобод людини, цінність правових процедур при вирішенні спорів тощо [4, с. 212];

2) *рівень розвитку правової діяльності*. Правова діяльність складається із діяльності вчених-юристів, функціонування юридичних навчальних закладів, правотворчої та правозастосовної діяльності;

3) *рівень розвитку системи юридичних актів.* Будь-який юридичний акт повинен бути правовим, тобто відповідати вимогам справедливості, рівності та свободи, бути досконалим із точки зору форми, доступним для адресатів та передбачати реальні механізми реалізації його положень та регулювання суспільних відносин.

Правова культура виникає не сама по собі, а як результат процесу правової соціалізації особи, послідовне набуття правових знань, залучення до правових цінностей і культурних надбань суспільства, що в результаті впливає на правомірну поведінку суб'єкта, його правову активність [5, с. 157].

Така інтерпретація сутності правової культури дозволяє зупинитися на аналізі її антиподу, яким виступає правовий нігілізм. Він виражається у негативному (як з точки зору теорії, так і практики) ставленні до права, закону та правових форм організації суспільних відносин. Теоретичний нігілізм заперечує соціальну цінність права і визначає інші домінуючі цінності, а практичний - реалізовує названі цінності на практиці.

Прямо протилежним правовому нігілізму є правовий ідеалізм, який вказує на абсолют права та інших правових засобів, перебільшуючи їх роль та значення у регулюванні суспільних відносин. Він виражається у надмірних сподіваннях того, що лише право здатне впливати на суспільні відносини і процеси, очікуванні від права результатів, які воно об'єктивно не здатне забезпечити. З часом це може призвести до зневірення правом і формуванні нігілістичних поглядів і оцінок права.

Правова культура разом із правовим нігілізмом та ідеалізмом є елементами загальної культури, виступають факторами правової соціалізації особистості. Їх вплив на процес правової соціалізації особистості можна звести до наступних проявів:

1) у процесі соціалізації індивід засвоює та відіграє певні соціальні, в тому числі і правові, ролі (наприклад, законослухняного громадянина, правопорушника, тощо);

2) в індивіда формується система соціальних цінностей. Цінністю називають дійсне чи уявне явище, ідею чи інститут, яким індивіди надають важливого значення і яких прагнуть досягти. Правова культура, правовий нігілізм та правовий ідеалізм формують в індивіда розуміння чи заперечення цінності права, значення норм права у правовій поведінці особи;

3) формування зразків та стереотипів правової поведінки. Як правило, такі стереотипи уніфікують поведінку людей та спрощують, а інколи і упорядковують, стосунки між ними;

4) формування певних ідеалів, під якими розуміють символічні уявлення про майбутнє та про бажаний стан речей. Такими ідеалами є, наприклад, громадянське суспільство та правова держава.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Купіна Л.Ф. Соціалізація молоді та ефективність норм трудового права *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки.* № 2, 2020. С. 93-97.
2. Rick Trinkner, Tom R. Tyler. Legal Socialization: Coercion versus Consent in an Era of Mistrust. *Annual Review of Law and Social Science.* Vol. 12. P. 417-439. URL: <https://www.annualreviews.org/doi/full/10.1146/annurev-lawsocsci-110615-085141>
3. Коваленко І. Правова соціалізація як процес формування правової культури. *Вісник Книжкової палати.* № 6, 2011. С. 1-3. URL: https://www.libr.dp.ua/text/vkp_2011_6_st11.pdf
4. Максимов С.І. Правова культура та її роль у реформуванні правової системи. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.* № 8, 2011. С. 212-213.
5. Уханова Н.С. Правова культура молоді в Україні. *Інформація і право.* № 2(29), 2019. С. 156-166.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОРМОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

Погорєлова Зоя Олександрівна,

кандидатка юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

Розгляд найважливіших організаційно-правових напрямків удосконалення нормотворчої діяльності Кабінету Міністрів України на сьогодні є цілком очевидним. Відсутність єдиної вискооефективної цілісної системи підготовки, прийняття, опублікування, реалізації і моніторингу відповідних урядових актів породжує неефективні проекти, що потребують вдосконалення. Свідченням цього є значна кількість необхідних для країни проектів урядових актів, що досить тривалий час перебувають на узгодженні, не отримують підтримки Мінфіну, Мінекономіки, Мін'юсту з фінансової, економічної чи правової точок зору, повертаються на доопрацювання в профільні міністерства або знімаються з розгляду. Про це йдеться й у Програмі діяльності Кабінету Міністрів України від 2020 року, в якій визначено необхідність підвищення якості урядових рішень, належне забезпечення консультацій з громадськістю та заінтересованими сторонами під час формування державної політики [1].

Незважаючи на те, що ключові положення нормотворчої діяльності Кабінету Міністрів України відображені у Регламенті Кабінету Міністрів України [2], а техніко-юридичні норми – у Правилах підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 6

вересня 2005 р. № 870 [3] залишається невирішеною ціла низка питань, пов'язаних із здійсненням правової експертизи актів Уряду, процедури громадського обговорення урядових рішень та інших. Зупинимось на окремих з них.

Важлива роль у контролі за якістю правових актів Кабінету Міністрів належить правовій експертизі Мін'юстом проектів актів на їх відповідність Конституції, актам законодавства та чинним міжнародним договорам України, стандартам Ради Європи у сфері демократії, верховенства права та прав людини, зокрема положенням Конвенції про захист прав людини і громадянина, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, принципам недискримінації (антидискримінаційна експертиза) та забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (гендерно-правова експертиза). На наш погляд, необхідно законодавчо унормувати порядок здійснення експертизи проектів актів Кабінету Міністрів України, а також статус такої експертизи задля того, щоб її висновки не могли бути проігноровані та залишені без розгляду. Слід було б розширювати практику здійснення експертизи проектів урядових актів громадськими організаціями та незалежними експертами, що дасть можливість підвищити якість ухвалюваних Кабінетом Міністрів України рішень.

Щодо моніторингу виконання нормативних актів Кабінету Міністрів України доцільно було б розробити систему нормативних актів для правового регулювання моніторингу, яка би містила три такі рівні: верхній рівень – Регламент Кабінету Міністрів України та окремі спеціальні акти, де містилися б вихідні організаційно-правові аспекти здійснення такого моніторингу. Наприклад, прогрес виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію) здійснюється на постійній основі інформаційно-аналітичною системою моніторингу виконання Угоди про асоціацію “Пульс Угоди”, яку було розроблено та впроваджено Урядом у 2017 році [4]. Середній рівень - у формі окремої загальної постанови, де були б зосереджені вихідні принципи і положення моніторингу виконання нормативних та інших урядових актів, до прикладу, Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 року № 686-р «Питання збору даних для моніторингу реалізації Цілей сталого розвитку» [5]. Первинний рівень у формі спеціальних рішень Уряду щодо здійснення моніторингу окремих урядових документів.

Напрямок підвищення якості нормативних актів Уряду слід розглядати покращення діяльності урядових комітетів, які покликані стати на заваді винесення на розгляд Уряду недосконалих і несвоєчасних проектів урядових рішень та стати крайньою інстанцією перед розглядом їх самим Урядом. «Координація дій органів виконавчої влади, попередній розгляд проектів нормативно-правових актів, проектів концепцій, інших документів, що подаються на розгляд Кабінету Міністрів України» визначені в якості мети утворення урядових комітетів в Законі України від 21 грудня 2006 року №514-V «Про Кабінет Міністрів України» [6], але на сьогодні урядові комітети переведено у розділ «консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів,

що утворюються Кабінетом Міністрів України», згідно чинного Закону України від 27 лютого 2014 року № 794-VII «Про Кабінет Міністрів України», що суттєво принижує їх можливості і статус і не може не впливати на незадовільну роботу уряду в цілому. Пригадаймо 2019 рік, коли у перші сто днів після формування уряд В. Гройсмана працював без урядових комітетів і лише тільки після падіння рейтингу і кризи довіри до нього в грудні були знову створені урядові комітети [7]. Сьогодні простежується позитивна тенденція у напрямку відновлення ролі урядових комітетів, яка втілена у законодавчій пропозиції, ініційованій Кабінетом Міністрів України у проекті Закону №5469 від 05.05.2021 «Про внесення змін до деяких законів України щодо організації діяльності Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади» [8].

Проблема забезпечення відкритості урядового нормотворення може бути вирішена через залучення інститутів громадянського суспільства, громадських організацій, громадськості до обговорення і апробації урядових рішень з важливих питань суспільного життя. Вважаємо за доцільне відновити діяльність Громадської ради при Кабінеті Міністрів України, яка могла б стати важливою ланкою участі громадськості у нормотворчій діяльності Кабінету Міністрів України. Свого часу при Кабінеті Міністрів України вже діяла Громадська рада, в Положенні про яку було закріплено, що консультації з громадськістю щодо проектів нормативно-правових актів, які стосуються прав, свобод і законних інтересів громадян; проектів державних і регіональних програм економічного, соціального і культурного розвитку, рішень щодо ходу їх виконання є обов'язковими [9].

Аналізуючи нинішній стан нормотворчої діяльності Кабінету Міністрів України і завдання, що стоять перед Урядом у сфері підзаконного правового регулювання суспільних відносин з метою проведення нагальних соціально-економічних і управлінських реформ, існує потреба комплексного реформування самої нормотворчої діяльності Кабінету Міністрів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Програма діяльності Кабінету Міністрів України, червень, 2020. <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/Program/diyalnosti-kmu-20.pdf>
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 №950 «Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України». *Офіційний вісник України*. – 2007 р., № 54, стор. 21, стаття 2180, код акта 40517/2007.
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 вересня 2005 р. №870 «Про затвердження Правил підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України». *Офіційний вісник України*. 2005 р., № 36, стор. 45, стаття 2200, код акта 33621/2005.
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 2017 р. № 447 «Питання проведення планування, моніторингу та оцінки результативності виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та

їхніми державами-членами, з іншої сторони». *Офіційний вісник України*. 2017 р., № 53, стор. 29, стаття 1605, код акта 86417/2017.

5. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 року № 686-р «Питання збору даних для моніторингу реалізації Цілей сталого розвитку». *Урядовий кур'єр* від 12.09.2019 р.

6. Закону України від 21 грудня 2006 року №514-V «Про Кабінет Міністрів України». *Офіційний вісник України*. 2007 р., № 6, стор. 7, стаття 207, код акта 38607/2007.

7. Коліушко І. Реформа публічної адміністрації в 2019 році: стоїмо на місці чи рухаємося вперед? // LB.ua. https://lb.ua/blog/igor_koliushko/454890_reforma_publichnoi

8. Проект Закону №5469 від 05.05.2021 «Про внесення змін до деяких законів України щодо організації діяльності Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади». http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=71849

9. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 р. №1378 «Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики». *Офіційний вісник України*. 2004 р., № 42, стор. 71, стаття 2773, код акта 30382/2004.

ОБОВ'ЯЗОК ОТРИМАННЯ ЗГОДИ ДОНОРА ОРГАНІВ І ТКАНИН НА ПРОВЕДЕННЯ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Попович Терезія Петрівна,

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Бариська Яна Олександрівна,

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Телеп Юлія Василівна,

*асистентка кафедри теорії та історії держави і права юридичного
факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

На сучасному етапі трансплантація органів і тканин людини повинна бути дієвим засобом порятунку життя, відновлення здоров'я та суттєво впливати на підвищення тривалості і покращення якості життя населення. Оскільки

безпосередньо сама медична процедура є складною за своєю сутністю, то особливої вагомості набуває потреба виділення й подальшого дослідження правових обов'язків, що мають місце в процесі провадження трансплантаційної процедури. Адже вони показують необхідність посиленої відповідальності учасників і чіткого дотримання правових приписів у відповідній діяльності. Обов'язки дозволяють акцентувати на значимості в контексті розглядуваного способу медичного втручання діяти виключно в межах існуючого законодавства [1, р. 1013]. У даній науковій розвідці звернемось до аналізу окремих аспектів правової природи обов'язку отримання згоди донора органів і тканин на проведення трансплантації.

Не вдаючись у дискусії стосовно існуючих моделей висловлення згоди щодо донорства органів і тканин («презумпція згоди» (opt-out) – модель заперечення; «презумпція незгоди» (opt-in) – модель інформованої згоди), зазначимо лише, що більш прийнятною вважаємо саме модель opt-in. Саме вона враховує за своєю сутністю індивідуальний інтерес особи, через який можливо прийти до суспільного інтересу, якщо державі й суспільству вжити для цього потрібних заходів, до прикладу, заохочення, переконання важливості участі в донорстві тощо. На противагу цьому, модель opt-out спрямовується переважно на суспільний інтерес. У такий спосіб на особу покладається подвійний обов'язок: по-перше, за потреби після смерті пожертвувати свої органи або тканини іншій особі; по-друге, у випадку небажання цього – надати інформовану відмову від донорства.

Якщо у цілому вести мову про інформовану згоду на медичне втручання, що включає і трансплантацію, то, як зазначає І. В. Міщук, вона являє собою чітко усвідомлене, обов'язково добровільне рішення пацієнта про надання його згоди на медичне втручання до його організму шляхом застосування медичних заходів. Такому рішенню передують отримання пацієнтом достовірної, повної, об'єктивної та всебічної інформації щодо медичного втручання, можливих ускладнень та альтернативних методів поведінки (за їх наявності) [2, с. 42]. В. О. Сакало, в свою чергу, наводить умови правомірності інформованої згоди на медичне втручання: інформованість, добровільність, компетентність, своєчасність та дійсність. Важливо також дотримуватися саме письмової форми такої згоди. Остання повинна містити наступні значимі аспекти: повну інформацію про стан здоров'я пацієнта та його діагноз; мету, методи й терміни медичного втручання; ризики настання негативних наслідків для здоров'я при проведенні та при відмові від проведення медичного втручання; очікувані результати від медичного втручання [3, с. 612-613].

Так, Закон Ізраїлю «Про анатомію і патологію» регламентує кілька випадків для визначення згоди чи незгоди донора на трансплантацію:

1) у випадку надання померлим за життя згоди на трансплантацію, незгода його родичів не має значення для її проведення;

2) у випадку надання померлим за життя незгоди на трансплантацію, наявність згоди його родичів не є підставою для її проведення;

3) у випадку відсутності родичів у померлого й відсутності його згоди за життя на вилучення органів і тканин, трансплантація не допускається;

4) у випадку відсутності як згоди, так і незгоди померлого за життя на вилучення органів і тканин, проведення трансплантації можливе, якщо: на це має місце згода одного з визначених родичів; відсутня письмова незгода на вилучення органів і тканин від такого ж родича або меншого на один ступінь спорідненості, який надав згоду на пересадку органів для трансплантації, залежно від конкретних обставин справи;

5) у випадку вилучення органів і тканин людини для порятунку життя застосовується «презумпція згоди» [4, с. 91].

Законом Японії «Про трансплантацію» (1997 р.) визначено, що перед вилученням органів лікар зобов'язаний отримати письмову згоду родичів померлого, якщо останній не надав її за життя. У випадку, коли донор за життя залишив розпорядження про можливість вилучення його органів і тканин, а його родичі – висловили незгоду, приймається до уваги рішення родичів померлого [5, с. 85]. У Нідерландах органи місцевої влади зобов'язані кожному жителю, який досяг 18-річного віку, розіслати стандартизовані формуляри для фіксації волевиявлення, занести отримані відомості до національного реєстру й надавати цю інформацію в розпорядження медичним установам [6, с. 16].

Таким чином, для всієї складної трансплантаційної процедури одним із ключових моментів виступає згода (незгода) донора на вилучення у нього анатомічних матеріалів. Кожна держава обирає свій спосіб (модель opt-in чи opt-out) і механізми отримання необхідного волевиявлення особи – переважаючим постає або індивідуальний або суспільний інтерес [1, р. 1017]. Разом з тим, таке волевиявлення, як правило, не завершується позицією однієї особи (донора) і отримує своє «продовження» завдяки їх близьким родичам, законним представникам, які теж висловлюють свою згоду або незгоду у визначених законом випадках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Popovych T., Potapchuk A., Rogach O., Dzhuhan V. Legal obligations in the context of human organs and tissues transplantation. *Wiadomości Lekarskie*. 2022. Volume LXXV. Issue 4. Part 2. P. 1013-1018.

2. Міщук І.В. Адміністративно-правовий статус донорів добровольців за кордоном та в Україні. *Правова держава*. 2016. Вип. 21. С. 40-45.

3. Сакало В.О. Інформована згода на медичне втручання: біоетичний аспект. *Форум права*. 2012. № 2. С. 609-613.

4. Брюховецька М. Посмертне донорство в законодавстві іноземних країн: позитивний досвід правозастосування. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2016. № 4. С. 117-120.

5. Анікіна Г.В. Правове регулювання посмертного донорства в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Університетські наукові записки*. 2018. № 67-68. С. 81-92.

6. Алиева Д.А., Поспелова С.И. Правовые механизмы реализации модели презумпции согласия на донорство органов и тканей человека в России и зарубежных странах. *Медицинское право: теория и практика*. 2017. № 1. С. 13-18.

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ПОСТТОТАЛІТАРНИХ ДЕРЖАВ: ОЗНАКИ, ФАЗИ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Туряниця Вікторія Василівна,

кандидатка юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

Актуальність проблеми дослідження з огляду теоретико-методологічних засад перетворення посттоталітарної держави у демократичну та практичної реалізації науково обґрунтованих ідей, положень, висновків має незаперечну цінність в подальшому цивілізаційному поступі людства, верховенства права та вдосконалення і утворення на них правових інституцій.

Метою дослідження – проаналізувати процес трансформації тоталітарної держави в демократичну, виділивши характерні ознаки і форми, а також розкрити вдосконалення прав і свобод людини і громадянина та появи нових правових інститутів у системі забезпечення прав і свобод та механізмі їх захисту.

Наприкінці 20 століття у регіоні Центрально-Східної Європи виникають нові незалежні держави: Україна, Польща, Чехія, Словаччина та інші. Відбувається незворотний процес державотворення на засадах демократії та верховенства права і вибору шляху інтеграції з Євроатлантичними структурами – Європейського Союзу і НАТО.

Вибір нового шляху знаменує трансформацію як на внутрідержавному, так і міжнародному рівнях. Все більше проявляються характерні риси, притаманні цивілізованам демократичним державам: утворення демократії, розширення прав і свобод, формування громадянського суспільства, рамкових відносин і т.п. У ході демократичних змін вони адаптуються до нових умов, політичних свобод і громадянських прав, демократичності політичного устрою. Все це сприяє консолідації всіх сфер суспільства, правда, не без упущень і помилок на даному шляху.

Перехідному періоду були притаманні такі ознаки: поліваріативність розвитку поєднання тоталітаризму і демократизм, зростаючий рівень плюралізації суспільних відносин. Водночас проявилися також і аморальність, домінування виконавчої влади та конфронтація між владними структурами, посилення суб'єктивного фактору в розвитку права і держави, часта зміна державних режимів.

Щодо стадій переходу постсоціалістичних держав у демократичні, зарубіжні транзитологи виокремлюють такі:

- підготовчу, що характеризується значним конфліктом всередині країни;
- прийняття рішення, де здійснюється вибір альтернатив та проходить заключення угод на основі практичних компромісів, що вимагають вироблення й свідомого прийняття демократичних правил;

- звикання – на якій політичні процедури, інститути і т.п. поступово закріплюються і утверджуються в суспільстві в якості демократичних.

- лібералізації – ця фаза (стадія) характеризується початком кризи авторитарних або тоталітарних режимів та кризою ідентичності еліт, що закінчується їх розколом;

- демократизації – їй притаманні інституціональні зміни в політичній системі (поява багатопартійності, нова виборча система, що дає можливість формувати органи влади демократичним шляхом);

- ресоціалізації – на якій відбувається освоєння громадянами демократичних цінностей, принципів, правил гри та поступове включення громадян до нових реалій життя і формування громадянського суспільства. Останню фазу називають ще фазою консолідації.

Названі фази проходять усі країни, які стали на шлях демократизації. Однак, необхідно зауважити, тривалість і результативність фаз (стадій) залежить від конкретно-історичних умов розвитку кожної держави. Тому аналіз переходу до демократії необхідно здійснювати в контексті загальної логіки історії.

Для становлення, законодавчого забезпечення і визнання держави демократичною, за Р. Далем, одного з розробників «плюралістичної теорії демократії», необхідна присутність і функціонування семи інститутів:

1. Виборче право, близьке до універсального.
2. Право громадян брати участь у суспільних справах.
3. Справедливі вибори, їх організація без насилля та примусу.
4. Свобода вираження думки (критика уряду, режиму, суспільства, панівної ідеології) та її надійний захист.
5. Наявність альтернативних джерел інформації.
6. Створення автономних і найрізноманітніших організацій, зокрема опозиційних політичних партій.
7. Залежність уряду від волевиявлення виборців та результатів справедливих виборів.

Виокремлено три фази трансформацій посттоталітарних держав. Кожна з них має свій темп і тривалість розвитку. Однак всім притаманна політична та економічна мета, а також нормативно-правові, політичні, економічні ознаки та допомога демократичних країн (див. Таблиця 1).

Таблиця 1

І фаза 1-5 років		Політична мета: перетворення Економічна мета: стабілізація	
Політичні ознаки	Правові/нормативні ознаки	Економічні ознаки	Допомога Заходу
Основи демократії. Вільна преса. Кінець	Усунення невинного	Лібералізація цін і припинення дотацій. Кінець усупільненого	Стабілізація грошової одиниці. Строкові

однопартійної політичної системи. Перші демократичні об'єднання і рухи за зміни	державного контролю	виробництва. Безсистемна приватизація	кредити та допомога
II фаза: 3-10 років		Політична мета: від перетворень до стабілізації Економічна мета: від стабілізації до перетворень	
Політичні ознаки	Правові/нормативні ознаки	Економічні ознаки	Допомога Заходу
Нові конституція та виборчий закон. Вибори. Децентралізоване регіональне самоврядування. Стала демократична коаліція – нова політична еліта	Законодавча/нормативна база відносин власності і підприємництва	Банківська система. Мала і середня приватизація. Демоніполізація. Поява нового класу власників і підприємців	Інфраструктурні кредити. Технічна управлінська допомога. Торговельні преференції та доступ до ринків. Початок іноземних інвестицій
III фаза: 5-15 (і більше) років		Політична мета: закріплення перетворень Економічна мета: стабільне піднесення	
Політичні ознаки	Правові/нормативні ознаки	Економічні ознаки	Допомога Заходу
Утворення стабільних демократичних партій. Встановлення демократичної політичної культури	Виникнення незалежних судових органів та встановлення правової культури	Велика приватизація. Сформоване капіталістичне лобі. Виникнення культури підприємництва	Значні іноземні інвестиції. Вступ до основних органів Заходу (наприклад, ЄС, НАТО тощо)

Аналіз посттоталітарних та їх трансформації в демократичні дав змогу виокремити особливості державно-правових змін, вдосконалення прав і свобод людини.

Кожна країна мала свої особливості і фази розвитку на цьому шляху. При цьому зміни, досягнення та упущення у кожній країні відбувалися з урахуванням її специфіки, минулого досвіду, реалій часу та прогнозуванням і моделюванням своєї перспективи в майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тодика О. Специфіка державності перехідного періоду і проблеми народовладдя // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2006. – Випуск 42. – С. 143-151.
2. O'Donnell G. Transition from Authoritarian Rule / G.O'Donnell, P.C.Schmitter // Tentative Conclusions about Uncertain Democracies [Text]. – Baltimore; London: Johns Hopkins University Press, 1986. – 96 p.
3. Політологія посткомунізму. – К.: Політична думка, 1995.
4. Колодко Гжегож В. Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн. – К.: Основні цінності, 2002. (Сер. «Сучасна думка»).
5. Biela kniha. Priprava asociovaných krajín strednej a východnej Európy na integráciu do vnútorného trhu unie. – Bratislava, 1995.
6. Kusý Miroslav. Stav ľudských práv // Slovensko. 1997. Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1998. – Bratislava, 1997.

ПЕРСПЕКТИВА ВСТУПУ УКРАЇНИ У ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ: ІЛЮЗІЯ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

Шандор Тетяна-Кароліна Федорівна,

старший лаборант кафедри теорії та історії держави і права,

студентка 2 курсу юридичного факультету

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

Тема вступу України до Європейського Союзу є однією із найактуальніших питань нашого часу. Адже приєднання України до ЄС надасть гарантій щодо збільшення інтенсивності міжнародної співпраці у врегулюванні військових конфліктів та у здійсненні превентивних заходів для протидії новим. Український народ показує світу своє прагнення до євроінтеграції, починаючи від Революції Гідності і до сьогоднішніх днів, борючись за демократичні цінності. Загальновідомо, що підтвердження європейської ідентичності українського народу та інтеграція до Європейського Союзу є стратегічним курсом України, що передбачено в Преамбулі Основного Закону України. Тому, не відхиляючись від норм Конституції, протягом останніх років був зроблений колосальний прогрес на шляху до вступу, який зростатиме і надалі.

Відповідно до частини 3 статті 1 Договору про Європейський Союз [1] зазначено, що Союз ґрунтується на цьому Договорі та на Договорі про функціонування Європейського Союзу. Ці два Договори мають однакову юридичну силу. Дані договори визначають загальну процедуру вступу до ЄС, яка вміщає в себе 5 етапів:

1. **Консультативний етап** – подання країною заявки про намір вступу до об'єднання. Саме з цього етапу починається діалог з ЄС та на цьому етапі країни-претенденти на вступ укладають різні типи асоціативних угод [2. с. 35].

2. **Оціночний етап** – країна-кандидат повинна відповідати визначеним критеріям – «Копенгагенським критеріям». Умовно вони поділяються на 4 групи: політичні, економічні, інституційні та критерії конвергенції [3. с. 124-125]. Ці критерії є основою для права вступу, тому їх необхідно виконати до початку переговорів. Комісія слідкує за виконанням умов, робить звіт про виконання перевірки та надає рекомендації Раді ЄС [4].

3. **Переговорний етап** – на початку етапу сторони формують свої позиції для переговорів, а також призначають своїх представників. Під час етапу переговорів Рада ЄС оцінює адаптацію країною правового доробку ЄС. Після знаходження компромісу між сторонами з кожного розділу правового доробку держава-кандидат підписує договір про приєднання [5. с. 92-97].

4. **Ратифікаційний етап** – згідно з статтею 49 Договору про ЄС, угода з державою-кандидатом ратифікується всіма державами-учасниками відповідно до їхніх конституційних вимог [1].

5. **Імплементацийний етап** – імплементация правових норм ЄС державою-членом, що дає змогу національним судам та органом державної влади їх прямо застосовувати [6].

Потрібно пам'ятати, що процес вступу до Європейського Союзу є індивідуальним для кожної країни-кандидата, тому можливий відступ від зазначених етапів. Наразі Україна знаходиться на етапі оцінювання та поступово імплементує правовий доробок ЄС. Переговори проходять на засіданнях Ради асоціації між ЄС та Україною. Ця платформа створена не тільки для контролю за виконанням Угоди про асоціацію, а й задля збереження постійного політичного діалогу [7]. У Брюсселі 5 вересня 2022 року відбулося вже 8-ме засідання Ради асоціації, на якому ЄС вкотре підкреслив свою підтримку України.

Для того, щоб зрозуміти з якими викликами може зіштовхнутися Україна на шляху до ЄС, необхідно проаналізувати досвід вступу до Союзу країн-членів. Цікавим для України є досвід країн, що вступили до міжнародної організації нещодавно. До прикладу, 25 квітня 2005 року на урочистій церемонії в Люксембурзі Болгарія та Румунія підписали Договір про вступ до ЄС. 1 січня 2007 року ці країни офіційно стали частиною Європейського Союзу. Шлях Болгарії до ЄС розпочався ще з 1992 року. Процес тривав так довго через складнощі на етапі перемовин, які були пов'язані з відсутністю компромісу між сторонами у деяких сферах співпраці, зокрема у галузі торгівлі сільськогосподарською продукцією [8]. Також, з кожним розширенням Союзу вводилися нові вимоги, що ускладнювали процес вступу. Наприклад, до угоди про асоціацію Болгарії з ЄС було вперше введено умову про призупинення Угоди в разі порушення демократичних прав та свобод людини [9]. Як і в більшості країн-кандидатів, найбільше труднощів виникало у політичній та економічній сферах Болгарії, адже перед вступом країна значно поступалася у економічних, науково-технічних і культурних аспектах. Фактично, Болгарія не виконала ряд Копенгагенських критеріїв, проте організація вирішила надати країні членство з вірою у те, що під прямим наглядом інституцій Союзу будуть

реалізовані радикальні реформи у сферах економіки, культури, охорони здоров'я, науки та освіти, екології, судової системи тощо [10].

У випадку Румунії найбільше проблем виникало з впровадженням саме політичних критеріїв, адже політична воля керівництва держави не була чітко визначена. Бюрократичний консерватизм, заснований на старих комуністичних звичках, зупиняв адміністративну реформу та ставив під сумнів можливість вступу. Не менш важливими для виконання умови були судова реформа та боротьба з корупцією, які по суті були найскладнішими [11]. Виникла потреба у внесенні змін до законодавства щодо національних меншин. ЄС наголошував на необхідності дотримання прав та свобод людини, зокрема ромської меншини.

У порівнянні з Румунією та Болгарією, у Хорватії не було великих економічних проблем. Хорватська економіка досягла значного рівня стабільності, завдячуючи прийнятій національною владою Економічній програмі, яка пізніше стала підґрунтям для всіх економічних реформ [12]. Крім того, Єврокомісія рекомендувала завершити реформування державного управління задля контролю за належним введенням реформ.

Сьогодні Україна зіштовхується з тими самими проблемами, що і згадані вище країни. Свій намір вступу до Союзу Україна продемонструвала ще в 1993 році у законі «Про основні напрями зовнішньої політики України» [13]. Тепер такий намір зазначений у статті 11 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [14]. З 2007 по 2014 рік тривали перемовини, які закінчилися підписанням Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, яка повністю набула чинності з 2017 року [15]. Після 2017 року відносини України та ЄС значно покращилися і з травня того ж року запрацював безвізовий режим. Також Україна бере постійну участь на платформі «Східне партнерство». Рівень виконання положень Умови можна проаналізувати у Звіті про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 2015-2020 [16] та на сайті моніторингу реалізації плану заходів з виконання Угоди – «Пульс Угоди» [17].

24 лютого 2022 року з початком повномасштабного вторгнення «рф» життя українців докорінно змінилося, як і відносини з ЄС. Європейські країни підтримують Україну в її боротьбі з окупантами та на її шляху вступу до співтовариства. 28 лютого була подана заявка на вступ до Євросоюзу [18] і вже 23 червня Україна отримала статус кандидата. Після виконання Україною умов, встановлених Європейською Комісією, буде визначатись подальший вектор руху інтеграції. Комісія рекомендує Україні: запровадити належну процедуру кандидатів добору до Конституційного Суду України; завершити проведення відбору кандидатів для створення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; посилити боротьбу з корупцією; здійснити реформу всього правоохоронного сектору; запровадити антиолігархічний закон; ухвалити закон про ЗМІ; завершити реформу законодавства, щодо національних меншин [19].

Європейський Союз на 8-му засіданні Ради асоціації, першому засіданні де Україна вже була у статусі кандидата, дав аналіз виконанню Угоди про

асоціацію на момент 2022 року, а також наголосив про нагальну необхідність завершити:

- відбір нового директора Національного антикорупційного бюро України;
- реформу Конституційного Суду України;
- реформу законодавства щодо національних меншин [20].

На думку автора, Україна має усі шанси вступити до Євросоюзу, якщо і далі продовжуватиме реформувати національну систему, відповідно до європейських принципів.

Україна найбільше потребує реформ антикорупційного законодавства, для належної боротьби з шахрайством та корупцією. ЄС привітав призначення нового керівника Спеціальної антикорупційної прокуратури. Проте, країна досі не привела національне право у відповідність до положень Угоди щодо запобігання фінансового шахрайства. Для покращення комунікації та підтримання політичного діалогу Кабінетом Міністрів була прийнята постанова «Про схвалення Стратегії комунікації з питань європейської інтеграції України на період до 2026 року» від 09.12.2022 року [21].

Тепер можливість України вступити до Європейського Союзу є більш реальною ніж коли небуть. Очевидно, що Україна посідає одне з ключових місць у процесі реформування глобальної системи безпеки, це дає підстави вважати, що до етапу переговорів країна перейде значно швидше ніж, до прикладу, Північна Македонія яка здобула цей статус через 17 років або ж Албанія – через 8 років з моменту здобуття статусу-кандидата.

Отже, вже імплементовано більшу частину правового доробку ЄС, найзначніших змін зазнали такі сфери:

- Національна безпека та оборона – прийняття ВРУ Закону "Про національну безпеку України", законодавче забезпечення реформи місцевого самоврядування і територіальної організації влади;
- Юстиція та забезпечення прав людини – ратифікація Стамбульської конвенції, створення Державного бюро розслідувань, ефективне реформування законодавства у сфері інтелектуальної власності тощо.
- Підприємництво – реалізація стратегії розвитку малого та середнього підприємництва, розширення співпраці між підприємствами ЄС та України і т.д.;
- Освіта та наука – забезпечення використання Робочої програми ЄС з освіти та професійної підготовки, законодавче врегулювання питання електронних комунікацій;
- Митниця - приєднання України до Нової спільної транзитної системи (НСТС) з 1 жовтня 2022 року, створення механізму співпраці між митними органами та суб'єктами господарювання;
- Гуманітарна політика – участь України у програмі ЄС «Креативна Європа», покращення законодавства у сфері контролю за ЗМІ – розроблено новий закон «Про медіа», який набуває чинності 31.03.2023 року.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Договір про Європейський Союз від 25 березня 1957 р. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (Дата звернення: 07.03.2022)
2. Сіденко В.Р. Жовква І.І., Немиря Г.М., Перепелиця Г.М. Аналітичне дослідження: Критерії членства в СОТ, ЄС ТА НАТО Інтеграційні перспективи України. Інститут Євро-Атлантичного співробітництва. Київ, 2007. 84 с. URL: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=29b2cad0-a271-0f59-6e27-12f433b204e5&groupId=252038 (Дата звернення: 07.03.2022)
3. Деріга В.В. Характерні риси й особливості розширення ЄС. Світова та європейська інтеграція. С.120-139 URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/posibniku/252/8.pdf> (Дата звернення: 07.03.2022)
4. Прудченко Є.Д. Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека. Центр Європейської Інформації. Копенгагенські критерії. Дніпро, 2007. 30 с. URL: http://ukrcei.org/uploads/files/default/kopengagenskie_kriterii.pdf (Дата звернення: 07.03.2022)
5. Круглашов А. М., Озимок І., Астапенко Т. С., Руссу В. В. Європейська інтеграція на початку нового тисячоліття: довідник./ склад. А. М. Круглашов, І. Озимок, Т. С. Астапенко, В. В. Руссу. - Ч.1.Чернівці, 2010. 212 с. URL: <http://www.library.cv.ua/es/dovidnyk.pdf> (Дата звернення: 07.03.2022)
6. Library Briefing Library of the European Parliament 26/03/2013 EU Accession procedure.URL:[https://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2013/130437/LDM_BRI\(2013\)130437_REV3_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2013/130437/LDM_BRI(2013)130437_REV3_EN.pdf) (Last accessed: 07.03.22)
7. Сайт Міністерства Юстиції України. Рада асоціації Україна – ЄС. URL: <https://minjust.gov.ua/m/rada-asotsiatsii-ukraina---es> (Дата звернення: 07.03.2022)
8. Antoaneta Dimitrova and Rilka Dragneva. Bulgaria's Road to the European Union: Progress, Problems and Perspectives. P. 79-104. 2001. URL: https://www.researchgate.net/publication/249023819_Bulgaria's_Road_to_the_European_Union_Progress_Problems_and_Perspectives (Last accessed: 07.03.22)
9. European Commission, Commission Communication, 'On the Inclusion of respect for democratic principles and human rights in agreements between the Community and third countries'. COM (95) 216. Brussels. 1995. (Last accessed: 07.03.22)
10. Ivan Angelov. Bulgarian strengths and weaknesses on the verge of the eu accession. The Economy of Bulgaria and the European Union. Catch-up Economic Development – Strategy and Reality, Institute of Economics of the Bulgarian Academy of Sciences and Friedrich Ebert Foundation, Bulgarian Academy of Sciences Press, Sofia. 2006. P. 101-130. URL: <http://www.ekof.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2014/06/174-5.pdf> (Last accessed: 07.03.22)
11. Geoffrey Pridham. Romania and EU membership in comparative perspective: A post-accession compliance problem? – The case of political conditionality, *Perspectives on European Politics and Society*. 2007. 168-188. URL: <https://doi.org/10.1080/15705850701322491> (Last accessed: 07.03.22)

12. Ott K. Croatian accession to the European Union: institutional challenges. Croatian accession to the European Union. Vol. 2, Institutional challenges (pp. 1-20). Zagreb: Institute of Public Finance, Zagreb. 2004 URL: <https://d-nb.info/1191575756/34> (Last accessed: 07.03.22)
13. Закон України «Про основні напрями зовнішньої політики України» від 20.07.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text> (Дата звернення: 07.03.2022)
14. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 08.07.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> (Дата звернення: 07.03.2022)
15. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21.03.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (Дата звернення: 07.03.2022)
16. Звіт про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 2015-2020. URL: 20210902103956-39.pdf (minjust.gov.ua) (Дата звернення: 07.03.2022)
17. Сайт моніторингу реалізації плану заходів з виконання Угоди – «Пульс Угоди». URL: <https://pulse.kmu.gov.ua/ua/streams/energy-sector-and-energy-security/2022-substream3-144> (Дата звернення: 07.03.2022)
18. Council of the European Union, Application of Ukraine for membership of the European Union. Annex II: Joint Statement by the President of Ukraine Volodymyr Zelenskyu, the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine Ruslan Stefanchuk and the Prime Minister of Ukraine Denys Shmyhal on Ukraine's application for membership of the European Union, CM 2003/22, Brussels, p.9. 2022. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/CM-2003-2022-INIT/en/pdf> (Last accessed: 07.03.22)
19. European Council conclusions, 23-24 June 2022. URL: <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-06/Ukraine%20Opinion%20and%20Annex.pdf> (Last accessed: 07.03.22)
20. Департамент комунікацій Секретаріату Кабінету Міністрів України. Спільний прес-реліз за підсумками 8-го засідання Ради асоціації між ЄС та Україною від 05 вересня 2022 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/spilnyi-pres-reliz-za-pidsumkamy-8-ho-zasidannia-rady-asotsiatsii-mizh-ies-ta-ukrainoiu> (Дата звернення: 07.03.2022)
21. Постанова Кабінету Міністрів «Про схвалення Стратегії комунікації з питань європейської інтеграції України на період до 2026 року» від 09.12.2022 року <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1155-2022-%D1%80#Text> (Дата звернення: 07.03.2022)

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО **ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО**

КОНСТИТУЦІЯ ЯК ГАРАНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ, СВОБОД ТА ІНТЕРЕСІВ ОСІБ В УМОВАХ ВІЙНИ

Бисага Юрій Михайлович,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород, Україна

Чи гарантує конституція права людини в країні? Чи діють органи державної влади відповідно до конституції в періоди надзвичайних ситуацій? Це два запитання, які найчастіше ставлять під час вимірювання загальної ситуації в країні. Вони відображають центральне місце, яке займає конституція в житті народу держави. Більшість правових порядків засновані на ієрархічній структурі нормативних актів, на вершині яких знаходиться конституція. Усе законодавство та інші правові заходи держави повинні бути сумісними з конституцією. Якщо ж закон чи інший нормативний акт, прийнятий державою, не відповідає конституції, тоді компетентна судова установа має визнати його недійсним. У своєю чергу, права людини є основою конституційного ладу сучасної держави, вони не лише представляють собою відносини між особою, групами осіб та державою, а й пронизують державні структури, процеси прийняття важливих рішень і процедури нагляду.

Конституція розглядається як найвища правова гарантія добробуту та інтересів народу, а також основний інструмент формування життя суспільства та організації держави. Як найвищий закон країни, конституція знаходиться в центрі політичного та соціального життя та визначає відносини між державою та суспільством, а також між різними гілками влади. У неспокійні часи конституція має забезпечувати певний рівень політичної та соціальної стабільності. Особливо, що стосується в періоди конфліктних та постконфліктних ситуацій, де конституція часто виступає як тип мирного плану, який через демократичні інституції та процедури захисту прав має допомогти в запобіганні повторному виникненню напруженості та конфлікту. У часи демократичних перетворень конституція є інструментом запровадження змін у політичному та суспільному житті. Сучасна політика ООН щодо конституційних реформ повністю визнає ці взаємозалежні зв'язки. Відтак, у керівній записці Генерального секретаря ООН «Допомога Організації Об'єднаних Націй конституційним процесам» зазначається: «Процеси створення конституції є центральним аспектом запобігання конфліктам,

розбудови миру та сприяння правам людини, верховенству права та сталому людському розвитку. Для Організації Об'єднаних Націй, створення конституції – це широке поняття, яке охоплює процес розробки та суті нової конституції або реформування існуючої конституції. І процес, і суть мають вирішальне значення для успіху створення конституції. Розробка конституції та процес її розробки можуть відігравати важливу роль у мирних політичних переходах і постконфліктній консолідації миру. Це також може відігравати важливу профілактичну роль. Створення конституції дає чудову можливість створити спільне бачення майбутнього держави, результати якого можуть мати глибокий і тривалий вплив на мир і стабільність» [1].

Так, з *інституційної точки зору*, конституцію можна порівняти зі статутом, який регулює управління організацією. З *демократичної точки зору* конституція має слугувати гарантією прав людей і бар'єром проти спроб запровадити авторитарне правління. З *політичної точки зору*, конституція визначає та легітимізує носія суверенної влади, а також основні інститути та процедури, за допомогою яких діє суверен. З *етичної точки зору*, конституція виражає фундаментальні цінності, що лежать в основі держави та суспільства. Нарешті, з *правової точки зору*, конституція є основним законом країни та ядром її правової системи. Остання знаходиться на вершині ієрархії правових джерел, що передбачає те, що закони та інші правові норми повинні узгоджуватися з конституцією та повністю їй відповідати. Конституція встановлює основні механізми забезпечення виконання та тлумачення закону у випадках його порушень або суперечок. Сучасні конституції часто розглядаються як «суспільні договори», які мають керувати життям суспільства. Загалом, теоретично в демократичній країні це не стільки договір «між державою та народом», скільки «договір між людьми», який визначає, як вони мають організовуватися, узгоджувати різні інтереси та формувати свою державу. Певним чином ці функції конституції стають ще більш важливими в суспільстві, яке постраждало від певних надзвичайних ситуацій, особливо війн та збройних конфліктів. У такому випадку очікується, що конституція забезпечить не лише набір правових норм, але й оперативну основу для вирішення конфліктів, включаючи принципи та механізми, які мають застосовуватися з цією метою [2].

Згідно з чинною Конституцією України: «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [3].

Відповідно до чинної Конституції України, воєнний стан може оголошуватися на території України або в окремих її районах у разі загрози національній безпеці, державному суверенітету або територіальній цілісності держави у разі збройної агресії або загрози здійснення збройної агресії. Підкреслимо, що хоча, запровадження воєнного стану в Україні і обмежує в певній частині обсяг конституційно-правового статусу людини і громадянина,

однак, Конституцією передбачаються певні ключові інструменти із плану дій в таких ситуаціях, зокрема: обмеження прав та свобод людини і громадянина є тимчасовим за часом та мінімальним за обсягом заходом, за суб'єктами зберігається конкретний перелік прав та свобод, які в жодному випадку не можуть бути відчужені (основоположні права та свободи), а також впровадження процедур із контролю та нагляду за діяльністю осіб, що можуть загрожувати національній безпеці держави [4, 5].

Отже, серед ключових конституційних гарантій в умовах війни, які мають на меті захист права та свобод громадян, можемо навести наступні:

- *гарантії права на життя.* Воєнний стан не може стати підставою для порушення права на життя. Держава має забезпечити захист життя громадян шляхом забезпечення безпеки та запобігання будь-яким формам насильства;

- *заборона знущань, насильства та жорстокості.* Незалежно від обставин, ніхто не може підлягати знущанням, насильству або жорстокості. Ця гарантія забезпечує, що дії уряду, військових та інших владних органів відповідають конституційним стандартам, а незаконні дії притягують до відповідальності;

- *гарантії недоторканності особи.* Кожна людина має право на недоторканність своєї особи, житла та кореспонденції. Це означає, що ніхто не може без підстави втручатися у приватне життя громадян та порушувати їх права;

- *гарантії справедливого судочинства.* Кожен громадянин має право на справедливий судовий процес. Ця гарантія забезпечує, що кожна особа буде розглядатися згідно з законом та отримає можливість захисту від будь-яких незаконних ді;

- *гарантії права на свободу думки, слова та інформації.* Конституція гарантує свободу думки, слова та інформації, що означає право громадян висловлювати свої думки та ідеї, а також отримувати та розповсюджувати інформацію, незалежно від того, якою мовою вона висловлюється, якими формами комунікації вона подається, та незалежно від того, наскільки ця інформація важлива або сприймається державою. Умови воєнного стану можуть призвести до того, що свобода слова та інформації обмежуються. Однак, Конституція передбачає, що обмеження цих прав можуть бути тільки тоді, коли це необхідно для захисту національної безпеки, громадського порядку;

- *гарантії права на судовий захист.* Конституція гарантує право на судовий захист, що реалізує забезпечення відповідних процесуальних гарантій при розгляді справи. Умови воєнного стану можуть призвести до того, що судова влада може бути тимчасово змінена або обмежена. Однак, Конституція передбачає, що ніхто не може бути позбавлений права на справедливий та незалежний суд. Це означає, що під час воєнного стану, де можуть бути порушені права громадян, держава зобов'язана забезпечити ефективний механізм судового захисту, який би гарантував незалежний та об'єктивний судовий процес для кожного громадянина.

Отже, конституційні гарантії є невід'ємною частиною демократичної держави, які забезпечують захист прав та свобод громадян в найрізноманітніших умовах людського буття. Так, в умовах воєнного стану ключові конституційні гарантії включають захист прав на життя, свободу та особисту недоторканність, гарантії для військової служби, гарантії на судовий захист, гарантії свободи слова та інформації тощо.

Війна за своєю суттю може призвести до тимчасових обмежень деяких прав та свобод громадян, однак ці обмеження повинні бути обґрунтованими та необхідними для захисту національної безпеки, а також тимчасовими та пропорційними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Guidance Note of the Secretary-General on United Nations Constitutional Assistance. URL: <https://peacemaker.un.org/guidance-note-UN-constitutional-assistance-doc> (дата звернення: 27.02.2023 р.).
2. Human rights and constitution making. United Nations publication issued by the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. 2018. 150 p.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015 р. № 28. Ст. 1509
5. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022. № 64/2022. *Голос України*. 2022. № 37.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОBOB'ЯЗКІВ ГРОМАДЯНИНА ЄС

Греца Світлана Михайлівна,

докторка юридичних наук,

*доцентка кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
юридичного факультету*

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

В Преамбулі Конституції України визначено зовнішньополітичний курс держави – набуття повноправного членства в ЄС. Наслідком його реалізації для громадян України стане набуття і громадянства ЄС, відповідно, набуття не лише прав, але й обов'язків. Це зумовлює необхідність внесення змін до національного законодавства України з питань громадянства, а також створення наукового підґрунтя таких змін. Вище викладене свідчить про теоретичну та практичну обумовленість дослідження питання обов'язків громадян ЄС з метою приведення законодавства України у відповідність до права ЄС.

У статті 20 Договору про функціонування ЄС йдеться, що «...у зв'язку з громадянством ЄС виникають не лише права, а й обов'язки» [1]. І. Яковюк

слушно підкреслює, що «...національне громадянство до кола основних обов'язків традиційно відносить військовий обов'язок та обов'язок сплати податків. Вочевидь, намір закріплення аналогічних обов'язків за громадянином Союзу неодмінно викликало б протидію з боку держав-членів Євросоюзу, оскільки це фактично передбачало б передачу останньому реалізації низки принципів для збереження суверенного статусу державної влади прав, а отже, зайвий раз зачіпало б болісну для ЄС проблему державного суверенітету» [2, с. 21]. А. Покровська дотримується точки зору, яка полягає в тому, в статті 20 Договору про функціонування ЄС йдеться «... про обов'язки, які закріплюються кожною державою-членом на національному рівні. У зв'язку з цим, можна стверджувати, що кожна держава у повній мірі покладає на громадянина обов'язки перед суспільством, а отже, покладення додаткових обов'язків у зв'язку з набуттям громадянства ЄС було б недоречним» [3].

Відповідно до п. 1 ст. 157 Договору про функціонування ЄС «Кожна держава-член забезпечує застосування принципу рівної оплати працівникам чоловічої та жіночої статі за однакову роботу або роботу, що має однакову вартість» [4]. Отже, обов'язком є дотримання рівноправності між жінками та чоловіками щодо оплати праці.

Одним з фундаментальних в конституційному праві та праві ЄС є принцип недискримінації [5, с. 32]. Відповідно до ч. 2 ст. 18 частини 2 «Громадянство Союзу та недискримінація» Консолідованої версії Договору про функціонування Європейського Союзу «У сфері застосування Договорів та без шкоди їхнім будь-яким спеціальним положенням заборонено будь-яку дискримінацію на підставі національної належності». Отже, обов'язком громадянина ЄС є недискримінація.

В Преамбулі Хартії основних прав ЄС (далі – Хартія) наголошується, що вона знову підтверджує, при дотриманні компетенції і цілей Європейського співтовариства і Європейського Союзу, а також принципу субсидіарності, права, що впливають, перш за все, з конституційних традицій і спільних міжнародних зобов'язань держав-членів, Договору про Європейський Союз і Договору про Європейські співтовариства [6], Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [7], Соціальної хартії [8], прийнятих Європейським співтовариством і Радою Європи, а також судової практики суду Європейських співтовариств і Європейського суду з прав людини [10].

В Преамбулі підкреслюється, що «Володіння цими правами тягне за собою відповідальність і обов'язки як по відношенню до інших людей, так і по відношенню до світової спільноти і майбутніх поколінь». Таким чином, за критерієм кола суб'єктів, щодо яких у громадян ЄС є обов'язки, ці обов'язки класифікуємо на такі три групи: 1) обов'язки по відношенню до інших людей; 2) обов'язки по відношенню до світової спільноти; 3) обов'язки по відношенню до майбутніх поколінь.

Найвищою соціальною цінністю є гідність людини [11, с. 367]. В статті 1 Хартії йдеться, що «Гідність людини недоторканна. Її необхідно поважати і захищати». Таким чином, одним з обов'язків громадян ЄС є повага людської гідності. В ст. 14 Хартії, яка присвячена праву на освіту, в п. 2 йдеться, що «Це

право включає можливість безкоштовного отримання обов'язкової освіти». Отже, одним з обов'язків громадян ЄС є отримання обов'язкової освіти.

Відповідно до ст. 32 Хартії «Використання дитячої праці забороняється. Мінімальний вік для прийому на роботу не може бути нижче віку завершення обов'язкової шкільної освіти, без шкоди для норм, більш сприятливих щодо молодих людей, крім випадків окремих обмежених виключень» [9]. З цієї статті випливає, що одним з обов'язків громадян ЄС є завершення обов'язкової шкільної освіти.

Таким чином, в Хартії прав людини ЄС закріплено такі обов'язки громадян ЄС: повага людської гідності; отримання обов'язкової освіти; завершення обов'язкової шкільної освіти.

В вітчизняній доктрині конституційного права усталеною є точка зору, відповідно до якої «класична теорія громадянства розуміє в якості сутності цього юридичного інституту стійкий правовий зв'язок між певною людиною та певною державою, що виражається у взаємних правах і обов'язках. У зв'язку із зазначеним слід визначити, що громадянство Європейського Союзу це не зовсім громадянство в його звичайному розумінні» [11]. Інститут громадянства Європейського Союзу має специфічну квазідержавну природу. Професор Р. Петров слушно підкреслює, що «громадянство ЄС не заміняє громадянства держави й не накладає додаткових обов'язків. Його одержують всі ті, хто на момент приєднання до ЄС мають громадянство держав-учасниць Європейського Союзу» [12, с. 321].

Принципи та правила, що стосуються громадянства фізичних осіб, і правила, що регулюють виконання військового обов'язку у випадках множинного громадянства, з якими має узгоджуватися внутрішньодержавне право держав-учасниць, встановлюються Європейською конвенцією про громадянство. Глава VII цієї Конвенції присвячена військовому обов'язку у випадках множинного громадянства.

Згідно зі ст. 21 Конвенції особи, що мають громадянство двох або більше держав-учасниць, повинні виконувати свій військовий обов'язок стосовно лише однієї із цих держав-учасниць [13]. Згідно з п. 3 ст. 21 Конвенції крім випадків, коли спеціальна угода, що вже укладена або може бути укладена, передбачає інше, до осіб, які мають громадянство двох або більше держав-учасниць, застосовуються такі положення: а) будь-яка така особа є військовозобов'язаною стосовно держави-учасниці, на території якої вона постійно проживає. Однак такі особи можуть до досягнення ними 19 років виконувати військовий обов'язок як добровольці стосовно будь-якої іншої держави-учасниці, громадянами якої вони також є, упродовж загального дійсного строку, тривалість якого принаймні дорівнює строку дійсної військової служби, встановленому у першій державі-учасниці; б) особи, які постійно проживають на території держави-учасниці, громадянами якої вони не є, або у державі, що не є державою-учасницею, можуть проходити військову службу на території будь-якої держави-учасниці, громадянами якої вони є; в) особи, які відповідно до правил, викладених у пунктах "а" та "б", виконують свій військовий обов'язок стосовно однієї держави-учасниці згідно із законодавством цієї

держави-учасниці, вважаються такими, що виконали свій військовий обов'язок стосовно будь-якої іншої держави-учасниці чи будь-яких інших держав-учасниць, громадянами яких вони також є; d) особи, які до набрання чинності цією Конвенцією між державами-учасницями, громадянами яких вони є, виконали стосовно однієї із цих держав-учасниць свій військовий обов'язок згідно із законодавством цієї держави-учасниці, вважаються такими, що виконали цей обов'язок стосовно будь-якої іншої держави-учасниці або будь-яких інших держав-учасниць, громадянами яких вони також є; e) особи, які відповідно до підпункту "а" відслужили дійсну військову службу стосовно однієї із держав-учасниць, громадянами якої вони є, та після цього обрали місцем постійного проживання територію іншої держави-учасниці, громадянами якої вони є, можуть перебувати на обліку як військовозобов'язані запасу тільки стосовно цієї останньої держави-учасниці; f) застосування цієї статті жодним чином не зашкоджує громадянству відповідних осіб; g) у випадку оголошення мобілізації будь-якою із держав-учасниць зобов'язання, які випливають із цієї статті, не є обов'язковими для цієї держави-учасниці.

Отже:

1. Виявлено коло обов'язків громадян ЄС: дотримання рівноправності між жінками та чоловіками щодо оплати праці; недискримінація; повага людської гідності; отримання обов'язкової освіти; завершення обов'язкової шкільної освіти.

2. За критерієм кола суб'єктів, щодо яких у громадян ЄС є обов'язки, ці обов'язки класифіковано на такі три групи: 1) обов'язки по відношенню до інших людей; 2) обов'язки по відношенню до світової спільноти; 3) обов'язки по відношенню до майбутніх поколінь.

3. Встановлено, що громадяни ЄС мають військовий обов'язок стосовно будь-якої держави-учасниці Європейської конвенції про громадянство чи будь-яких інших держав-учасниць, громадянами яких вони також є. Якщо в одній з держав-учасниць Конвенції оголошується мобілізація, то військовозобов'язані, які є громадянами інших держав-учасниць Конвенції, і не є громадянами держави, що оголосила мобілізацію – не мають обов'язку з мобілізації. В цьому випадку вирішальним є не громадянство ЄС, а громадянство держави, яка оголошує мобілізацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Договір про функціонування ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.

2. Яковюк І. В. Громадянство ЄС: поняття і співвідношення з національним громадянством. Проблеми законності. 2010. №107. С. 21.

3. Покровська А. Громадянство Європейського Союзу: проблеми визначення та альтернативи. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14958/1/Pokrovska_320-325.pdf.

4. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.

5. Ezer T., Deshko L., Clark N. G. et al. Promoting public health through clinical legal education: Initiatives in South Africa, Thailand, and Ukraine. Human Rights Brief. 2010. №17/27. P. 32. URL: <http://www.wcl.american.edu/hrbrief/17/2ezer.pdf>.

6. Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text.

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

8. Європейська соціальна хартія. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text.

9. Хартія основних прав Європейського Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text.

10. Правовий статус людини і громадянина в Європейському Союзі. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/eulaw/info/lec6.html>.

11. Deshko L. Restitutio in integrum: підходи Європейського суду з прав людини. Порівняльно-аналітичне право. 2018. №5. С. 365-368.

12. Петров Р.А. Право Європейського Союзу: навчальний посібник / Р.А. Петров. 2-ге вид. К., «Істина», 2009. 376 с.

13. Європейська конвенція про громадянство. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004#Text.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ УЧАСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В НАДАННІ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ

Новак Олександр Олександрович,

*аспірант кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
юридичного факультету*

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

Впровадження указом Президента України режиму воєнного стану стало початком для швидких та, здебільшого, радикальних адаптаційних процесів у сучасній нормативно-правовій базі країни, об'єднаних однією метою – збереження функціонування основних державних інституцій та підтримка обороноздатності країни. Створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень задеклароване як завдання Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схваленої Кабінетом Міністрів України [1], дозволило місцевим радам усіх ланок від обласних до сільських рад - відіграти провідну роль у забезпеченні потреб оборони держави. Так, рухоме і нерухоме майно, доходи

місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси були визначені Конституцією України як основа місцевого самоврядування в Україні, а управління ними - віднесено до виключних положень відповідних рад [2].

Існування інституту комунальної власності в Україні дозволяє не тільки розмежовувати ресурси країни за критерієм задоволення загальнодержавних або локальних потреб, а й створює передумови для існування більш гнучких способів мобілізації таких ресурсів в умовах оперативної необхідності. Зокрема, прийняття організаційно-розпорядчих рішень окремими місцевими радами щодо об'єктів комунальної власності забезпечує збереження своєчасності та об'єктивності таких рішень з погляду доцільності залучення майна до задоволення наявних потреб, їхньої ефективності, а також врахування безпосередніх інтересів територіальних громад.

В умовах надзвичайного стану об'єкти, що належать до комунальної власності окремих територіальних громад переважно західних регіонів України, а саме - школи, дитячі садки, лікарні, поліклініки, театри та інші заклади сфери культури, освіти або охорони здоров'я були використані для забезпечення потреб осіб, які вимушено покинули місця свого проживання через бойові дії чи загрозу їх ведення. Очевидною проблемою, яка постала перед територіальними громадами, які приймали внутрішньо переміщених осіб, постав брак матеріальних та фінансових ресурсів, які могли б забезпечити потреби людей у необхідних обсягах, оскільки таке забезпечення потребувало вжиття ряду заходів, зокрема, з капітального ремонту, реконструкцій, переобладнання та загалом радикальних змін господарської діяльності відповідних закладів. Не менш очевидним, хоч і не цілковитим вирішенням виниклої проблеми виявилось воля та бажання приватних юридичних та фізичних осіб надати допомогу власними, наявними засобами. Однак, попри стан надзвичайної необхідності та справедливості з моральної точки зору мотиви, суб'єкти приватних відносин зіткнулися з ригідністю окремих положень національного законодавства. Першочергово необхідно зазначити, що безоплатне прийняття представницькими органами місцевого самоврядування або державою в особі її органів безоплатно грошових коштів або іншого майна, нематеріальних активів, майнових переваг, пільг чи послуг є правопорушенням, що тягне за собою відповідальність окремих посадових осіб, крім випадків, передбачених законами або чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України [3]. Однією з правомірних форм безоплатного отримання цінностей та благ державними органами та ОМС є благодійництво, як зазначає у власному роз'ясненні Національне агентство із питань запобігання корупції [4]. Згідно Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» благодійною діяльністю є добровільна особиста та/або майнова допомога для досягнення визначених цим Законом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара [5]. Водночас, термінологія чинного законодавства надає визначення поняттю «гуманітарна допомога», якою згідно з Законом України «Про гуманітарну допомогу» є цільова адресна безоплатна допомога в грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або

добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами із гуманних мотивів отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують її у зв'язку з соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, важким фінансовим становищем, виникненням надзвичайного стану, зокрема внаслідок стихійного лиха, аварій, епідемій і епізоотій, екологічних, техногенних та інших катастроф, які створюють загрозу для життя і здоров'я населення, або тяжкою хворобою конкретних фізичних осіб, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Гуманітарна допомога є різновидом благодійництва і має спрямовуватися відповідно до обставин, об'єктивних потреб, згоди її отримувачів та за умови дотримання вимог статті 3 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [6]. Дефініції, наведені у вищевказаних нормативно-правових актах, дозволяють стверджувати, що благодійна діяльність охоплює поняття гуманітарної допомоги, у зв'язку з чим правила, що регламентують порядок здійснення благодійної діяльності застосовуються до випадків надання гуманітарної допомоги.

Однак, системний аналіз таких актів дозволяє стверджувати про наявність прогалини у механізмі надання гуманітарної допомоги, які, на думку автора, можуть бути усунуті шляхом впровадження додаткового проміжкового етапу реалізації відповідної процедури. Так, чинне законодавство, окрім того, що є не виправдано ускладненим для регулювання механізму надання гуманітарної допомоги під час воєнного або надзвичайного стану, не містить приписів щодо забезпечення проведення заходів з оперативного вивчення та оцінки потреб і попиту на окремі види гуманітарної допомоги, та можливої категоризації осіб за такими потребами (особи з базовими потребами або ж особи з додатковими чи спеціальними потребами). Постійне вивчення потреб отримувачів допомоги повинно стати принциповим елементом, на якому будується нормативне регулювання надання гуманітарної допомоги в Україні, оскільки така складова забезпечує підтримку зв'язку між наявними ресурсами та доцільністю й ефективністю їх використання. При цьому, незахищений соціальний стан потенційних отримувачів гуманітарної допомоги зумовлює необхідність у здійсненні заходів із аналізу їхніх потреб на місцевому рівні. Інформація щодо потреб допомоги повинна накопичуватися на рівні адміністративно-територіальних одиниць чи населених пунктів, перебувати під контролем суб'єктів публічної влади та бути доступною для представників громадськості. Доцільним також є оприлюднення такої інформації на офіційних ресурсах, щоб у донорів була можливість надати цільову гуманітарну допомогу відповідно до реальних потреб. Варто зазначити, що оцінці потреб у гуманітарній допомозі повинен враховуватись рівень забезпеченості кожної окремої територіальної громади, територіальних громад відповідного регіону та держави в цілому.

В контексті наявних повноважень представницьких органів місцевого самоврядування, з-поміж іншого, щодо локальної мобілізації матеріальних засобів, залучення місцевих рад до оцінки та визначення потенційних та реальних потреб отримувачів гуманітарної допомоги та, зокрема, внутрішньо

переміщених осіб, повинно стати одним з короткострокових напрямів вдосконалення чинного законодавства, що регулює порядок надання та отримання гуманітарної допомоги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні від 01.04.2014 №333-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>
2. Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
3. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 №1700-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
4. Роз'яснення щодо особливостей реалізації заборони на одержання пілґ, послуг і майна від 19.11.2021 URL: <https://wiki.nazk.gov.ua/category/anticorruption-upovnovazhenym/robota-z-konfliktom-interesiv/metodychni-rekomendatsiyi-shhodo-pidgotovky-ta-realizatsiyi-antykoriupciynih-program-yurydychnyh-osib-robota-z-konfliktom-interesiv/#post3978>
5. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 №5073-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>
6. Закон України «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999 № 1119-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14/ed20181104#n12>.

ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ПІД ЧАС ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ

Пирого Ігор Степанович,

доктор юридичних наук, професор,

*професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
юридичного факультету*

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

Продан Вікторія Іванівна,

*аспірантка, асистентка кафедри конституційного права та порівняльного
правознавства юридичного факультету*

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

Війна - це стан, коли суспільство потребує максимального об'єднання та мобілізації ресурсів для захисту своїх інтересів. Однак, під час війни, як правило, руйнується нормальний ритм життя, в тому числі освітній процес. Освіта є важливою складовою розвитку будь-якої держави, і під час війни вона стає ще більш важливою.

Одним з основних викликів освітнього процесу під час війни є забезпечення доступності освіти для всіх груп населення, включаючи

військовослужбовців та їхні сім'ї, біженців та переселенців. Крім того, під час війни, освітній процес повинен забезпечувати не тільки навчання, але й підготовку до виживання в умовах військового конфлікту.

Іншим викликом є забезпечення безпеки учнів, вчителів та інших працівників освітніх закладів під час війни. На жаль, у зоні бойових дій дитячі та освітні заклади є частою мішенню, що призводить до людських жертв та руйнування освітньої інфраструктури.

Освітній процес під час війни також впливає на зміну тенденцій у суспільстві. Наприклад, він може змінювати пріоритети у виборі професій, або збільшувати інтерес до національної історії та культури. У цьому контексті важливо зазначити, що під час війни необхідно забезпечувати належну роль освіти в побудові мирного світу та відновлення в постконфліктному середовищі.

Так, згідно указу Президента України від 24.02.2023 р. в межах всієї території України було запроваджено воєнний стан. Внаслідок введення в дію указу Президента автоматично відбулися докорінні зміни та трансформації в межах державного апарату та суспільних процесів в тому числі. Не винятком в даному колі праввідносин стала також і освіта, вплив на яку є найбільш разючим та відчутним [1].

Зокрема, освітній процес в Україні зазнав значних викликів з моменту введення воєнного стану. Наведемо окремі з них:

- *знищення освітніх закладів.* Через військові дії та обстріли було пошкоджено або зруйновано багато шкіл та університетів на території тимчасово окупованих територій;

- *вимушена евакуація дітей.* Внаслідок війни багато дітей змушені були залишити свої домівки та перебратися в безпечніші регіони України. Це призвело до збільшення навантаження на школи та інші освітні заклади у відповідних регіонах;

- *проблеми з доступністю освіти.* Війна призвела до того, що доступ до освіти для дітей та молоді значно ускладнився. Не всі школи та університети на тимчасово окупованих територіях продовжують працювати, а ті, що працюють, зіткнулися зі значними проблемами у забезпеченні належної якості навчання;

- *зміна навчальних програм та методик викладання.* Під час війни змінюються вимоги до освіти, що призводить до зміни навчальних програм та методів викладання. Для підготовки молоді до життя в умовах війни з'являється потреба в нових знаннях та навичках.

Описані вище виклики вимагають від держави та освітніх організацій негайної реакції та прийняття ефективних заходів задля забезпечення якісної освіти в умовах війни.

Як справедливо відмічає заступник Міністра освіти і науки України, кандидат педагогічних наук Віра Рогова: «... під час воєнного стану система освіти активно шукає нові підходи до навчання та інноваційні способи організації навчального процесу, використовуючи ефективні педагогічні та інформаційні технології. Відтак, Міністерство освіти та науки України та його підрозділи працюють на підтримку активного впровадження інновацій у галузь освіти під час війни... » [2, с. 7].

Слушною є позиція О. Локшиної, О. Глушко, А. Джурило, С. Кравченко, О. Максименко, Н. Нікольської та О. Шпарик, які стверджують, що запобігання використанню шкіл у військових цілях та забезпечення безпеки навчальних закладів є важливими аспектами забезпечення безперервності освіти. Учасники освітнього процесу можуть розглядати різні методи продовження навчання, такі як зміна місця навчання, неформальні програми навчання, прискорення навчальних занять, тимчасові місця для навчання або домашні школи. Забезпечення неперервності освіти в умовах війни потребує спеціальної підготовки управлінців, учителів, педагогічних працівників та науковців, а також розроблення та запровадження спеціальних навчальних курсів. Особливо важливо надавати допомогу жертвам військових конфліктів, зокрема дітям, та розвивати психолого-педагогічні практики та психосоціальну підтримку для учнів [3, с. 16].

Аналізуючи сучасну практичну ситуацію, яка склалася, а також концептуальні підходи науковців, можемо підкреслити, що освітній процес України під час війни характеризується наявністю наступних тенденцій:

1) *Розвиток дистанційної освіти.* Так, з початку війни українська освітня система зазнала значних змін, в тому числі перехід до дистанційної форми навчання, що дозволило зберегти доступ до освіти для багатьох людей незважаючи на складні умови війни.

2) *Збільшення уваги до безпеки в освітніх закладах.* Зокрема, у зв'язку з загостренням ситуації на тимчасово окупованих територіях, та територіях, які піддаються частим обстрілам, українські школи та університети звертають більше уваги на забезпечення безпеки своїх студентів та працівників.

3) *Розширення можливостей взаємодії з міжнародними партнерами.* Українська освіта під час війни отримала підтримку від численних міжнародних організацій та партнерів, що дозволило розширити можливості співпраці з ними та отримати доступ до нових технологій та знань.

4) *Фокус на патріотичному вихованні.* Вітчизняні школи та університети намагаються збільшити увагу до патріотичного виховання своїх студентів та вихованців, включаючи вивчення історії України та виховання національної свідомості.

5) *Розвиток соціальної відповідальності.* Освітні заклади стали більш соціально відповідальними, допомагаючи владі та місцевим громадам в боротьбі зі складною ситуацією на сході країни та підтримуючи біженців із зони конфлікту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022. № 64/2022. *Голос України*. 2022. № 37.

2. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проектна діяльність: Науково-методичний збірник/ за загальною ред. С. М. Шкарлета. Київ-Чернівці «Букрек». 2022. 140 с.

3. Локшина О., Глушко О., Джурило А., Кравченко С., Максименко О., Нікольська Н., Шпарик О. Організація освіти в умовах війни: рекомендації міжнародних організацій. *Український Педагогічний журнал*. 2022. №2. С.5-18.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРИ ВОЄННОМУ СТАНІ В УКРАЇНІ

Булеца Сібілла Богданівна,
*докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Мабуть, дату 24 лютого 2022 року запам'ятав кожен Українець, через зміну укладу життя, переживань та страху за майбутнє. Це день, коли змінилося життя людей як в соціальному так і правовому сенсі. Указом Президента України № 64/2022 був введено воєнний стан строком на 30 діб у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України [1]. Спочатку майоріла надія, що війна закінчиться за місяць чи два, але строк дії воєнного стану в Україні продовжувався Указами Президента України і останнє продовження відбулося 6 лютого 2023 року № 58 (з 05 години 30 хвилин 19.02.2023 р. строком на 90 діб). Безпосередні зміни у зв'язку з введенням воєнного стану також відбулися у цивільно-правовій сфері, однак його введення автоматично не здійснює прямих наслідків для цивільно-правових зобов'язань загалом та для настання цивільно-правової відповідальності. Конкретні наслідки виникають в разі, коли нормативний акт прямо вказує на них із вказівкою на воєнний стан. Відомо, що цивільно-правова відповідальність це визначені законом правові наслідки за невиконання або неналежне виконання особою обов'язків, зобов'язань, що пов'язані з порушенням суб'єктивних цивільних прав іншої сторони та головною метою її є відновлення порушеного права шляхом відшкодування майнової та компенсації моральної шкоди. Враховуючи те, що в цивільному законодавстві передбачено настання цивільно-правової відповідальності незалежно від введення воєнного стану на загальних підставах та поряд із настанням цивільно-правової відповідальності є і підстави звільнення від неї шляхом настання випадку, непереборної сили (форс мажору) чи вини кредитора, особливо ці підстави актуальні при воєнному стані. Таким чином, відразу після введення воєнного стану 15.03.2022 року, було доповнено розділ "Прикінцеві та перехідні положення" Цивільного кодексу України пунктом 18 та 19 [2]. Зокрема, п. 18 визначено, що у період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у 30 денний строк після його припинення або скасування у разі прострочення позичальником виконання грошового зобов'язання за договором, відповідно до якого позичальнику було надано кредит (позику) банком або іншим кредитором (позикодавцем), позичальник звільняється від відповідальності, визначеної статтею 625 Цивільного Кодексу України, а також від обов'язку сплати на користь кредитора (позикодавця) неустойки (штрафу, пені) за таке

прострочення. Також, даним пунктом визначено, що неустойка (штраф, пеня) та інші платежі, сплата яких передбачена відповідними договорами, нараховані включно з 24.02.2022 року за прострочення виконання (невиконання, часткове виконання) за такими договорами, підлягають списанню кредитором (позикодавцем). Таким чином, зміни, які відбулися були на користь боржників і всі наслідки невиконання цивільно-правових зобов'язань зазнали суттєвих змін за договорами позики. Зокрема, боржники за такими договорами звільнюються від оплати штрафу, пені, трьох процентів річних, інфляційних втрат та іншої цивільно-правової відповідальності. Як вести мову про інші цивільно-правові договори, то наслідки невиконання таких зобов'язань такі самі як і були в мирний час. Зокрема, ст. 617 Цивільного кодексу України передбачає можливість звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання за умови доведення, що воно відбулося в результаті випадку або непереборної сили. Отже, на сьогоднішній день, якщо сторона доведе, що порушила зобов'язання у зв'язку з непереборними обставинами (наприклад, знищенням приміщення, майна, відсутністю транспортного сполучення, неспроможністю доставити товар на окуповану територію і т. д.), то в таких випадках вона буде звільнена від цивільно-правової відповідальності, при умові, що вона зможе довести наявність таких обставин, якщо ні, то цивільно-правова відповідальність настане на загальних підставах. Отже, при настанні таких випадків, коли сторони договору порушили зобов'язання, вони відразу повинні звернутися до Торгово-промислової палати України чи регіональної і засвідчити такі обставини по конкретному договору та отримати загальний офіційний лист Торгово-промислової палати України щодо засвідчення форс-мажорних обставин, який можна використовувати при направленні сторони договору повідомлення про настання обставин непереборної сили, проте такий лист не звільняє сторону договору від відповідальності автоматично [3]. Отже, як зазначають науковці головним наслідком введення воєнного стану в Україні для суб'єктів цивільних правовідносин є те, що на час його дії вони можуть призупинити виконання своїх зобов'язань у зв'язку з неможливістю їх виконання без застосування до них цивільно-правової відповідальності [4, с. 57]. Також, слід не забувати, що Законом України від 15.03.2022 року № 2120-ІХ «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» [5] у пункт 200. 23 статті 200 Податкового кодексу доповнено таким змістом: "Положення другого речення абзацу першого цього пункту не застосовується у разі, якщо така заборгованість зумовлена виникненням форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) у зв'язку із введенням воєнного, надзвичайного стану".

Таким чином, підстави притягнення до цивільно-правової відповідальності під час воєнного стану не змінюються, вона настає на загальних підставах, окрім змін, які зазначені в Цивільному кодексі чи інших законах України. Особливості виникають лише стосовно звільнення від цивільно-правової відповідальності у випадку настання непереборної сили (форс мажору), випадку в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1039>
3. Максим Чередніченко. Воєнний стан: чи змінились наслідки невиконання цивільно-правових зобов'язань. 2022. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/210706_vonniy-stan-chi-zmnilis-nasliski-nevikonannya-tsivilno-pravovikh-zobov'yzan#
4. Кочина Олександра Сергіївна, Болдирева Вікторія Михайлівна. Вплив воєнного стану на цивільні правовідносини. *Нове українське право*, Вип. 2, 2022. С. 53-58
5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 року № 2120-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>

ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ ТА ВІЙНА В УКРАЇНІ (ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ)

Менджул Марія Василівна,

докторка юридичних наук, професорка,

професорка кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

Станом на кінець листопада 2022 року від війни в Україні загинуло 437 дітей, поранено 838 [1]. Але вказані цифри зростають із кожним масованим ракетним ударом. На сайті Державного порталу розшуку дітей вже станом на 22 січня 2023 року зазначено, що від початку війни загинуло 459 дітей, поранено – 914, зникло – 341, знайдено – 9152 дитини, депортовано – 13916 і тільки повернуто 126 дітей [2].

Враховуючи вказану статистику питання захисту прав дітей є одним із основних пріоритетів в умовах війни в Україні, саме для цього і для гарантування найкращих інтересів дитини держава взяла на себе за низкою міжнародних договорів ряд позитивних зобов'язань.

В умовах війни діти потребують належного захисту, соціальної підтримки, гарантування якісної правової допомоги, реалізації права на житло, освіту, возз'єднання із сім'єю тощо. Військовий стан не є підставою для обмеження дії принципу найкращих інтересів дитини.

На разі відбулося часткове спрощення процедури реєстрації народження дитини. Батьки дитини, народженої на окупованих територіях чи в укриттях,

можуть звернутися до будь-якого органу державної реєстрації актів цивільного стану України і подати або медичне свідоцтво про народження, або прирівняну до нього довідку, складену медичним працівником, яка оформляється на кожний випадок народження дитини і може бути складена без печатки [3]. Спрощення документального оформлення факту народження дитини і надання права будь-якому медичному працівнику її оформити є вимогою сучасних реалій та викликів. Позитивним є і відсутність у наказі Міністерства охорони здоров'я часових рамок, тобто жінка може звернутися до медичного працівника за довідкою у той час, коли перебуватиме у безпеці з дитиною.

В умовах евакуації дітей саме на державу покладаються обов'язки по їх безпеці, належному догляді, створенні умов для возз'єднання з сім'єю. В рамках гарантування принципу найкращих інтересів дитини абсолютно вірним було прийнято на урядовому рівні рішення щодо можливості тимчасового влаштування дітей без піклування батьків на період воєнного стану до прийомних сімей чи дитячих будинків сімейного типу. Водночас, не відповідатиме найкращим інтересам дитини в умовах війни спрощення процедури усиновлення. Оскільки військові дії не дозволяють здійснити належну перевірку щодо дітей, які могли втратити батьків, а можливо такі батьки чи рідні виявляться живими.

Окремою практичною проблемою є втрата документів і необхідність їх відновлення, а також оформлення документів у випадку, коли вони містять певні помилки у написанні прізвища та імені, місця народження і т.п. У таких випадках необхідним є звернення до суду для встановлення юридичних фактів, зміни документів, а це доволі тривалий процес.

Таким чином, питання захисту прав дітей та гарантування їм безпеки є пріоритетом для держави і особливо в умовах війни, яка не є підставою для відступу від принципу найкращих інтересів дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. За тиждень від російської агресії загинуло сім маленьких українців, усього обірвалося життя через війну 437 дітей - Офіс Генпрокурора. URL: <https://one.kr.ua/news/44334>(дата звернення: 22 січня 2023 р.).
2. Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>(дата звернення: 22 січня 2023 р.).
3. В Україні тимчасово спростили процедуру оформлення опіки над дітьми, які залишились без батьків. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3437884-v-ukraini-timcasovo-sprostili-proceduru-oformlenna-opiki-nad-ditmi-aki-zalisilis-bez-batkiv.html> (дата звернення: 25 грудня 2022 р.).

ЗАХИСТ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Ревуцька Ірина Емілівна,
*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Підчас війни в нашій країні всі без винятку українські діти постраждали від порушень їхніх законодавчо закріплених прав. Порушення фундаментальних прав дітей відбуваються навіть тоді, коли вони не зазнали фізичних ушкоджень, експлуатації, сексуального насильства, катувань чи інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання, які завдають шкоди будь-якому аспекту їхнього благополуччя та призводять до порушення їх прав та недотримання законних інтересів.

Внаслідок військової агресії росії проти України всі неповнолітні страждають від порушень їхніх фундаментальних прав, закріплених Конституцією та міжнародними актами, зокрема на недоторканість приватного життя та захист від порушень, права на розвиток, охорону здоров'я, медичну допомогу, відпочинок і дозвілля, освіти та сім'ю.

Війна Росії проти України триває вже вісім років. За даними Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, станом на 30 квітня 2021 року з початку збройного конфлікту на Донбасі загинули 152 дитини, 146 отримали поранення; лише з 2017 року близько 70 000 дітей набули статусу жертв воєнних дій та збройного конфлікту, 90 з яких отримали фізичні 90 з яких отримали фізичні ушкодження [1].

За даними ювенальних прокурорів, унаслідок повномасштабної збройної агресії російської федерації в Україні постраждало щонайменше 689 дітей, зокрема загинули 243 дитини, ще 446 були поранені. Від початку повномасштабної війни понад 234 тисячі українських дітей були примусово вивезені у російську федерацію, на тимчасово окуповані нею території або до білорусі [2].

З початком російської збройної агресії на Донбасі Україна на мала відповідної законодавчої бази для захисту прав дітей в умовах війни. В той момент основний акцент ставився саме на міжнародному праві та міжнародних інституціях у сфері захисту прав дітей під час збройного конфлікту.

Таким чином, варто окреслити які саме міжнародно-правові акти є основою для захисту дітей у ситуаціях збройного конфлікту. Ними являються: Конвенція ООН про права дитини (1989), Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000, ратифікований Україною у 2004 році), Женевські конвенції про захист жертв війни (1949), Додаткові протоколи до Женевських конвенцій (1977), Конвенція міжнародної організації праці №182 про заборону та негайні заходи щодо

ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999), Римський статут Міжнародного кримінального суду (2002) та низка Резолюцій Ради Безпеки ООН, прийнятих між 1999 і 2009 роками.

Міжнародні угоди продовжують розвиватися і надають рекомендації щодо посилення захисту та реалізації прав дітей в умовах збройного конфлікту. Однак ефективна імплементація стандартів, викладених у цих документах, залишається серйозною проблемою.

Що ж стосується вітчизняного законодавства щодо захисту прав дітей в умовах воєнного стану значно покращилося, але багато прогалин залишаються невирішеними шляхом прийняття або внесення змін до нормативно-правових актів, що регулюють це питання, ратифікація конвенцій, у тому числі імплементація норм міжнародного права.

Важливим кроком у сфері захисту прав дітей в умовах воєнного стану стало набрання чинності постанови Кабінету Міністрів України «Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану» від 17.03.2022 № 302 [3].

Координаційний штаб є тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України, який створено для сприяння координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану.

Основними завданнями Координаційного штабу є: координація дій органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо організації евакуації дітей; здійснення контролю за постановкою на консульський облік дітей в державі їх тимчасового влаштування і визначення шляхів, механізмів та способів вирішення проблемних питань, що виникають під час постановки на консульський облік дітей, та забезпечення повернення дітей до України після припинення воєнних дій; визначення шляхів і способів вирішення проблемних питань щодо захисту прав дитини в умовах воєнного стану; прийняття оперативних рішень щодо захисту прав дітей; моніторинг дотримання соціальних стандартів та прав дітей у державах їх тимчасового перебування, а також організація їх повернення в Україну; інформування громадян України та міжнародної спільноти про становище та потреби в захисті дітей в умовах воєнного стану [4].

Наступним важливим кроком на шляху до захисту дітей в умовах воєнного стану стало запровадження загальнонаціональної програми "Дитина не одна". Програма була запроваджена Адміністрацією Президента України у співпраці з ЮНІСЕФ в Україні та Міністерством соціальної політики [5].

Із запровадженням чат-боту "Дитина не одна" всі громадяни України можуть отримати відповіді на всі свої запитання щодо тимчасового влаштування дітей та пошуку загублених дітей, а зацікавлені сторони - повідомити про випадки дитячої параної. Крім того, ресурс містить багато корисної інформації для тих, хто не знає, як захистити права дітей в умовах воєнного стану, зокрема низка норм і стандартів українського та міжнародного права, які формують правову базу для захисту прав дітей в умовах збройного

конфлікту, контакти служб та органів влади для захисту та підтримки дітей залежно від ситуації (порушення прав дитини, надання психологічної підтримки дітям, торгівля дітьми тощо), представлені основні питання та відповіді на тему "Що робити і куди звертатися, коли права дитини порушуються в умовах війни", наявний розділ для родичів та піклувальників, який містить інструкції стосовно того, що слід робити родичам та надавачам прихистку, та як спілкуватися з дітьми, що зазнали травми; наведено інструкції та правила спілкування з дітьми, що пережили травму, для психологів та журналістів.

Окрім вищенаведеного держава також удосконалила систему влаштування дітей позбавлених батьківського піклування саме внаслідок воєнних дій, шляхом внесення ряду змін у нормативні акти. А саме: 22 березня 2022 року Постановою КМУ № 349 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану» [6] внесено зміни до Положення про дитячий будинок сімейного типу, затвердженого Постановою КМУ від 26 квітня 2022 року № 564 [7] та Положення про прийомну сім'ю, затвердженого Постановою КМУ від 26 квітня 2002 року № 565 [8], згідно якого під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану до дитячого будинку сімейного типу та у прийомні сім'ї можуть влаштовуватися діти, які залишилися без батьківського піклування, на умовах тимчасового влаштування в межах перед-баченої граничної чисельності дітей у дитячому будинку сімейного типу та у прийомній сім'ї, відповідно. В тому числі і Постановою [7] доповнено Порядок здійснення органами опіки та піклування виконання поставлених завдань, пов'язаних із захистом прав дитини, затверджений Постановою КМУ від 24 вересня 2008 року № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» Розділом «Особливості влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, у тому числі дітей, розлучених із сім'єю, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, у разі введення на території України надзвичайного або воєнного стану», яким, зокрема, передбачено також тимчасове влаштування дітей до функціонуючих прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу [9].

Роблячи висновки, приходимо розуміння того, що війна розлучає дітей із батьками, декого лишають у фільтраційних таборах окупанти, хтось губиться, рятуючись від обстрілів, а хтось, на жаль, гине. Проте наша держава гідно реагує і виконує покладені на неї завдання щодо захисту прав та інтересів дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. За даними Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні. URL: <https://ombudsman.gov.ua/news/tags/monitoringova-misiya-oon-z-prav-lyudini-v-ukraini> (дата звернення: 22.02.2023)
2. За даними ювенальних прокурорів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3496680-zahist-prav-ditej-v-umovah-vijni-zmini-v-proceduri-usinovlenna.html> (дата звернення: 22.02.2023)

3. Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2022 № 302 URL:<https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-utvorennya-koordinacijnogo-shtabu-z-pitan-zahistu-prav-ditini-v-umovah-voyennogo-stanu-302> (дата звернення: 22.02.2023)

4. Основними завданнями Координаційного штабу є. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/finalkoordinatsiiniishtabzpitanzakhistupravditinivumovakh.pdf> (дата звернення: 22.02.2023)

5. "Дитина не одна" URL: <https://dity.msp.gov.ua/about> (дата звернення: 22.02.2023)

6. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 березня 2022 р. № 349. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/349-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.02.2023)

7. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2022 р. № 564. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.02.2023)

8. Про затвердження Положення прийомну сім'ю типу: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2022 р. № 565. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.02.2023)

9. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2008 р. № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.02.2023)

ПРИНЦИП ДИСПОЗИТИВНОСТІ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Феннич Василь Петрович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

Принцип диспозитивності показує зв'язок цивільного процесуального права з матеріальним правом, зокрема, цивільним. При користуванні цивільними правами громадянин розпоряджається ними вільно, тобто від нього залежить, чи буде він вимагати його визнання іншими особами або погоджуватися з невиконанням обов'язку, який відповідає його праву. Дана автономія волі обмежується законом тільки в певних випадках. По загальному

правилу, особа вільна у розпорядженні своїми правами. Ця риса цивільних прав переноситься й на цивільне судочинство, в межах якого відбувається захист вказаних цивільних прав.

Принцип диспозитивності має різноманітні форми прояву в цивільному процесі.

По-перше, тільки сам власник порушеного матеріального права вирішує: звернутися йому до суду чи миритися з фактом порушення його права. «Суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи ...» (ч. 1 ст. 13 ЦПК). Тільки при наявності поданого позову суд починає розгляд цивільної справи. Почати розглядати справу без позову за власною ініціативою, примусити особу до подачі позову суд не має права. Ніколи не слід забувати, що змістом будь-якого матеріального права є можливість його захисту, в тому числі й у суді. В процесуальному аспекті ця можливість реалізується шляхом подання позовної заяви.

По-друге, власник права самостійно визначає обсяг захисту його порушених матеріальних прав, для чого він сам указує предмет, підставу та ціну позову, які він же в процесі розгляду справи може змінити. «Суд розглядає справи ... в межах заявлених ... вимог» (ч. 1 ст. 13 ЦПК). Так, позивач у справі про стягнення аліментів на дитину може змінити предмет позову, попросивши стягнути їх за минулий період, до подачі позову, що автоматично призведе до збільшення ціни позову.

По-третє, якщо власник матеріального права може розпоряджатися вільно ним до і після процесу, то дана можливість залишається за ним і під час розгляду цивільної справи. «Учасник справи розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд» (ч. 3 ст. 13 ЦПК). Саме тому позивач вправі відмовитися від позову, а відповідач – визнати позов, сторони можуть завершити справу мировою угодою або передачею її на розгляд до третейського суду.

По-четверте, якщо особа вільна в розпорядженні своїм правом на судовий захист, то вона також вільна і в розпорядженні процесуальними засобами судового захисту. Так, особа вправі знайомитися з матеріалами цивільної справи, заявляти відводи та клопотання, надавати докази та брати участь в їх дослідженні, давати усні та письмові пояснення, заперечувати проти клопотань та відводів, подавати апеляційні та касаційні скарги. Який саме процесуальний інструмент захисту своїх інтересів у суді обере особа, буде залежати від неї.

Значення принципу диспозитивності полягає в тому, що він вказує на активність сторін та інших зацікавлених в судовому рішенні учасників справи, відповідно до якої вони впливають на рух цивільної справи з однієї стадії в інші, приймаючи рішення про здійснення змін у ній, аж до повного припинення провадження у справі. Але право вільного розпорядження цивільною справою та процесуальними засобами захисту в ній не є безмежним. Треба пам'ятати про межі принципу диспозитивності, за які автономія волі особи вийти не може.

По-перше, «учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання

процесуальними правами не допускається» (ч. 1 ст. 44 ЦПК). Наприклад, заборонено подавати декілька ідентичних позовів до одного й того самого відповідача, щоб вплинути на автоматизований розподіл справи, який в кінцевому результаті має направити її до «потрібного» судді; або безпідставно вибирати співвідповідача для зміни підсудності справи. При виявленні фактів зловживання процесуальними правами, до винних осіб застосовується покарання у вигляді штрафу (п. 2 ч. 1 ст. 148 ЦПК). Цікаво те, що нова редакція ЦПК розглядає неприпустимість зловживання процесуальними правами в якості самостійного принципу цивільного процесу, що прямо закріплений в п. 11 ч. 3 ст. 2.

По-друге, в ряді випадків особа позбавлена цивільної процесуальної дієздатності, а тому питання про відкриття провадження у справі, визначення обсягу захисту матеріальних прав у ній, розпорядження її матеріальними правами в цивільному процесі та процесуальними засобами захисту, будуть здійснювати інші особи – її законні представники. Якщо дії законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, суд залучає відповідний орган чи особу, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (ч. 4 ст. 13 ЦПК).

По-третє, при здійсненні своїх процесуальних прав, що впливають з принципу диспозитивності, сторони та інші учасники справи зобов'язані дотримуватися приписаних законом формальностей. Так, якщо особа вирішила оскаржити рішення суду в апеляційному порядку, оскільки вона з ним не згідна, вона повинна написати апеляційну скаргу за встановленими в законі реквізитами, оплатити її та подати у встановлений строк безпосередньо до суду апеляційної інстанції.

По-четверте, якщо свобода розпорядження матеріальним правом обмежена законом, вона зберігає свою силу й для цивільного процесу. Наприклад, відповідно до ч. 4 ст. 67 ЦК «опікун зобов'язаний вживати заходів щодо захисту цивільних прав та інтересів підопічного». Саме тому, суд не приймає визнання чи відмову від позову, або укладення мирової угоди, вчинені законним представником, якщо ці дії суперечать інтересам особи, яку він представляє (ч. 5 ст. 206, п. 2 ч. 5 ст. 207 ЦПК).

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ СКАРБУ

Черевко Павло Павлович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

Відповідно до ч. 1 ст. 343 ЦК **скарбом** є закопані у землі чи приховані іншим способом гроші, валютні цінності, інші цінні речі, власник яких невідомий або за законом втратив на них право власності [1]. Це єдине

формальне визначення поняття «скарбу». В інших українських нормативно-правових актах воно не міститься.

Ознаки скарбу характеризують його сутність, що притаманні цьому об'єкту права власності.

По-перше, об'єктом скарбу виступають гроші, валютні цінності, інші цінні речі. Гроші в силу своєї ліквідності мають значну цінність і виступають бажаним об'єктом скарбу. Не має значення чи перебувають відкопані гроші в обігу, чи вони вже з нього вилучені.

Як відомо, гроші бувають не тільки національні, але й іноземні. Тому, незалежно від того чи буде відкопана скриня заповнена гривнями, чи в ній будуть лежати тисячі банкнот зеленого кольору із зображенням Бенджаміна Франкліна (що більш бажано), така знахідка вважатиметься скарбом. Проте іноземні гроші охоплюються таким поняттям як «валютні цінності». Грошова одиниця однієї країни стає товаром для іншої [2, с. 58].

Нормативного визначення «валютні цінності» українське законодавство не містить. На законодавчому рівні лише формально визначено перелік видів майна, що відносяться до валютних цінностей. Згідно Закону України «Про валюту і валютні операції» валютні цінності – національна валюта (гривня), іноземна валюта та банківські метали [3]. Оскільки «гроші» входять у поняття «валютні цінності», це показує недосконалість законодавчої конструкції визначення скарбу, яке дається в ч. 1 ст. 343 ЦК України.

Об'єктом скарбу можуть бути тільки національна та іноземна валюта в паперовому та металевому вигляді. В жодному разі ним не є кошти на банківських рахунках та електронні кошти, оскільки їх не можна закопати в землю чи приховати іншим способом.

Відповідно до Закону України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» банківські метали – це золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів [4].

Щодо інших цінних речей в якості об'єкту скарбу, то ними може бути визнано будь-що. Наприклад, об'єктом скарбу, що має цінність можуть бути дорогоцінне каміння. Згідно ст. 1 Закону України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» дорогоцінне каміння – природні та штучні (синтетичні) мінерали в сировині, необробленому та обробленому вигляді (виробах):

- а) першого порядку – алмаз, рубін, сапфір синій, смарагд, олександрит;
- б) другого порядку – демантоїд, евклаз, жадеїт (імперіал), сапфір рожевий та жовтий, опал благородний чорний, шпінель благородна;
- в) третього порядку – аквамарин, берил, кордієрит, опал благородний білий та вогняний, танзаніт, топаз рожевий, турмалін, хризоберил, хризоліт, цаворіт, циркон, шпінель;

г) четвертого порядку – адуляр, аксиніт, альмандин, аметист, гесоніт, grosular, данбурит, діоптаз, кварц димчастий, кварц рожевий, кліногуміт, кристаль гірський, кунцит, моріон, піроп, родоліт, скаполіт, спесартин, сподумен, топаз блакитний, винний та безколірний, фенакіт, фероортоклаз, хризопраз, хромдіопсид, цитрин тощо.

На жаль, у національному законодавстві відсутня класифікація цінних речей, які слід вважати скарбом. Цінні речі можуть мати різне походження, форму, склад, вартість, об'єм, історичне значення.

По-друге, визначальною рисою скарбу є те, що він має бути закопаний у землю або прихований інакшим способом. «Закопаний» або «приховані» означає, що цінності були захищені виключно в результаті вольових дій їхнього колишнього власника, хоча мотиви приховування і не мають правового значення. Саме завдяки цій ознаці об'єкти скарбу на довгий час були виведені з цивільного обігу.

Правда, приховування скарбу як його іманентна ознака володіє певним юридичним допущенням: насправді встановити чи об'єкт скарбу був дійсно прихований чи ж він просто був викинутий з певних міркувань у ряді випадків встановити не можна. Тим не менше, саме завдяки цій ознаці можна провести певне розмежування між скарбом та знахідкою: приховування об'єкта скарбу вказує на наявність волі особи щодо вчинення певної дії, в той час знахідка свідчить про випадковість, вибуття речі з володіння особи попри її волі.

Цивільне законодавство не встановлює вичерпний перелік способів заховання скарбу, згадуючи як один з можливих лише про укриття скарбу в землі. Проте речі можуть бути приховані не лише в землі, але і на її поверхні, не будучи в неї заритими: наприклад, у печерах, міжгір'ях скель, на дні озера або річки, вмуровані в стіну тощо. Законодавча конструкція про приховування скарбів не знімає з порядку денного питання про приховування цінних речей як результат випадку, наприклад внаслідок повені, землетрусу, виверження вулкана. Виникає питання і про те, чи можна вважати скарбом речі, затонулі і підняті з дна моря, річки, океану. До речі, саме на дні морів були знайдені найбільші скарби в історії людства [5, с. 83-84]. Так, у 2007 році в водах протоки Гібралтар неподалік від Португалії був знайдений величезний скарб на затонулому військовому іспанському фрегаті. Американська компанія «Odyssey Marine Exploration» підняла з його борту 500 тисяч срібних і золотих монет, а також прикраси та коштовності. Однак компанія довгий час не оголошувала приналежність корабля, а потім інформація була оприлюднена, коли золото і срібло вже були переправлені в США. Кілька років розслідування і судових тяжб – і з'ясувалося, що скарби були виявлені на місці затоплення іспанського військового корабля Nuestra Señora de las Mercedes, який піддався атаці англійських судів в жовтні 1804 року на шляху до Іспанії з Перу і пішов на дно недалеко від узбережжя Португалії. У грудні 2009 року суд штату Флорида ухвалив, що морський скарб належить Іспанії, і навіть апеляції на рішення суду залишили його незмінним, так що всі знайдені багатства на суму в 500 мільйонів доларів були передані іспанському уряду в якості історичної цінності [6].

По-третє, цінні речі, які виступають об'єктом скарбу власника не мають, тобто він невідомий або за законом втратив на них право власності. При цьому законодавчо не визначені порядок пошуку власника або вирішення питання про втрату власником на об'єкти скарбу прав.

Відсутність у скарбу власника впливає з попередньої ознаки: приховування скарбу впливає на тривалий проміжок часу, що може пройти як виявлять скарб. Внаслідок спливу цього часу інформація про власника скарбу може бути втрачена.

Невідомість власника скарбу або відсутність у нього прав на скарб вказує, що набуття права власності на скарб відноситься до первинних способів набуття права власності. Це такий спосіб, який не передбачає перехід прав та обов'язків, тобто правонаступництва правонаступництва [7, с. 416-418]. Цивільно-правовий режим скарбу в сучасній законодавчій конструкції дає інформацію про трьох суб'єктів: а) колишній власник скарбу (наприклад, власник), який заховав його, але встановити його особистість не представляється можливим або він втратив свої права на скарб в силу закону; б) власника майна, де скарб був прихований; в) особа, яка виявила скарб. Перший суб'єкт, перебуваючи в конструкції цивільно-правового режиму скарбу, виведений за рамки відносин, що виникають у зв'язку з набуттям права власності на виявлений скарб. Він позбавлений прав на нього, а тому не може своїми діями підтверджувати законність прав на скарб у останніх двох суб'єктів. Завдяки цьому набуття права власності на скарб у доктрині цивільного права розглядається як первісний спосіб набуття права власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
2. Старинський М.В. Валютні правовідносини: теоретико-методологічний аспект: дис. ...докт. юрид. наук. Київ, 2016. 441 с.
3. Про валюту та валютні цінності: Закон України від 21.06.2018 № 2473-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 30. Ст. 239.
4. Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними: Закон України від 18.11.1997 № 637/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 9. Ст. 34.
5. Щенникова Л.В. Проблемы вещного права. М.: Норма, 2018. 208 с.
6. Скарби морів: найбагатші кладі, виявлені на дні. URL: <https://arcadia.com.ua/ua/skarbi-moriv-naybagatshi-kladi-viyavleni-na-dni/> (дата звернення: 27.02.2023)
7. Гражданское право: Учеб.: В 3 т. Т.1. 6-е изд., перераб. и доп. / Н.Д. Егоров, И.В. Елисеев и др.; Отв. ред. А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003.

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Болдіжар Сандра Олександрівна,

докторка юридичних наук,

*доцентка кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
юридичного факультету*

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

Інформаційні системи у сфері охорони здоров'я – це швидкий доступ до медичних даних, можливість збирати, зберігати, керувати, аналізувати та оптимізувати інформацію, яка стосується пацієнтів.

Умовно, інформацію, яку можна отримати за допомогою комп'ютерних технологій в системі охорони здоров'я, можна поділити на три категорії, та:

- яка потрібна для надавачів медичних послуг
- яка потрібна пацієнту
- загально-організаційна, яка дає можливість якісно взаємодіяти двом вищенаведеним суб'єктам.

Швидкий доступ до даних про пацієнта, зокрема до історії хвороби, діагнозу, вакцинації, планах лікування дає можливість організаціям, які надають медичні послуги, зібрати повну та достовірну інформацію, налагоджувати продуктивний контакт з пацієнтом, що в кінцевому результаті призводить до надання медичної допомоги більш ефективно та створює можливість зменшити кількість медичних помилок. Не дивячись на рівень розвитку медицини, на жаль, медичні помилки залишаються дуже серйозною проблемою у сфері охорони здоров'я і однією з основних причин смерті. Тому, важливим є не тільки виявлення причин їх виникнення, а і запровадження дієвого механізму, який зведе медичні помилки до мінімуму.

Інформаційні технології можна використовувати для отримання інформації щодо тенденцій розвитку кожного захворювання, щоб клініки могли заздалегідь підготуватися до обслуговування пацієнтів в різні пори року [1].

Інформаційні системи здатні принести величезну користь закладам охорони здоров'я, але для цього має бути створена відповідна технологічна інфраструктура, яка буде включати в себе як потрібне обладнання так і програмне забезпечення. Трансформації системи охорони здоров'я в Україні, були спрямовані на створення такої системи, яка має бути орієнтованою на пацієнта, спроможною забезпечити медичне обслуговування всіх громадян. Електронна система охорони здоров'я – це інструмент для забезпечення прозорості процесів в охороні здоров'я; система, яка дозволяє справедливо розподіляти кошти і забезпечує чесну оплату лікареві за пацієнта, не дозволяє

чиновникам різних рівнів використовувати корупційні механізми та мінімізує можливість маніпуляції даними [2].

Постанова КМУ від 16.02.2022 року «Деякі питання провадження господарської діяльності з медичної практики» передбачає, що всі надавачі медпослуг, незалежно від форм власності, мають зареєструватися в єдиній системі охорони здоров'я і саме робота в ЕСОЗ стала обов'язковою умовою для ліцензування медичної практики. Ці зміни настали ще до початку воєнного стану в Україні, але, можливо, в умовах сьогодення стали ще більш актуальними так як велика кількість внутрішньо переміщених осіб в перші тижні війни, потребували надання медичної допомоги, але більшість з них не мали на руках жодної медичної документації, яка б правильно підтверджувала діагноз, призначень від лікуючого лікаря, потрібних заключень, аналізів. Зустрічалися непоодинокі випадки, коли такі особи зверталися до закладів охорони здоров'я, зокрема і до приватних з тим, що вони потребують термінового продовження наприклад лікування методом хіміотерапії. І саме існування і якісна робота електронної системи охорони здоров'я спростила б вирішення таких питань закладами охорони здоров'я. У зв'язку з війною Постанова 126 «Деякі питання провадження господарської діяльності з медичної практики» відтерміновує виконання обов'язку щодо реєстрації в ЕСОЗ надавачів медичних послуг не пізніше ніж до 31 березня 2023 року [3].

Напевно світова практика вже давно показала нам наскільки важливі програмні системи у наданні медичної допомоги, особливо з точки зору надання ефективного лікування більшій кількості пацієнтів. У сфері охорони здоров'я потрібна комп'ютеризація чи не найбільше ніж в інших сферах діяльності, для управління великим об'ємом даних та інформації, яку створюють медичні практики і зберігають по кожному пацієнту. Електронна система охорони здоров'я також надає можливість працювати без паперу і навіть таким чином знижувати ризик виникнення помилок і неправильних трактувань, які можуть негативно вплинути на якість надання медичної допомоги. Але наскільки зараз ЕСОЗ може все це забезпечити в Україні. Кожного разу оновлюються контакти медичних інформаційних систем, які відповідають вимогам з безпеки та виявили готовність щодо підключення нових користувачів під час воєнного стану. Тобто, заклад надання медичних послуг може на свій розсуд обрати будь-яку медичну інформаційну систему з цього переліку та укласти договір. В Україні надавачі медичних послуг вже більше двох років працюють з МІС, однією з переваг має бути систематизований документообіг, наприклад електронні направлення, які мають полегшити громадянам звернення до потрібного спеціаліста, в свою чергу лікарі мали б мати можливість спілкуватись з колегами в режимі реального часу щодо постановки діагнозу, призначення і корекції лікування, система мала б допомогти авторизувати стандарти надання медичної допомоги, відстежувати та налагодити роботу діагностичних кабінетів і лабораторій, але, на жаль, в реальних умовах на сьогоднішній день внесення медичними працівниками відомостей про пацієнта до медичної інформаційної системи займає дуже багато часу, окрім того, що в комунальних та державних заклад

медичних працівників все ще зобов'язують заповнювати історії хвороби і у паперовому вигляді, хоча законодавство дозволяє не вести відповідні паперові форми, якщо ведуться електронні медичні записи [4]. Електронні направлення здебільшого не містять жодної інформації, яка б мала полегшити медичному працівнику надання спеціалізованої медичної допомоги, окрім стандартних: прізвища, року народження і причини звернення по міжнародній класифікації. Тобто, досліджуючи це питання більш з практичної точки зору з боку медичних працівників, при першому зверненні пацієнта по направленню, спеціаліст не бачить інформації чи проходила вже особа лікування цього захворювання чи знаходиться в процесі лікування. Якщо різні заклади охорони здоров'я користуються різними медичними інформаційними системами, то спеціаліст до якого звернувся пацієнт не бачить взагалі жодної медичної інформації щодо нього, ані обстежень ані аналізів, які були зроблені в іншому закладі надання медичної допомоги. Тобто поки що МІС не надає можливості медичним працівникам швидко та ефективно отримати доступ до електронних медичних карт. Впровадження інформаційних систем має обов'язково включати в себе:

- процес навчання працівників ефективному і всебічному використанню таких систем;
- забезпечення мережевої безпеки, кодування даних, резервне копіювання інформації;
- дотримання конфіденційності інформації про пацієнта.

Також МІС теоретично надає можливість пацієнтам отримати доступ до своїх даних, результатів обстеження та аналізів, але як показує практика, громадяни України теж не використовують таку можливість і навіть на даний момент коректніше сказати не мають такої можливості. Хоча в нашій країні існує досить велика кількість мобільних медичних додатків, але вони не співпрацюють в повній мірі з відповідною медичною інформаційною системою, яка містить потрібну для пацієнта інформацію.

Цифрові технології охорони здоров'я мають бути кроком на шляху до підтримки країн в реалізації права на здоров'я, що означає, що вони мають бути прийнятні для всіх спільнот і мають бути хорошої якості (вони мають бути в змозі виконувати клінічні завдання та задачі сфери охорони здоров'я) [5].

Україна вже зробила перший і дуже важливий крок у напрямі оптимізації і полегшення роботи надавачів медичних послуг. Сподіваємося, що в найближчий час електронна система охорони здоров'я буде вдосконалюватись та виконувати більш складні завдання для ефективної роботи сфери охорони здоров'я, медичні працівники будуть мати змогу простіше та швидше надавати медичну допомогу та відслідковувати процес лікування пацієнта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Laura Mucaraku, Maaruf Ali. Importance of information Systems in the Healthcare Sector. International Conference on Computing, Electronics and Communications Engineering. August 2022. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/9875083>

2. Звіт про роботу ДП «Електронне здоров'я» за 2018 рік. - URL: https://ehealth.gov.ua/wp-content/uploads/2019/01/UKR_SoE-REPORT_2018.pdf

3. Постанова КМУ Деякі питання провадження господарської діяльності з медичної практики: Постанова КМУ № 126 від 16.02.2022 року. Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/126-2022-п#Text>

4. Деякі питання ведення Реєстру медичних записів, записів про направлення та рецептів в електронній системі охорони здоров'я: Наказ Міністерства охорони здоров'я України №587 від 28.02.2020 року. Міністерство охорони здоров'я. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0236-20#Text>

5. Nina Sun, Kenechukwu Esom, Mandeep Dhaliwal, Joseph J. Amon. Human Rights and Digital Health Technologies. Health and Human Rights Journal, December 2020. № 22(2): 21-32. URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov.translate.googleusercontent.com/translate/public/PMC7762914/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ОСІБ У ХОДІ КОНТРОЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МИТНИХ ОРГАНІВ: ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

Дорофєєва Лілія Максимівна,

докторка юридичних наук,

*професорка кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного
права юридичного факультету*

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

Взаємовідносини особи з державними контролюючими органами вимагають утворення відносно нової для українського суспільства платформи соціального партнерства. Комплексна адаптація вітчизняного законодавства до вимог Європейського Союзу потребує підвищеної уваги до питань, що виникають у зв'язку із здійсненням митними органами функцій з перевірки законності переміщення товарів через митний кордон країни, або контролю за діяльністю підприємств у митній сфері.

Вивчення міжнародного досвіду належного урядування допомагає сформулювати основні напрямки вдосконалення українського митного законодавства, у тому числі з питань захисту прав осіб, що переміщують товари через кордон, та посилення вимог до діяльності посадових осіб митних органів.

Євроінтеграційний вибір України обумовлює необхідність активних змін в митному законодавстві, спрямованих на впровадження міжнародних стандартів прав осіб, задіяних в процесі переміщення товарів, предметів, послуг через митний кордон. Конституція України встановлює відповідальність держави перед людиною за свою діяльність, зміст та спрямованість якої визначають права і свободи людини та їх гарантії (ст. 3 КУ), та закріплює обов'язковість

міжнародних стандартів для впровадження в нашій державі (ст. 9 КУ). При цьому, для повноцінної реалізації конституційних норм та міжнародних стандартів з прав і свобод людини необхідним є формування нового типу митного службовця, в основі діяльності якого буде забезпечення пріоритету прав осіб у митних правовідносинах.

На сьогодні за провідною участю Ради Європи та Європейського Союзу сформована концепція належної адміністрації, яка вимагає належного дотримання органами виконавчої влади прав індивідів при наданні адміністративних послуг, а також зобов'язує діяти у спосіб, який відповідає законним і розумним очікуванням суб'єктів відповідних правовідносин.

Норма статті 49 Договору про Європейський Союз вимагає від усіх держав-кандидатів на вступ до ЄС поважати загальні для всіх країн спільноти цінності, покладені в основу його утворення: людську гідність, свободу, демократію, рівність, дотримання прав людини. В системі митного права Європейського Союзу питання захисту прав осіб в ході контрольної діяльності митних адміністрації знаходяться в зоні особливої уваги, гарантії формуються комплексно, а діяльність посадових осіб ґрунтується на принципах законності, недискримінації, прозорості та відповідальності.

Європейські принципи адміністративного права щодо діяльності органів публічної адміністрації (принципи діяльності) представлені через чотири основні групи принципів: 1) юридична визначеність (надійність та передбачуваність); 2) відкритість і прозорість 3) відповідальність: 4) ефективність та результативність. До принципів, що закріплені в нормативних актах європейських державах та діють для врегулювання будь-яких адміністративних процедур відносять також: принцип правової довіри, принцип заборони свавілля, принцип самостійності, принцип економічності, принцип ефективності, принцип прозорості, принцип єдності вимог адміністративних процедур для всіх державних органів та ін.

Враховуючи, що даній проблематиці присвячено ряд резолюцій та рекомендацій Ради Європи щодо адміністративних процедур, до яких відносяться і виконувані митними органами процедури митного контролю та оформлення, дослідники до принципів, якими держави-члени співтовариства повинні керуватися у своєму законодавстві й практиці управління в митній сфері, відносять такі:

1) право бути вислуханим, тобто право пред'явлення особою фактів, аргументів і доказів стосовно акта митного органу, здатного несприятливо впливати на права цієї особи, а також обов'язок органу повідомити останню про її права;

2) доступ до інформації - надання особі за її запитом інформації про всі існуючі факти, що стосуються правозастосовчого акта митного органу;

3) забезпечення допомоги особі та її представництво в митній процедурі;

4) викладення мотивів - надання особі за її запитом або шляхом зазначення в акті інформації про причини, на яких ґрунтується правозастосовчий акт митного органу;

5) зазначення способу правового захисту проти несправедливого тиску на права, свободи або інтереси особи [1, с. 96].

Реальна картина провадження митними органами своєї діяльності в питаннях захисту прав осіб десятих років тому мала досить песимістичний характер, спеціалісти зауважували, що діяльність митної служби в основному спрямована на захист інтересів держави, тому наявний конфлікт інтересів суб'єктів, на яких безпосередньо чи опосередковано спрямовано митну діяльність і які являються споживачами митних послуг.

У цей же період видатні вітчизняні науковці визначили, що одним з ключових напрямків здійснення адміністративної реформи в Україні слід вважати запровадження принципово нового типу взаємовідносин між громадянами і органами виконавчої влади, а саме такого, за яким кожній людині було б забезпечено (гарантовано) реальне додержання і захист належних їй прав і свобод у сфері діяльності цих органів [2, с. 140]. У повній мірі сказане відноситься до діяльності митних органів, які виконуючи контрольну, фіскальну, регуляторну та захисні функції, активно контактують з громадянами та суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності під час переміщення останніми товарів через митний кордон або здійснення підприємницької діяльності в митній сфері. Надзвичайно велике значення державної митної справи потребує гарантованого забезпечення законності у цій сфері, оскільки в умовах короткотерміновості, дискретності митного контролю його ефективність забезпечується шляхом високого рівня концентрації.

Відтак, в сучасних умовах набуває особливого значення питання про відносини громадян (людини, підприємця) з органами митної служби. Більшість проблем, виникаючих сьогодні між ними, зумовлено неоднозначністю, а інколи й суперечливістю чинних нормативно-правових актів, що регламентують окремі інститути митної справи. Цих проблем можна уникнути, створивши в митній сфері прозорі й вигідні для всіх учасників митних відносин "правила гри" на засадах соціального партнерства із посиленням водночас боротьби з контрабандою й порушеннями митних правил. Забезпечення прав громадян у будь-якій сфері суспільного життя є складним та багатоаспектним процесом, який вимагає від держави виконання значного обсягу складної роботи. Одним із основних етапів на цьому шляху є створення відповідних гарантій, так як жодна сучасна держава не може вважати себе демократичною, соціальною та правовою, якщо у ній відсутні заходи, засоби і способи, що гарантують громадянам безперешкодну реалізацію їх законних прав, свобод і законних інтересів, а також їх охорону, захист і відновлення в разі порушення [3, с. 76].

Враховуючи, що якісні зміни у сфері виконавчої влади можливі лише за умови зміни самої ідеології здійснення цієї влади, виконавчих функцій заради забезпечення прав і свобод особи, вважаємо, що процеси інтеграції України до Європейської спільноти стають каталізатором таких змін. Угода про асоціацію України з ЄС в жодному разі не являється вхідним квитком до співтовариства, це – шанс за підтримки міжнародних інституцій вдосконалити організацію та діяльність державних органів, покращити умови життя, створити соціальну та реально правову державу, громадяни якої гідні європейських цінностей.

Як зазначають видатні науковці, у нинішніх умовах розвитку українського суспільства у сфері дії адміністративного права має втілюватись новий, якісно відмінний від колишнього, правовий режим регулювання відносин між державою, її органами, посадовими особами і громадянами. Ця якість означає, що громадянин стає певною мірою «рівноправним» учасником стосунків з державою [2, с. 365].

Цілком приймаючи наведену позицію, вважаємо, що в сфері митних відносин мають продовжитись зміни, направлені на створення максимально партнерських стосунків між митними органами і їх посадовими особами та громадянами й суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. Від контрольно-карального спрямування митних органів, діяльність яких сьогодні сфокусована на фіскальних завданнях, необхідно переходити до сервісно-консультативного, пріоритетом якого має стати довіра до митниці.

Вдосконалення митного законодавства в умовах євроінтеграційного вибору України вимагає концентрації уваги до питань захисту прав осіб у ході здійснення митними органами контрольних функцій. Спрощення та гармонізація процедур, що здійснюються митними адміністраціями, дотримання міжнародних стандартів у сфері захисту прав споживачів митних послуг митними органами мають стати головним орієнтиром при формуванні новітніх підходів до організації та здійснення митного контролю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Чорна О. В. Гармонізація митного законодавства України до вимог міжнародних стандартів: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / - Харків, 2015. - 176 с.
2. Авер'янов В. Б. Вибрані наукові праці / Упорядники: Андрійко О. Ф., Нагребельний В. П., Кисіль Л. Є. та ін. за заг.ред.: Ю.С. Шемшученка, О. Ф. Андрійко. –К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. – 448 с.
3. Гаруст Ю. В. Поняття та ознаки гарантій забезпечення прав громадян у податковій сфері / Ю. В. Гаруст // Форум права. - 2014. - № 2. - С. 76–80.

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ БЛОКЧЕЙН-ТЕХНОЛОГІЇ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Пішта Вадим Іванович,

доктор філософії,

*асистент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
юридичного факультету*

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

Протягом останніх років система охорони здоров'я зазнає значних змін, що пов'язано з рядом факторів. По-перше, з кожним роком все активніше

розвиваються цифрові технології, що відкриває нові можливості для лікарів та пацієнтів, наприклад, застосування технологій доповненої чи змішаної реальності під час отримання реабілітаційної допомоги пацієнтом [1]. По-друге, виклики, спричинені пандемією Covid-19, призвели до необхідності шукати нові форми взаємодії між суб'єктами системи охорони здоров'я. Наслідком цього став активний розвиток засобів дистанційного зв'язку для надання пацієнтам медичних послуг. По-третє, збройна агресія РФ проти України призвела до значної міграції населення. Внаслідок цього в окремих областях України збільшилась кількість населення та відповідно пацієнтів, що також вимагає пошуку нових рішень для забезпечення якісною медичною допомогою населення України.

Вказані фактори призвели до необхідності поступової децентралізації системи охорони здоров'я. Це пов'язано з тим, що пацієнт має отримати нові можливості, коли мова йде про комунікацію з лікарем. Зокрема у тих ситуаціях, коли пацієнт перебуває за межами України, але у нього виникає потреба отримати медичну послугу. У такій ситуації децентралізація процесів у системі охорони здоров'я полегшує доступ до медичних послуг. Вдалим прикладом тут виступає можливість вагітної жінки отримати листок непрацездатності з 30-го тижня вагітності незалежно від того, чи вона перебуває на території України та незалежно від того, чи перебувала вона до цього на обліку. Така можливість передбачена Наказом МОЗ «Про внесення змін до наказу Міністерства охорони здоров'я України від 01 червня 2021 року № 1066 та Порядку видачі (формування) листків непрацездатності в Електронному реєстрі листків непрацездатності» від 22 квітня 2022 року № 675:

«Формування медичних висновків за категорією «Вагітність та пологи» жінкам ... на період дії воєнного стану, може здійснюватися лікуючим лікарем, яким надаються медичні послуги із ведення вагітності в амбулаторних умовах, без особистого огляду таких жінок за результатами дистанційної взаємодії з ними (зокрема шляхом консультування, опитування, обміну інформацією) за допомогою технічних засобів електронних комунікацій про що робиться відповідний запис у Реєстрі медичних записів, записів про направлення та рецептів в електронній системі охорони здоров'я» [2].

Дані про стан здоров'я пацієнта зберігаються відповідно до принципу «клієнт-сервер», що дозволяє закладу охорони здоров'я зберігати управління даними пацієнтів. Такий стан справ зумовлює ситуацію, коли записи пацієнта розкидані між різними закладами охорони здоров'я за допомогою різнорідних серверів баз даних. Це у свою чергу обмежує надання всебічного доступу до історії хвороби пацієнта для лікарів.

Через це необхідно і надалі впроваджувати елементи децентралізації в системі охорони здоров'я. Однією з таких можливостей є використання блокчейн-технології для обміну медичною інформацією, функції якого можуть стати основою для розробки сервісів нового покоління для обміну даними про здоров'я.

Очевидними плюсами такої технології є децентралізована інфраструктура, яка є більш безпечною та стійкою до збоїв. Блокчейн заснований на хешованій

структурі даних пов'язаного списку, яка забезпечує захист від підробки та незмінне зберігання даних, гарантуючи цілісність даних пацієнтів [3, с. 62-75]. Крім того є відомості про те, що система, заснована на блокчейні, також зменшить витрати на підтримку та обмін даними, що також важливо [4].

Одним з варіантів існування системи, заснованої на блокчейні, є використання алгоритму консенсусу Istanbul Byzantine Fault Tolerant (IBFT) та корпоративної платформи Ethereum Blockchain. У такому разі блокчейн використовується для керування дозволами, зберігаючи фактичні дані поза ланцюгом у безпечній децентралізованій файлової системі, відомій як Interplanetary File System (IPFS) [5, с. 5046].

Крім упровадження самої технології необхідно напрацювати правову базу для її використання в системі охорони здоров'я, оскільки станом на сьогодні не відбувається нормотворення у цій галузі.

У 2017 році була законопроектна ініціатива, яка містила поняття «система блокчейн», під яким було запропоновано було розуміти:

«децентралізований публічний реєстр усіх проведених криптовалютних транзакцій, які були проведені суб'єктом криптовалютних операцій» [6].

Недоліком такого визначення є те, що все зводиться лише до криптовалютних операцій, чим нівелюється можливість використання блокчейну в інших сферах [7, с. 269], зокрема й у сфері охорони здоров'я.

Також деякі натяки на блокчейн містяться в Законі України «Про віртуальні активи», який оперує поняттям «система забезпечення обороту віртуальних активів», під яким слід розуміти:

«програмний або програмно-апаратний комплекс обміну електронними даними, який забезпечує ідентифікацію та оборотоздатність віртуальних активів» [8].

Вочевидь таке визначення законодавця наголошує на широкому розумінні технологій захисту віртуальних активів. При цьому у Законі України «Про віртуальні активи» не міститься згадки про можливість використання блокчейну для забезпечення ідентифікації та оборотоздатності віртуальних активів.

Слід звернути увагу на те, що у Європейському Парламенті наразі також не напрацьовано законодавства, яке уможливило б використання блокчейну у сфері охорони здоров'я, хоч про необхідність такого кроку йдеться у звіті European Union Blockchain Observatory «Застосування блокчейну в секторі охорони здоров'я» [9].

Таким чином ми можемо стверджувати, що використання блокчейн-технології у сфері охорони здоров'я є перспективним та необхідним кроком, що допоможе вирішити проблеми, які виникають у цій сфері, враховуючи наслідки Covid-19 та збройну агресію РФ проти України. При цьому використання блокчейну є неможливим без якісного законодавства, оскільки йдеться про децентралізовану технологію, яка постійно вдосконалюється. Також не слід забувати про захист персональних даних пацієнта у разі впровадження блокчейн-технології, саме тому слід приділити увагу конвергенції українського законодавства та законодавства Європейського Союзу у сфері захисту

персональних даних, спробою чого і є Проект Закону про захист персональних даних від 25 жовтня 2022 року. Це в підсумку має призвести до полегшення комунікації між пацієнтом та лікарем, а також забезпечити належний захист персональних даних пацієнта у разі використання блокчейн-технології у сфері охорони здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ferrari V., Klinker G., Cutolo F. Augmented reality in healthcare. *Journal of healthcare engineering*. 2019. URL: <https://www.hindawi.com/journals/jhe/2019/9321535/> (дата звернення: 07.03.2023).
2. Про внесення змін до наказу Міністерства охорони здоров'я України від 01 червня 2021 року № 1066 та Порядку видачі (формування) листків непрацездатності в Електронному реєстрі листків непрацездатності: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 22 квітня 2022 року № 675. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-22#Text> (дата звернення: 07.03.2023).
3. McGhin T., Choo K.K.R., Liu C.Z., He D. Blockchain in healthcare applications: research challenges and opportunities *J. Netw. Comput. Appl.*, 2019. № 135. P. 62-75.
4. Kumar A., Krishnamurthi R., Nayyar A., Sharma K., Grover V., Hossain E. A novel smart healthcare design, simulation, and implementation using healthcare 4.0 processes. *IEEE Access*. 2020. № 8. P. 118433-118471.
5. Shuaib K., Abdella J., Sallabi F., Adel Serhani M. Secure decentralized electronic health records sharing system based on blockchains, *Journal of King Saud University. Computer and Information Sciences*. 2022. Volume 34, Issue 8, Part A. P. 5046.
6. Проект Закону про обіг криптовалюти в Україні від 06 жовтня 2017 року № 7183. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684 (дата звернення: 07.03.2023).
7. Гурова А., Кірпачова М. Правові засади застосування блокчейну в космічній діяльності: особливості регулювання технології на національному, регіональному та міжнародному рівнях. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 269.
8. Про віртуальні активи: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 07.03.2023).
9. Blockchain Application in the Healthcare Sector. *EU Blockchain Observatory and Forum*: website. URL: https://www.eublockchainforum.eu/sites/default/files/reports/eubof_healthcare_2022_FINAL_pdf.pdf (дата звернення: 07.03.2023).

ДИЛЕМА НЕЗАЛЕЖНИХ АГЕНТСТВ, АБО КРИЗА РОЗУМІННЯ ПРИНЦИПУ ПОДІЛУ ВЛАДИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Савчин Михайло Васильович,

доктор юридичних наук,

професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права

юридичного факультету

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

Є певні дражливі теми у юриспруденції, які викликають буквально ступор у прихильників текстуалістів та нормативістів у правовій доктрині. На прикладі розгляду справи у Конституційному Суді України (КСУ) щодо конституційності положень Закону України «Про Державне бюро розслідувань», які стосуються його статусу як органу правопорядку та гарантій його незалежності, тут це все буде продемонстровано.

Для розуміння сутності проблематики у контексті конституційних цілей слід з'ясувати наступні обов'язки захисту з боку держави, *inter alia*, які здійснює і Конституційний Суд. Зокрема, згідно із цілісним та узгодженим тлумаченням Конституції її приписи у статтях 6, 17 (3), 55(1) та 62(3) мають інтерпретуватися узгоджено таким чином, щоб органам кримінальної юстиції мали бути забезпечені належні гарантії незалежності при здійсненні розслідування злочинів, скоєних окремими категоріями публічних службовців. Процедура формування Державного бюро розслідування (ДБР) має відповідати засадам безсторонності, прозорості та забезпечення балансу у системі стримувань і противаг в інститутах влади та забезпечення судового контролю у разі вжиття дисциплінарних заходів на працівників ДБР. Принцип голістичного (цілісного) тлумачення Конституції, зокрема, означає, що не можна зводити конституційний порядок лише до конституційного тексту, який є сукупністю певних юридичних формул, які діють у певному соціальному контексті, а тому потребує своєї інтерпретації виходячи із її цілей – організації та уповноваження органів влади, встановлення обмеженого правління та дієвих гарантій прав людини.

Проблема стосується інтерпретації доктрини притаманних повноважень (*inherent powers*) Президента України, які випливають зі статті 102 Конституції попри наявний перелік його повноважень у статті 106, які містять зворотну відсилку на інші положення Конституції. Доктрині *implied powers* відповідає прислів'я з римського права: '*Quando lex aliquid concedit concedere videtur et illud sine quo res ipsa ease non potest*' (Коли закон щось надає, то він ніби дає і те, без чого сама річ не може існувати). Специфіка моменту полягає в тому, що стаття 102 Конституції визначає функціонал юридичного статусу Президента, а стаття 106 визначає конкретні предмети відання із відсильним положенням статті 106(1)(31) на інші приписи Конституції, що проблемно у світлі вимоги юридичної визначеності як компонента верховенства права.

Для інтерпретації цієї проблематики слід брати порівняльні характеристики системи урядування. Доктрина *implied/inherent powers* притаманна президенталізму та семіпрезиденталізму (в Україні діє його модифікація у вигляді президент-парламентаризму). Наразі КСУ стоїть на позиції, що функціонально метою поділу влади є «розмежування повноважень між різними органами державної влади та недопущення привласнення повноти державної влади однією з гілок влади»¹, не є самоціллю, «а покликана забезпечувати права і свободи людини і громадянина»², здійснення влади згідно з цим принципом означає «самостійне виконання кожним органом державної влади своїх функцій і повноважень»³.

Поділ влади також слід розглядати у контексті республіканізму (стаття 5(1) Конституції), який не є універсальним принципом. Поділ влади взаємопов'язаний із систематикою конституційних принципів, які, як зазначив КСУ⁴,

«перебуваючи у взаємозв'язку, відображають фундаментальне положення конституціоналізму щодо необхідності обмеження державної влади з метою забезпечення прав і свобод людини та зобов'язують наділених державною владою суб'єктів діяти виключно відповідно до установлених Конституцією України цілей їх утворення».

Далі, КСУ при оцінці окремих положень Закону № 1540, що регулював діяльність Національної комісії з регулювання ринку енергетики та комунальних послуг (НКРЕП), визнав її статус як незалежного регулятора неконституційним. Констатувавши, що НКРЕП, будучи поза законодавчою, виконавчою та судовою владами, є по суті незалежним регулятором, все ж таки навів міркування, що

«...утворення постійно діючого незалежного державного колегіального органу, який за функціональним призначенням, сферою діяльності, повноваженнями має ознаки центрального органу виконавчої влади, але не підпорядковується Кабінету Міністрів України і не належить до системи органів виконавчої влади, не узгоджується із Конституцією України».

У іншій справі КСУ виходить із несподіваного доводу, що Конституція може передбачати чи не всі існуючі органи влади (Національне антикорупційне бюро, яке поєднує функції виконавчого органу та правосуддя, банально не згадується у тексті Конституції), що просто не відповідає наявним фактам, хоча існують змішані за своєю природою владні інституції, правовий статус яких потребує інтерпретації з точки зору поділу влади. Натомість КСУ вважає, що за таких ситуацій потрібно вносити зміни до Конституції⁵:

«Закріплення в Конституції України повноважень органу державної влади, його кількісного складу, порядку формування, суб'єктів

¹ РКС 6-рп/1999, 2 (1). Далі по тексту така система посилань на рішення (РКС) і висновки (ВКС) КСУ; через кому вказується пункт рішення, а в дужках – номер абзацу.

² ВКС 1-в/2003, 4.6.2 (4)

³ РКС 17-рп/2004, 4 (2); 5-рп/2016, 2.1 (2)

⁴ РКС 5-р/2019, 3.1 (5)

⁵ РКС 4-р(П)/2019, 2.2 (2)

призначення/обрання та звільнення його членів та/або керівника тощо унеможлиблює зміну засад діяльності такого органу інакше ніж шляхом внесення змін до Основного Закону України».

Здійснюючи превентивний контроль за легітимністю внесення змін до Конституції України КСУ, не аналізуючи законопроект на предмет відповідності тріаді основоположних конституційних цінностей – прав людини, суверенітету і територіальної цілісності, звів статус незалежних регуляторів до виконавчої влади, хоча це не відповідає фактам⁶:

«Телеологічний аналіз норм Конституції України свідчить про те, що поділ влади є основним засобом та неодмінною умовою запобігання концентрації влади, а отже, є інструментом проти зловживань нею задля адекватної реалізації прав і свобод людини і громадянина. Таким чином, поділ влади є гарантією прав і свобод людини і громадянина. Тому будь-яке порушення принципу поділу влади, що призводить до її концентрації, у тому числі суміщення не належних певним органам державної влади функцій, порушує гарантії прав і свобод людини і громадянина.»

Однак відкритим залишається питання, як визначати ці цілі, коли певний орган публічної влади не згадується в Конституції і необхідно здійснення її тлумачення через *travaux préparatoires* та динамічне тлумачення. Так само виходить із незалежними регуляторами, які поєднують функції законодавства, управління і правосуддя, а також з органами кримінальної юстиції, які поєднують виконавчі функції із правосуддям і мають бути незалежними від політичних інституцій, зокрема уряду.

Український семіпрезиденталізм, вірніше його президент-парламентська модифікація⁷, значною мірою зумовлена запозиченням не настільки французького свого взірця, якому притаманний раціоналізований парламентаризм та гарантії політичних свобод. Відбулося запозичення семіпрезиденталізму транзитом через російську модель, яка передбачає домінування президента в інститутах публічної влади.

Ідея конституції полягає у тому, що вона водночас уповноважує інститути публічної влади і обмежує їхні владні прерогативи. Метою запровадження принципу поділу влади є раціоналізація у діяльності владних інститутів. Основним інструментом цього процесу обмеження влади служить система стримувань і противаг. Тому кардинально важливим є розуміння способів наділення повноважень у нашому випадку – Верховної Ради України та Президента України. *Stricto sensu*, Конституція України у статті 6 визначає три провідні функції держави – законодавчу, виконавчу і судову. Тому існує такий конституційний парадокс: обмежена влада – сильна влада, необмежена влада – слабка влада.

Поділ влади забезпечує деконцентрацію влади та взаємний контроль і баланс між інститутами влади. Також взаємне зважування повноважень реалізується через низку інструментів стримувань і противаг. Серед основних

⁶ ВКС 6-в/2019, 10 (15)

⁷ Thomas Sedelius & Jonas Linde, 'Unravelling semi-presidentialism: democracy and government performance in four distinct regime types' (2018) 25:1 *Democratization* 136-157

інструментів поділу влади виступають: 1) бікамералізм парламенту; 2) розподіл політичних і адміністративних посад у виконавчій владі; 3) розподіл поміж законодавством і регуляторною діяльністю; 4) розподіл повноважень у сфері зовнішньої політики; 5) розподіл екстраординарних повноважень⁸. Інша лінія розподілу повноважень всередині виконавчої влади проходить через діяльність *звичайних виконавчих органів та незалежних агентств та установ*. На відміну від звичайних виконавчих органів агентства та установи є незалежними від уряду і вони здійснюють спеціалізовані регуляторні функції, зокрема у сфері банківської діяльності, енергетики і природних ресурсів, забезпечення конкуренції та обмеження монополізму, ведення земельного кадастру тощо. Інституціонально це забезпечується принципом невтручання уряду у діяльність незалежних агентств. Так само це стосується питання юстиції, оскільки зокрема здійснення досудового слідства має здійснюватися незалежними і безсторонніми посадовцями, на яких законодавець та ексекютива (Президент і уряд), а також будь-які приватні особи не можуть мати впливу.

Виникає питання, на якій юридичній підставі може визначатися діяльність інститутів влади, які не згадуються в Конституції, але їх організація і діяльність впливає із інтерпретації функцій законодавства, управління правосуддя згідно зі статтею 6. У цьому контексті стаття 17 (3) Конституції згадує «правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначається законом». Попри суперечливість терміну «правоохоронні органи» (оскільки такі на практиці найчастіше порушують права людини і їхні дії мають бути об'єктом прискіпливого судового контролю і тому вони скоріш за все є органами (охорони) правопорядку, а не захисту права), їхнє уповноваження ґрунтується на тому, що саме Конституція через принцип поділу влади визначає організаційні засади їх діяльності, які не можуть інституційно породжувати порушення прав людини, а порядок їх діяльності має відповідати критеріям належної правової процедури. Тобто законодавець не може у законі довільно регулювати статус ДБР – він зв'язаний конституційними рамками згідно із системою стримувань і противаг.

Наразі Конституційний Суд стоїть на доволі консервативній позиції, оскільки, на його думку, поділ державної влади на законодавчу, виконавчу і судову зумовлює безумовну належність певного органу влади до однієї із «гілок влад» або він має мати особливо визначений статус Конституцією. Виходячи із цього робиться висновок, що у тексті Конституції має бути передбачена певна владна інституція, яка знаходиться поза вказаними інститутами влади⁹:

Визначення в Конституції України найменування органу державної влади, його кількісного складу, порядку формування, суб'єктів призначення/обрання та звільнення його членів та/або керівника тощо унеможливорює зміну засад діяльності такого органу інакше ніж шляхом внесення змін до Основного Закону України.

⁸ М Савчин, Порівняльне конституційне право (Київ-Ужгород: ВАІТЕ 2020) 316

⁹ РКС 5-р/2019, 3.2 (4)

Насправді, це не відповідає природі Конституції, оскільки вона, власне, виділяє основні владні функції у статті 6 і головний акцент, на якому слід робити наголос, - це забезпечення зважування і балансування у системі стримувань і противаг. Тому розглядати ці органи влади у прокрустовому ложі органів виконавчої влади є методологічно неправильно з огляду на принцип поділу влади. На підставі статті 92 (2) Закону про КСУ Суд має надалі розвивати свою юридичну позицію щодо природи незалежних регуляторів та органів охорони правопорядку, оскільки чинна на сьогодні породжує низку інституційних вад у правовому регулюванні цих питань з точки зору конституційних гарантій прав людини і не відповідає панівній доктрині порівняльного конституційного права, зокрема доктрині *Regulatory State*¹⁰.

Ще на початку ХХ ст. у доктрині конституційного права наголошувалося, що оскільки конституція уповноважує органи публічної влади, вона водночас встановлює обмежене правління¹¹. Ці питання виникли в США у зв'язку із необхідністю здійснювати регуляторні функції в окремих сферах, зокрема на цій підставі були створені незалежні регулятори для узгодження графіків потягів, оскільки в США діють приватні залізниці, та в сфері лісозаготівель, що також мало значення для розвитку залізничного транспорту¹². Зазначені сфери були пов'язані із формулюванням технічних правил, на основі законодавства, ухваленого Конгресом, здійсненням низки управлінських функцій у відповідних сферах, а також квазісудових функцій, пов'язаних із здійсненням контролю зі діяльністю суб'єктів комерційної діяльності щодо додержання регламентних правил. Зокрема, у справі *Humphrey's Executor v US* ще у 1935 р. Верховний Суд США дійшов до висновку, що повноваження агентства реалізуються без втручання виконавчої влади, а, отже, повинні бути вільними і від контролю з її боку. А виконавчі функції агентство реалізує у тому обсязі – на відміну від виконавчої влади в конституційному розумінні – у якому реалізує свої квазізаконодавчі чи квазісудові повноваження, або як орган законодавчої чи судової влади. Також, з тексту рішення зрозуміло, що Конгрес, створюючи квазізаконодавчі органи, вправі вимагати від них виконувати свої обов'язки незалежно від виконавчого контролю, може встановити період протягом якого вони діють, а також заборонити їх ліквідацію. Тому на перший план вийшло питання щодо забезпечення незалежності незалежних регуляторів від політичних органів (Конгресу і Адміністрації Президента) та бізнесових кіл задля забезпечення конкуренції та попередження картельних змов на ринку. Приблизно така ж картина із органами правопорядку, яким фактично є ДБР, яке поєднує певні виконавчі функції із функціями сприяння правосуддю. Про цей орган взагалі немає прямої згадки в тексті Конституції – для цього слід цілісно й узгоджено тлумачити її статті 17 (2), 55 (1) і 62 (3).

Якщо загалом дивитися на цю проблематику, то загальна конституційна формула про законодавчі повноваження парламенту щодо врегулювання

¹⁰ Michel Rosenfeld and Andrés Sajó (eds.), *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law* (Oxford University Press 2012) 676

¹¹ W F Dodd, 'Implied Powers and Implied Limitations in Constitutional Law' (1919) 29(2) *The Yale Law Journal* 138

¹² *Erie Railroad Co. v. New York* (1914) 233 U. S. 67i, 34 Sup. Ct. 756.

«...організаці[ї] та діяльн[ості]... органів досудового розслідування (стаття 92(1)(14) є недостатньою і цілком підпадає під доктрину *implied powers* Верховної Ради. По суті, воно означає надання Конституцією певної свободи розсуду законодавцю щодо врегулювання статусу органів досудового слідства. У цьому контексті аналізований Закон про ДБР переслідує в якості легітимної мети «запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його компетенції» (стаття 1). Згідно з принципом верховенства права, ці функції дотичні до здійснення правосуддя, на яке поширюються вимоги незалежності і безсторонності, а також гарантії отримання доказів законним шляхом (стаття 62 (3)). Таким чином, розсуд Верховної Ради є обмеженим щодо законодавчого регулювання правового статусу ДБР і таке регулювання не може мати довільного характеру, зокрема щодо формування ДБР, конкурсного добору його керівного складу, вирішенням питання щодо дисциплінарної відповідальності працівників ДБР. Урешті-решт, досягнення цілей такого законодавчого регулювання має забезпечувати незалежне і безсторонне розслідування та досягнення конституційних цілей, згідно з якими юрисдикція судів поширюється, зокрема, на «будь-яке кримінальне обвинувачення» (стаття 124 (2) Конституції).

Конституція України зарезервовує дві сфери здійснення влади Президентом:

1) він є гарантом... додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина (стаття 102(2)), з якої випливають його функції політичного арбітражу, які в доктрині ще називають *inherent powers*¹³ і власне

2) визначені у статті 106 предмети відання Президента, яка містять також відсилне положення, згідно з яким Президент «здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України» (стаття 106(1)(31)).

Ні розділ про Верховну Раду, ні розділ про Президента Конституції не має чіткої вказівки стосовно способу вирішення цього питання. Тому його слід тлумачити, виходячи із панівної доктрини порівняльного конституційного права щодо *implied powers* Верховної Ради та *inherent powers* Президента.

Конституційний розсуд парламенту не є довільним, він при визначенні статусу ДБР має забезпечувати конституційні цілі захисту прав людини і забезпечення незалежного і безстороннього правосуддя. З цією метою формування складу ДБР має бути організовано таким чином, щоб були мінімізовані можливості для впливу на нього з боку політичних інституцій та бізнесових кіл. Оскільки і Верховна Рада, і Президент наділені народом певними установчими повноваженнями щодо формування інститутів влади на основі закону, то Закон про ДБР може містити процедури формування ДБР за певними механізмами узгодження у рамках конституційної системи стримувань і противаг. При цьому законодавець зв'язаний приписами статті 38 (2) Конституції, які гарантують рівне право доступу до державної служби, що здійснюється на підставі конкурсу, Тому конкурсний відбір працівників ДБР, в

¹³ Debra L Thill, 'The Inherent Powers Doctrine and Regulation of the Practice of Law: Will Minnesota Attorneys Practicing in Professional Corporations or Limited Liability Companies be Denied the Benefit of Statutory Liability Shields?' (1994) 20 (4) *William Mitchell Law Review* 1143

тому числі і його директора є невід'ємною частиною формування цієї владної інституції. Верховна Рада має тут два допустимі варіанти врегулювання цієї процедури з урахуванням особливостей президент-парламентського урядування в Україні:

1) здійснення конкурсного відбору посадовців ДБР при Верховній Раді з поданням декількох кандидатур на затвердження Президенту або

2) здійснення такої процедури у дзеркальному відображенні, тобто після конкурсного відбору Президент може номінувати на вакантні посади кандидатури претендентів парламентові.

Сам термін «правоохоронний орган», який згадується у статті 17 (3) Конституції є невдалим. При внесенні змін до Конституції у 2016 р. щодо правосуддя у релевантних її положеннях, окрім Розділу I, замість цього терміну вживається адекватніше поняття «орган правопорядку», що більше відповідає природі речей. Водночас, слід підкреслити, що законодавець є першим інтерпретатором Конституції, але остаточне слово у цьому відношенні залишається за Конституційним Судом, який перевіряє зміст законів на предмет відповідності конституційним принципам і цінностям. Оскільки Конституція тлумачиться узгоджено, тому законодавець є вільний у виборі такого роду визначення статусу Державного бюро розслідувань. Остаточний вибір за офіційним закріпленням такого роду органів чи то в якості правоохоронного, чи то органу правопорядку лежить у площині реалізації вторинної установчої влади, в якій Конституційний Суд бере участь шляхом надання попередніх висновків конституційним законопроектів щодо відповідності *eternally values* (стаття 157 Конституції).

Таким чином, поділ влади забезпечує деконцентрацію влади та взаємний контроль і баланс між інститутами влади. Також взаємне зважування повноважень реалізується через низку інструментів стримувань і противаг. Зокрема, лінія розподілу повноважень всередині виконавчої влади проходить через діяльність звичайних виконавчих органів та незалежних агентств та установ. На відміну від звичайних виконавчих органів агентства та установи є незалежними від уряду і вони здійснюють спеціалізовані регуляторні функції, зокрема у низці сфері управлінської діяльності. Інституціонально це забезпечується принципом невторчання уряду у діяльність незалежних агентств. Так само це стосується питання юстиції, оскільки здійснення досудового слідства має здійснюватися незалежними і безсторонніми посадовцями, на яких законодавець, ексекютива (Президент і уряд) і будь-які приватні особи не можуть мати впливу. Уповноваження «правоохоронних органів» ґрунтується на тому, що саме Конституція України через принцип поділу влади визначає організаційні засади їх діяльності, які не можуть інституційно породжувати порушення прав людини, а порядок їх діяльності має відповідати критеріям належної правової процедури.

Конституція України виділяє основні владні функції у статті 6 і головний акцент, на якому слід робити наголос, - це забезпечення зважування і балансування у системі стримувань і противаг. Тому розглядати органи охорони правопорядку у прокрустовому ложі органів виконавчої влади є

методологічно неправильно з огляду на принцип поділу влади. На підставі статті 92 (2) Закону про КСУ Суд має надалі розвивати свою юридичну позицію щодо природи незалежних регуляторів та органів охорони правопорядку, оскільки чинна на сьогодні породжує низку інституційних вад у правовому регулюванні цих питань з точки зору конституційних гарантій прав людини і не відповідає панівній доктрині порівняльного конституційного права, зокрема доктрині Regulatory State. Ключовим тут критерієм виступає конституційна гарантія отримання доказів законним шляхом (стаття 62 (3), що передбачає незалежність органів правопорядку від політичних інституцій, зокрема, парламенту і виконавчої влади. Конституційний розсуд парламенту не є довільним, він при визначенні статусу незалежних регуляторів та органів сприяння правосуддю має забезпечувати конституційні цілі захисту прав людини і забезпечення незалежного і безстороннього правосуддя.

ПРАВОВИЙ СТАТУС ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Трачук Петро Антонович,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного
права юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Після здобуття незалежності Україна інтегрувалася в глобальні процеси, в тому числі й міграційні, причому в умовах, коли міжнародні переміщення населення значно інтенсифікувалися. Країна водночас і приймала і віддавала населення, використовувалася мігрантами для транзиту. Водночас найбільш масовим та важливим для соціально-економічного та демографічного розвитку країни міграційним потоком був і залишається виїзд громадян закордон із метою працевлаштування. Складність регулювання різнохарактерних та різноспрямованих міграційних потоків вимагала продуманої міграційної політики, впровадження надійних законодавчих та інституційних механізмів її реалізації.

Займаючи вигідне геополітичне положення та враховуючи лібералізацію візових процедур, Україна стала однією з провідних країн постачальників робочої сили до інших країн. Перші спроби концептуально визначитися, яка міграційна політика потрібна державі, якими мають бути її цілі та напрями, датуються 2011 роком, коли указом Президента України було затверджено Концепцію державної міграційної політики України. На міжнародному рівні питання правового статусу мігрантів визначаються, як правило, актами міжнародних організацій, насамперед, Міжнародної організації праці та Організації Об'єднаних Націй. Деякі питання трудової міграції знаходяться також у компетенції Міжнародної організації з міграції.

Отже, трудова міграція в останні роки стала одним з найбільших викликів для нашої країни. Втомившись від відсутності реформ і очікування кращих економічних умов в Україні, мільйони громадян намагаються покращити свій фінансовий стан і реалізувати кар'єрні очікування в інших країнах. Загалом за дослідженням багатьох науковців у світі протягом року переміщується між країнами з метою отримання заробітків від 40 до 60 млн. осіб. Виходячи з того, що за різними розрахунками обсяг українців – міждержавних трудових мігрантів коливається в межах 5 – 7 млн. переміщених трудових мігрантів на рік, проблема регулювання міждержавної трудової міграції, в тому числі з урахуванням мотивації потенційних мігрантів до виїзду за кордон з метою заробітків, є надзвичайно актуальною [1]. Тобто, сучасні міграційні процеси формуються під впливом багатьох чинників, обставин та ситуацій. Чинники конкретизуються у причинах, які переважно обумовлені незадоволеністю певними параметрами суспільного буття, а саме, рішення залишатися в країні або мігрувати приймається переважно на особистісному рівні під впливом суб'єктивного сприйняття комплексу обставин, про які ми уже говорили: незадоволеність рівнем життя і безпеки, місцем та умовами проживання тощо.

Вагому мотивацію населення України до міжнародної трудової міграції пов'язують зі станом внутрішнього та зовнішніх ринків праці. В умовах зниженого попиту на робочу силу, монопольного становища роботодавців на ринку праці, коли вони акти ринковими засобами підтримують низьку оплату праці найманих працівників, підвищується мотивація населення до міждержавної трудової міграції у напрямі ринків праці, де особі пропонують вільні робочі місця або вигідніші умови працевлаштування [2].

Найбільш захищеними серед українських трудових мігрантів є дві категорії осіб, тобто ті з них, які постійно або тимчасово перебувають на законних підставах на територіях іншої країни та мають відповідний дозвіл на працевлаштування. Дозвіл на постійне проживання та працевлаштування у країні перебування, за загальним правилом, означає, що особа у своїх правах прирівнюється до громадян цієї держави, в тому числі у сфері соціального забезпечення. У таких осіб майже не виникає проблем при реалізації їх трудових прав, зокрема, права на належні умови та належну винагороду за працю, а також права на медичний захист після укладення письмового контракту із працедавцем, що захищається чинним трудовим законодавством країни перебування [3].

Дуже важливо, коли громадяни України, будучи за кордоном, прагнуть знати законодавством якої держави регулюватиметься їхній трудовий і соціальний захист, особливо враховуючи, що по-різному регулюються питання праці та соціального захисту залежно від того, постійно чи тимчасово особа проживає за кордоном [4]. При працевлаштуванні за кордоном громадяни України повинні насамперед керуватися нормами міжнародно-правових актів, про які ми відмічали. Насамперед, це принципи рівності ставлення і можливостей, недопущення і припинення дискримінації у сфері праці та трудових відносин, які розкриті в Конвенції «Про захист прав усіх працівників-мігрантів і членів їх сімей» та передбачено в діяльності Міжнародної

організації праці [5]. Саме до цього закликає Угода про партнерство і співробітництво між Європейськими співтовариствами і Україною не допускати дискримінації як стосовно Українських громадян, які легально працевлаштовані в державах, що підписали дану Угоду, так і іноземців, які легально працюють в Україні.

На жаль, сьогодні громадяни України, які виїжджають за кордон з метою працевлаштування, не завжди звертають увагу на міжнародні правові норми. Це можна пояснити тим, що багато країн Європи встановлюють квоти на іноземну робочу силу і приймає до себе тільки працівників розвинутих країн, як наслідок, працівникам України практично неможливо отримати легальне робоче місце за кордоном у розвинутій країні. Тому громадяни України старались потрапити до таких країн будь-яким шляхом і не маючи дозволу на працевлаштування, вони виконують таку роботу, за яку отримують відповідну платню, яку іноземці б не виконували [6].

Часто виникають проблеми і у громадян України, які легально працюють на тимчасовій основі у таких країнах, як Греція, Португалія, Італія, Іспанія, Чехія та інші. Завдяки прийняттю відповідного національного законодавства, в окремих європейських країнах, більшість громадян України, які перебувають в цих країнах без правових підстав, отримали можливість легалізувати своє перебування там та оформити належним чином свої контракти з працедавцями. Таке регулювання міграційної діяльності розширило можливості надання їм у випадку потреби правового захисту, в тому числі з боку дипломатичних представництв України за кордоном, а також адвокатської допомоги, коли це стосується стягнення невиплаченої заробітної платні з роботодавця або у справах про відшкодування шкоди чи смертю працівника.

Що стосується правового становища працівників-імігрантів в Україні, а точніше іноземців, які імігрували в Україну для працевлаштування на визначений термін, закріплено в Законі України «Про правовий статус іноземців», який надає іноземцям ті самі права і свободи, що й громадянам України [7]. Це передусім гарантії особистих прав, судовий захист, майнові та особисті немайнові права, право на трудову, інвестиційну і підприємницьку діяльність, на відпочинок, охорону здоров'я, соціальний захист, освіту, на користування досягнення культури, участь в об'єднаннях громадян та інше [8]. Таким чином, Українське законодавство визнає право іноземних громадян на отримання соціального захисту. Проте здійснення загального обов'язкового державного соціального страхування для іноземців, які є найманими працівниками в Україні, дещо відрізняються від відповідного порядку громадян України. Передусім це підстави надання особі статус безробітного, що визначає право на матеріальне забезпечення і соціальні послуги, а також умови обчислення страхового стажу і підстав для зарахування сплачених в Україні страхових внесків для призначення пенсії. Страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які причинили втрату працездатності, також має свої особливості. Зокрема, передбачено припинення страхових виплат і надання соціальних послуг на весь час перебування потерпілого за межами України, якщо міжнародним договором України не встановлено інше.

Залучення і використання іноземної робочої сили в Україні здійснюється на основі квотування і ліцензування [9]. Визначене законодавством України право на працю іноземця, який тимчасово перебуває на території України, здійснюється за наявності дозволу на працевлаштування, який видається Державним Центром зайнятості Міністерства праці і соціальної політики України за умови, що в країні (регіоні) відсутні працівники з необхідною кваліфікацією. Не потребують дозволу на працевлаштування іноземці, які прийняті інвестором у межах і за посадами, що визначені угодою про розподіл праці [8].

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що при формуванні політики трудової міграції слід мати на увазі, що цей процес в Україні триває уже понад десятиліття. Як показує світовий досвід, чим довшою є тривалість трудових поїздок і чим частіше вони відбуваються, тим більшою вірогідністю є осідання трудових мігрантів в цих країнах. Тобто необхідний диференційований підхід до регулювання трудових міграцій, а особам, які повертаються до України, слід сприяти у адаптації до українського суспільства та працевлаштуванні.

І хоча вирішальними для виникнення трудового міграційного процесу є соціально-економічні умови, проте значний вплив на його динаміку чинять політичні обставини. Зокрема переорієнтація міграційної активності громадян України із східного на західний, тобто до європейських країн, напрямки більшою мірою була пов'язана із європейськими зусиллями України, намаганням зблизитися з Європейським Союзом і НАТО. Цьому також сприяють досвід трудової міграції, встановлені за кордоном ділові та особисті зв'язки, сформовані міграційні мережі, а також попит на додаткові робочі руки в країнах призначення.

Говорячи про правовий статус трудових мігрантів, ми не можемо не сказати про те, що все це негативно впливає на демографічний розвиток України. Особливо на це вплинула війна російської федерації проти України, із вимушеним виїздом громадян України в країни Європи, чисельними внутрішньо переміщеними особами в самій країні. В період 2014 – 2022 роках – міграція/ еміграція набуває масового характеру, для багатьох рішення було вимушеним на фоні нестабільної та непередбачуваної ситуації в країні, що пов'язана з анексією Криму, втратою державного контролю над територіями Донбасу, а з лютого 2022 року ще й повномасштабної війни російської федерації, все це призвело до утворення нової категорії внутрішніх мігрантів – внутрішньо переміщені особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Івашко О. П'ять мільйонів на закордонних заробітках. Та ще й нелегально/ Голос України, 2003., 3 квітня. С.2
2. Сусак В. Українські гостьові робітники та емігранти в Португалії (1997 – 2002 рр.) Україна в сучасному світі. К.: Стилос, 2003. С.197
3. За границею працюють більше семи млн. громадян України. URL:[www.facts.kiev.ua/%20sept 2002](http://www.facts.kiev.ua/%20sept%202002)

4. Конвенція Міжнародної організації праці №111 «Про дискримінацію в галузі праці і зайнятості»// Законодавство України про працю: 36 норм. актів, упоряд. І наук. редактор В.Вакуленко. К.: Істина. , 199. Кн.1.

5. Конвенція про працівників-мігрантів: Міжнародна організація праці від 01.07.1949 р. № 97/ Верховна Рада України. URL:http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_159.

6. Border guarding in Ukraine:Future perspectives. Presentation of the State program of action aimed at maintaining the regime of the state border. Frontline and development of border guard troops of Ukraine for the period up to 2005. Drussels. 2002. – P. 9.

7. Грузінова ЛД. Трудова діяльність іноземних громадян та осіб без громадянства в Україні: міжнародні аспекти// Юридичний журнал. – 2003. - №9 (15 0. С.70 – 75.

8. Закон України про правовий статус іноземців// Правовий захист біженців та осіб без громадянства в Україні: збірка документів. – К.: 2001. – С.135.

9. Закон України про зайнятість населення// [www. Zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi](http://www.Zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi)

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА ВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Шелевер Наталія Василівна,

кандидатка юридичних наук, доцентка,

*доцентка кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
юридичного факультету*

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

У відповідності до ст. 129-1 Конституції України суд ухвалює рішення іменем України; судові рішення є обов'язковим до виконання; держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку; контроль за виконанням судового рішення здійснює суд [1]. Виконання судових рішень – важлива стадія будь-якого судового процесу і є його невід'ємною складовою, оскільки, якщо рішення суду не виконане, то втрачається зміст правосуддя, робота судів зводиться нанівець. На жаль, стан виконання рішень судів в Україні є незадовільним, бо про це свідчить велика кількість заяв українців до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Тому важливим завданням для нашої держави, яка прагне стати членом Європейського Союзу, є покращення стану виконання судових рішень.

У відповідності до п. 9 ч. 2 ст. 129 Основного Закону України обов'язковість судового рішення є основною конституційною засадою судочинства та права на справедливий суд, що закріплено у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) [2].

Невиконання рішень, які набрали законної сили, – це проблема національної правової системи, яка досягла великих масштабів. Це загроза справедливому судочинству і принципу верховенства права [3, с. 497-498]. Хоча реформування органів державної виконавчої служби проведено, але очевидних результатів щодо покращення виконання рішень судів та інших органів нема.

Ми погоджуємося з думкою Л. Куси стосовно того, що обов'язок держави полягає у забезпеченні виконання судового рішення. Необхідним кроком є створення ефективної системи виконання і забезпечення доступу для сторін до цієї системи. У відповідності до ч. 3 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судовий контроль – це одна з форм реалізації судової влади, проте він не дістав «на практиці належного розвитку через брак чітко прописаних законодавцем процесуальних механізмів здійснення такого контролю» [4]. Тому, необхідним завданням для України є забезпечення ефективного контролю з боку судів за виконанням своїх рішень, а законодавцю необхідно посилити відповідальність боржника за невиконання рішень суду.

Конституційний Суд України наголошував у своїх рішеннях на необхідність належного виконання судового рішення. У пункті 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 30 червня 2009 року №16-рп/2009 (справа щодо конституційності окремих положень Кримінально-процесуального кодексу України) зазначається, що судові рішення є обов'язковими до виконання на всій території України; обов'язковість рішень суду є однією із основних засад судочинства, яка гарантує ефективне здійснення правосуддя; за неповагу до суду і судді винні особи притягаються до юридичної відповідальності; виконання всіма суб'єктами правовідносин приписів, викладених у рішеннях суду, які набрали законної сили, утверджує авторитет держави як правової [5].

У Рішенні від 15 травня 2019 року № 2-р(П)/2019 (справа щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 2 ст. 26 Закону України «Про виконавче провадження» (щодо забезпечення державою виконання судового рішення)) зазначається, що судовий захист прав і свобод людини і громадянина необхідно розглядати як вид державного захисту прав і свобод людини і громадянина, і саме держава бере на себе такий обов'язок відповідно до ч. 2 ст. 55 Конституції України (абзац 15 п. 3 мотивувальної частини Рішення від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002) [6].

На необхідність виконання судових рішень звертає увагу і ЄСПЛ. Так, у пункті 43 рішення у справі «Шмалько проти України» (заява № 60750/00) він вказав, що право на виконання судового рішення є складовою права на судовий захист, передбаченого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, для цілей якої виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розцінюватися як складова частина судового розгляду (пункт 43) [7].

Проте в умовах війни ситуація щодо виконання судових рішень є достатньо складною, крім західних областей України. Так, багато приватних виконавців не працює у зв'язку із знищенням їхніх офісів, а територія, на якій вони знаходилися, є тимчасово окупованою. Проблемним питанням є і знищення виконавчих проваджень під час війни. У таких випадках необхідно

звертатися до суду про видачу дублікату виконавчого листа, що є ускладненням під час здійснення виконавчого провадження. Проблемою на даний час є і зловживання боржниками своїми правами. Так, дуже часто спостерігаються такі випадки, коли жінки-боржниці з великими боргами по виконавчих провадженнях виїхали за кордон і рішення судів залишаються невиконаними. У даному випадку можна надіятися хіба що на добровільне виконання такими боржниками судових рішень, тому що органи державної виконавчої служби і приватні виконавці є безсилими.

На нашу думку, покращити стан виконання рішень судів в Україні може лише належне, добросовісне виконання своїх обов'язків боржником та стягувачем; необхідно підвищити рівень заробітної плати державних виконавців, які реалізують судові рішення в життя, бо заробітна плата становить близько 8-10 тисяч гривень; забезпечити ефективний судовий контроль та сприяння з боку судів за виконанням своїх рішень; вжити всіх заходів для подолання корупції в судовій гілці влади та в органах державної виконавчої служби. Це є важливі завдання для нашої держави, яка хоче стати членом Європейського Союзу, адже обов'язковість виконання судового рішення є важливою складовою права на справедливий суд, що гарантоване ст. 6 Конвенції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.03.2023).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.03.2023).
3. Гуйван П.Д. Право на справедливий суд: сутність та темпоральні виміри за міжнародними стандартами: монографія. Харків: Право, 2019. 584 с.
4. Куса Л. Исполнение судебных решений: практика ВС. URL: <https://gracers.com/ru/press-centr/vikonannya-sudovih-rishen-praktika-vs/> (дата звернення: 03.03.2023).
5. Рішення Конституційного Суду України №16-рп/2009 від 30 червня 2009 року (справа щодо конституційності окремих положень Кримінально-процесуального кодексу України). URL: <https://ccu.gov.ua/docs/576> (дата звернення: 05.03.2023).
6. Рішення Конституційного Суду України № 2-р(П)/2019 від 15 травня 2019 року (справа щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 2 ст. 26 Закону України «Про виконавче провадження» (щодо забезпечення державою виконання судового рішення)). URL: <https://ccu.gov.ua/docs/2716> (дата звернення: 07.03.2023).
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шмалько проти України» від 20.07.2004 р. (Case of Shmalko v. Ukraine). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_226#Text (дата звернення: 07.03.2023).

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

ОСНОВНІ НАПРЯМИ, ЗАВДАННЯ І СИСТЕМА КРИМІНАЛІСТИКИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Іванчулинець Дмитро Васильович,
*суддя Закарпатського окружного адміністративного суду,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

На сьогоднішній день криміналістика знаходиться на передньому краї боротьби зі злочинністю. Саме криміналістика на основі своїх наукових досліджень та розробок пропонує оперативно-розшуковим працівникам, слідчим, експертам, суддям науково обґрунтовані та перевірені практикою засоби, прийоми та методи розкриття злочинів, розслідування та судового розгляду кримінального провадження.

За даним напрямком криміналістика привертає до себе увагу насамперед тим, що вона допомагає встановити істину, проникнути у невідоме, таємне. У повсякденному розумінні криміналістику пов'язують з детективами Агати Крісті та Конан Дойля про досвідчених слідчих, славетних експертів або доблесних нишпорок, але справжній зміст криміналістики не відповідає поверхневому уявленню детективного жанру.

Основою даного напрямку є криміналістика, яка вивчає вчинені правопорушення та вперше вживається наприкінці XIX ст. судовим слідчим (працював 20 років), а згодом професором Чернівецького університету Гансом Гроссом, який вважав її допоміжною по відношенню до кримінального права та визначав як вчення про реалії кримінального права.

Вивчення криміналістики пов'язане із соціальним замовленням держави і суспільства науці: розробити нові засоби і методи розкриття і розслідування злочинів в умовах появи професійної та організованої злочинності. Історично криміналістика зародилася в надрах кримінально-процесуальної науки й тому тісно пов'язана з теорією доказів.

Окрім цього науку криміналістику слід розглядати у трьох аспектах: як навчальну дисципліну та як практичну діяльність у боротьбі зі злочинністю.

Теорія та практика за даними криміналістики є багатограним і складним, що у юридичній літературі мають місце різні визначення предмета криміналістики: як науки про розслідування злочинів, або науки про розкриття злочинів, або науки про сукупність технічних засобів, тактичних прийомів і методичних рекомендацій. Останнім часом криміналістику визначають як науку про засоби і механізм технології пошуково-пізнавальної діяльності в

кримінальному процесі. Однак всі ці визначення звужують реальний предмет криміналістики та закономірності, що вивчає ця наука.

Питання про предмет криміналістики довгий час залишалося дискусійним, що пов'язано зі складністю об'єкта пізнання (вивченням злочинної діяльності та діяльності щодо протидії злочинності).

Однак наука криміналістика вивчає закономірність механізму злочину, виникнення інформації про злочин і його учасників, а також закономірності збирання, дослідження, оцінки і використання доказів і заснованих на пізнаннях цих закономірностей засобах і методах судового дослідження і запобігання злочинів.

Правові закономірності, що досліджуються криміналістикою: закономірності виникнення і розвитку зв'язків і відносин всередині механізму злочину (зв'язок між дією і результатом, повторюваність дій у подібних ситуаціях, стереотипи поведінки суб'єкта злочину і т.п.); закономірності злочину, формування і реалізація способу здійснення і приховання злочину, зв'язок способу з особою злочинця, залежність способу від конкретних обставин здійснення злочину і т.п.; закономірності виникнення і плину явищ, зв'язаних зі злочинном (як до, так і після його здійснення), що мають значення для розслідування; скритність підготовки до здійснення злочину, вибір засобів, рекогносцировка обстановки, вивчення предмета злочинного зазіхання й ін.; закономірності щодо збирання, виявлення, фіксації, вилучення, дослідження, оцінки і використання доказів. Одними з важливих елементів предмета криміналістики є механізм злочину, а також процеси збирання, дослідження, оцінки та використання доказів.

Механізм злочину як правило, це складна динамічна система, що визначає зміст злочинної діяльності. Елементи механізму злочину: суб'єкти злочину; відношення суб'єкта злочину до своїх дій, їх наслідків, співучасників; предмет посягання; спосіб злочину (вчинення і приховання); злочинний результат; обстановка злочину (місце, час і інші обставини); поведінка і дії осіб, що стали випадковими учасниками події, і ін.

Збирання доказів це перший етап роботи з доказами, який складається з таких стадій: виявлення доказів їх підшукування; фіксація доказів, їх закріплення; вилучення доказів дії, які забезпечують можливість використання доказів, приєднання їх до справи та дослідження; збереження доказів.

Дослідження доказів являє собою пізнання дізнавачем, слідчим, прокурором та судом їх змісту, перевірку вірогідності існування тих фактичних даних, які складають зміст доказів.

Оцінка доказів це логічний процес встановлення допустимості та відносності доказів, наявності та характеру зв'язків між ними, визначення шляхів використання доказів з метою встановлення істини, а також використання доказів це оперування ними у процесі доказування, встановлення істини.

Основні принципи криміналістики, закони розвитку науки криміналістики це закон зв'язку і наступальності між існуючими і виникаючим криміналістичними концепціями; закон активного творчого пристосування для

цілей правосуддя сучасних досягнень тих наук, чиї положення не можуть бути прямо, безпосередньо, без спеціального пристосування використані в судочинстві; закон обумовленості криміналістичних рекомендацій потребам практики судочинства й удосконалювання цієї практики на базі досягнень криміналістичної науки; закон прискорення темпів розвитку криміналістики на основі науково-технічного прогресу як в області криміналістики, так і в суміжних областях наукового знання.

За даними принципами криміналістики, можна встановити принцип пізнаванності матеріального світу, об'єктивної дійсності; принцип історизму;

принцип системності науки, а також принцип пізнаванності матеріального світу визначає світогляд ученого-криміналіста, його приналежність до філософського табору матеріалізму, матеріалістичне розуміння тих фактів, явищ і процесів, що стають об'єктами вивчення криміналістики. Принцип історизму відбиває діалектичну вимогу розгляду предмета криміналістики, її змісту, функцій, зв'язків з іншими науками під кутом зору їх виникнення і зміни, у динаміці.

Ознака системності науки означає такий підхід до предмета криміналістики, при якому вона в цілому, окремі її розділи і напрямки, досліджувані нею об'єкти і явища розглядаються як взаємозалежні і взаємозалежні частини цілого, обумовлені один одним.

Однак, загальне та окремі завдання криміналістики визначаються її соціальною функцією сприяти своїми прийомами, методами і засобами справі боротьби зі злочинністю. Найбільш загальним завданням криміналістики є забезпечення швидкого і повного розкриття злочинів, викриття винних, запобігання та припинення усіх кримінальних караних посягань. Боротьба зі злочинністю це головне завдання усіх наук кримінального циклу.

Що стосується окремих завдань криміналістики то подальше вивчення закономірностей, які становлять предмет криміналістики; розробка технічних засобів, тактичних прийомів і методичних рекомендацій щодо збирання, дослідження і використання доказів; удосконалення тактичних і методичних основ досудового й судового слідства, основ судової експертизи; удосконалення криміналістичних методів попередження злочинів; вивчення можливості використання зарубіжного досвіду в боротьбі зі злочинністю.

Дана система криміналістики це складові її розділи частини, які мають поміж собою стійкі, взаємопов'язані зв'язки та мають тісне сплетіння. Сучасні уявлення про зміст криміналістики дозволяють вирізнити в її системі чотири розділи: Загальна теорія криміналістики це її методологічна основа, яка являє собою систему принципів, концепцій, категорій, понять, методів, що відбивають предмет криміналістики як ціле. Основні елементи: а) вступ до загальної теорії криміналістики; окремі криміналістичні теорії, вчення про методи криміналістики; вчення про мову криміналістики; криміналістична систематика.

За напрямком криміналістичної техніки розділ криміналістики, що є системою наукових положень і розроблених на їх основі технічних засобів, прийомів і методів, призначених для збирання, дослідження і використання

доказів. Криміналістична техніка виникла внаслідок впровадження досягнень природничих і технічних наук у практику боротьби зі злочинністю. Система криміналістичної техніки охоплює такі основні галузі: судова фотографія; судовий кіно- і відеозапис; трасологія; судова балістика; криміналістичне дослідження письма; техніко-криміналістичне дослідження документів; криміналістичне ототожнення особи за ознаками зовнішності; кримінальна реєстрація. Криміналістична тактика є інтелектуальним ядром криміналістики. Це розділ криміналістики, який являє собою систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації і планування досудового і судового слідства, визначення лінії поведінки осіб, які здійснюють судові дослідження, щодо прийомів проведення слідчих та судових дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів, на встановлення обставин, що сприяють вчиненню і прихованню злочинів. До складу криміналістичної тактики входять: вчення про криміналістичну версію і планування розслідування, концепція слідчої ситуації, тактичного рішення і тактичного ризику, системи тактичних прийомів проведення слідчих і судових дій (тактичні комбінації) та ін. Криміналістична тактика пропонує доцільні прийоми проведення огляду, обшуку, пред'явлення для впізнання, допиту та інших слідчих (судових) дій, вибір моменту їх проведення, послідовність виконання, творчий підхід в конкретній ситуації, обрання напряму розслідування та лінії поведінки. Науково-технічні засоби і тактичні прийоми застосовуються стосовно до розслідування конкретних видів злочинів. Типізація таких рекомендацій, їх синтез дозволив утворити певні методичні поради. Криміналістична методика, це методика розслідування злочинів розділ криміналістики, який являє собою систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації і здійснення розслідування і запобігання окремим видам злочинів. Зміст криміналістичної методики становлять загальні положення (криміналістична класифікація злочинів, криміналістична характеристика злочинів, криміналістичне вчення про розкриття злочинів, проблеми взаємодії під час розслідування та ін.) і окремі криміналістичні методики (методики розслідування крадіжок, грабежів, розбоїв, убивств, зґвалтувань тощо).

Важливе місце криміналістики в системі юридичних наук криміналістика виділилася з кримінально-процесуальної науки; процесуальні науки визначають межі й умови застосування криміналістичних рекомендацій у розкритті і розслідуванні злочинів, компетенцію учасників процесу у використанні криміналістичних засобів і прийомів, процесуальний порядок проведення слідчих і судових дій; криміналістика розробляє засоби, прийоми і рекомендації з найбільш ефективною реалізації процесуальних положень, що у відомому змісті визначають службову роль криміналістики як науки, покликаної забезпечувати інтереси правосуддя. Криміналістика і кримінальне право: на основі юридичних ознак складів злочинів, що утримуються в кримінальному праві, розробляються методики розслідування окремих видів злочинів.

Криміналістика і кримінологія: займаються розробкою заходів попередження злочинності, але предметом криміналістики є тільки спеціальні,

в основному технічні міри попередження злочинів, засновані на пізнанні закономірностей механізму злочину, виникнення інформації про нього, роботи з доказами; предметом кримінології є розробка широкої системи запобіжних заходів, у яку входять як елемент і криміналістичні міри *Криміналістика і суспільні науки* (філософія, етика, логіка, судова психологія): на основі філософських категорій будується загальна теорія науки криміналістики, формуються уявлення про систему її методів, визначаються ті закономірності судового дослідження, що повинні бути враховані з метою підвищення ефективності і практичної значимості криміналістичних рекомендацій; положення етики як науки про мораль, моральність, про систему норм і правил поведінки людей у їх відносинах до суспільства й один одному виступають у якості одного з керівних початків при розробці проблем криміналістики, що визначають лінію поведінки оперативного працівника, слідчого, судді при збиранні, дослідженні і використанні доказів, їхніх дій і відносин у процесі доведення; у криміналістичних наукових дослідженнях застосовуються прийоми логічного мислення: аналіз і синтез, дедукція й індукція, абстракція, аналогія і т.п.; положення логіки особливо логіки доведення є відправними при рішенні багатьох тактичних і методичних питань: визначення послідовності застосування тактичних прийомів і проведення слідчих (розшукових) дій, застосування тих або інших засобів фіксації доказів, при оцінці доказів і виборі шляхів їхнього використання і т.п.; дані судової психології активно використовуються при розробці проблем криміналістичної тактики і методики розслідування.

З даного напрямку криміналістика вивчає природні і технічні науки: криміналістику зі спеціальними галузями природничих наук судова хімія, судова медицина, судова психіатрія ріднить як мета застосування даних усіх цих наук боротьба зі злочинністю, так у багатьох випадках і спільність об'єктів дослідження; природні і технічні науки тісно зв'язані з розділом криміналістичної техніки; вплив природних і технічних наук на тактику і методику опосередковане через застосування засобів, прийомів і методів у виробництві процесуальних дій і методиках розслідування окремих видів злочинів; криміналістика, як провідник природних і технічних наук у сферу судочинства.

На завершення необхідно зауважити, що криміналістика, як відомо, це наука, що призвана зробити важливий внесок у розв'язання сучасних проблем боротьби зі злочинністю мається на увазі профілактика, розкриття і розслідування злочинів.

На переломних етапах розвитку суспільства особливо важливого значення набуває осмислення того великого здобутку вчених, педагогів і практичних співробітників правоохоронних органів у процесі дослідження закономірностей виникнення, зберігання і зникнення слідів злочинів, яке спрямоване на оволодіння новітніми методиками, технологіями і розробками, позитивним досвідом, накопиченими протягом попереднього історичного відрізка і визначення на цій основі подальшого наукового, освітнього і практичного поступу. Справедливо буде зазначити те, що тільки через теоретичне засвоєння

минулого здійснюється науково-технічний прогрес на шляху до науково-прикладного пізнання сучасного та глибокого проникнення в наше майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Криміналістика: Підручник П.Д. Біленчук, В.К. Лисиченко, Н.І. Клименко та ін.; за ред. П.Д. Біленчука. Київ: Атіка, 2001. 543 с.
2. Криміналістика : Підручник для курсантів юридичних спеціальностей вузів Нац. юрид. академія України ім. Я. Мудрого; За ред. В.Ю. Шепітька; Авт. кол.: В.М. Глібко, А.Л. Дудніков та ін. Київ: Ін-Юре, 2001. 682 с.
3. Криміналістика : Підручник для студ. юрид. спец. ВЗО. Доп. М-вом освіти і науки України Нац. юрид. академія ім. Я. Мудрого; Ред.: В.Ю. Шепітько. Київ: Ін-Юре, 2004. 725 с.
4. Криміналістика : Підручник для вищих навч. закладів Укр. правничої фундація; П.Д. Біленчук, В.В. Головач, М.В. Салтевський, О.І. Котляревський та ін. Київ: Право, 1997. 263 с.
5. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів : Підручник для юрид. вузів Нац. академія правових наук України; Ред. В.Ю. Шепітько. Харків: Право, 1998. 375 с.
6. Салтевський М.В. Криміналістика Ч.1. : Підручник Харків: Основа, Консум, 1999. 415 с.

ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ НА МІСЦІ ЗЛОЧИНУ: ТРАСОЛОГІЯ І ДАКТИЛОСКОПІЯ

Копча Василь Васильович,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри кримінального права та процесу юридичного факультету

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

На сьогоднішній день швидке та якісне розслідування кримінальних правопорушень, виявлення осіб, які його вчинили та встановлення істини у провадженні залежить від вивчення слідів, що залишаються на місці вчинення кримінального правопорушення. Досліджуючи виявлені та вилучені сліди можна встановити низку факторів, які мають важливе криміналістичне значення, наприклад, встановити знаряддя кримінального правопорушення, отримати відомості про злочинця, визначити механізм злочинної події. Тому у криміналістиці досить значна увага приділяється вивченню слідів слідознавству. Криміналістичне вчення про сліди – трасологія, яка вивчає матеріально-фіксовані сліди, закономірності їх утворення і розробляє прийоми, методи та науково-технічні засоби їх виявлення, фіксації, вилучення і дослідження. [1, с. 1-2].

Як правило сліди, що залишаються після вчинення злочину, вивчаються з метою швидшого його розкриття, виявлення злочинців, встановлення істини по

справі. Дослідження слідів має також важливе криміналістичне значення, оскільки допомагає встановити знаряддя злочину, отримати відомості про злочинця, визначити механізм злочинної події. Особливе значення слідів визначається існуванням причинного зв'язку з подією злочину. Вивчення матеріально-фіксованих слідів, слідів-відображень здійснює трасологія – криміналістичне вчення про сліди.

Окрім цього, трасологія вивчає галузь криміналістичної техніки, яка фіксує сліди, закономірності їх утворення і розробляє прийоми, методи та науково-технічні засоби їх виявлення, фіксації, вилучення і дослідження. Систему трасології складають: вчення про сліди та механізм слідоутворення, прийоми і методи виявлення, фіксації та вилучення слідів.

Правове дослідження слідів відображень (рук, ніг, зубів, ділянок шкіри голови, одягу, знарядь злому та інструментів, холодної зброї, транспортних засобів, тварин, слідів крові за їх формою). Дослідження речовин як слідів злочину. Дослідження предметів як слідів злочину (визначення стану окремих предметів; встановлення належності частин єдиному цілому; встановлення джерела походження (партії, групи) за слідами виробничих механізмів). Трасологічні дослідження дозволяють вирішувати ідентифікаційні та діагностичні завдання. [2, с. 90-110].

Дане дослідженні з напрямку трасології за слідами можна встановити: індивідуальну тотожність об'єкта, яким утворений слід (ідентифікувати об'єкт); групову належність об'єктів (тип, клас, рід, вид, різновид); механізм і умови виникнення слідів, слідоутворення (вид сліду, напрямок і кут взаємодії об'єктів тощо); окремі обставини злочинної події (спосіб проникнення у житло, кількість учасників події, їх анатоμο-фізіологічні особливості, напрямок пересування злочинців, використання транспортних засобів, орієнтовно час вчинення злочину та ін.). Трасологія базується на таких наукових положеннях, як об'єктах матеріального світу індивідуальні. Кожний об'єкт індивідуальний і тотожний тільки самому собі. За певних умов зовнішня будова одного об'єкта може відбитися на іншому.

Першочергове на місці злочину це точність відображення залежить від фізичних властивостей слідоутворюючого і слідосприймаючого об'єктів, механізму слідоутворення. За матеріально-фіксованими слідами можлива ідентифікація об'єкта, який їх залишив. Відносна стійкість об'єктів, об'єктами механічної контактної взаємодії можуть бути тільки тверді тіла, які мають достатньо стійкі зовнішні ознаки. Відбиття у сліді зовнішньої будови предмета, є перетвореним (має вид негативу). У сліді ознаки зовнішньої будови предмета переважно мають дзеркальне відображення. Поняття сліду в трасології та механізму слідоутворення вчинення багатьох злочинів супроводжується певними змінами у навколишньому оточенні. Такі зміни прийнято називати слідами злочину. Слід являє собою відображення злочинних дій, окремих елементів злочинного акту. [3, с. 130 -141].

У криміналістичному розумінні цінність слідів обумовлена існуючою залежністю між злочином та його відбиттям (слідами).

Трасологія на сьогодні займає важливе місце, щодо сліду де розглядаються за кількома аспектами. У широкому розумінні, слід – це результат будь-якої матеріальної зміни первинної обстановки внаслідок вчинення злочину: поява чи зникнення тих чи інших предметів, порушення первинного положення, місцезнаходження, стану різних об'єктів (наприклад, загублені злочинцем на місці події власні речі, уламки розбитого віконного скла). На сучасному етапі розвитку криміналістики як сліди розглядаються: звукові сліди, запахові сліди, сліди-мікрочастки, сліди-речовини, сліди генетичного коду людини. Традиційно трасологія вивчає сліди тільки у вузькому розумінні, а саме матеріально-фіксовані відображення зовнішньої будови одного об'єкта на іншому (сліди-відображення).

Сліди-відображення виникають внаслідок взаємодії двох об'єктів і мають достатньо широке розповсюдження: це сліди рук людини, ніг, взуття, зубів, транспортних засобів, знарядь та інструментів тощо. Сліди-відображення є головним предметом вивчення у трасології. Механізм слідоутворення це система компонентів процесу утворення слідів-відображень. Такий механізм може бути різним: слідоутворення може здійснюватися в результаті фізичних, хімічних, біологічних та інших процесів. Матеріально-фіксовані сліди виникають у результаті механічної контактної взаємодії двох об'єктів: один об'єкт утворює слід – слідоутворюючий об'єкт, інший – сприймає слід – слідосприймаючий. Ділянки поверхні об'єктів, якими вони стикаються під час утворення сліду, називаються контактними поверхнями, а факт взаємодії – слідовим контактом. Сліди завжди залишаються на слідосприймаючих об'єктах.

Слід виникає за умови, що слідоутворюючий об'єкт є твердішим, ніж слідосприймаючий і діє з такою силою, яка зможе викликати його відбиття. Утворення слідів при взаємодії слідоутворюючого і слідосприймаючого об'єктів залежить від низки чинників: твердості об'єктів, напрямку взаємодії, розташування об'єктів, сили і характеру взаємодії. У трасології сліди класифікуються за різними підставами [4, с. 141].

Окрім цього залежно від виду слідоутворюючих об'єктів виділяють: сліди людини, сліди тварин, сліди предметів. Стосовно конкретних слідоутворюючих об'єктів, то найчастіше зустрічаються сліди рук, ніг, зубів, транспортних засобів, знарядь злому та інструментів. Залежно від механізму утворення слідів розрізняють: сліди об'ємні та поверхневі; статичні й динамічні; локальні та периферичні. Об'ємні (вдавлені) сліди відображають зовнішню будову слідоутворюючого об'єкта в об'ємі, тобто у всіх трьох його вимірах: за довжиною, шириною і глибиною. Вони виникають від вдавнення слідоутворюючого об'єкта у податливу слідосприймаючу поверхню, яка при цьому деформується. Достатньо часто об'ємні сліди утворюються на слідосприймаючій поверхні (наприклад, ґрунті, деревині, пластиліні, замазці) в результаті натискання або удару (сліди взуття на снігу, сліди пальців рук на пластиліні та ін.). Об'ємний слід дає змогу уявити зовнішню будову та окремі елементи слідоутворюючого об'єкта.

Поверхневі (площинні) сліди утворюються без статичної деформації слідосприймаючої поверхні і мають двовимірні параметри: довжину і ширину.

Обидва об'єкти, що беруть участь у слідоутворенні, за твердістю приблизно однакові. До поверхневих слідів можуть бути віднесені, наприклад, сліди пальців рук на поверхні меблів, сліди босих ніг на паркетній підлозі, сліди протектора транспортного засобу на асфальті. Поверхневі сліди звичайно поділяють на два види: сліди нашарування і сліди відшарування. Сліди нашарування формуються внаслідок накладення на слідоприймаючий об'єкт речовини, яку має на собі слідоутворюючий об'єкт (потожирові сліди пальців рук, сліди, залишені забрудненою підошвою взуття, та ін.). Сліди відшарування формуються з речовини, частки якої відокремлюються від слідоприймаючого об'єкта і залишаються на слідоутворюючому об'єкті (наприклад, сліди пальців рук, утворені на свіжопофарбованій поверхні). Поверхневі сліди також можуть бути видимими і невидимими. Видимі сліди це такі, які можна виявити шляхом безпосереднього зорового сприйняття, а невидимі відшукання і сприйняття яких передбачає застосування спеціальних засобів або пристосувань. [5, с. 366]. Статичні сліди виникають в момент спокою (статики), який настає під час механічної взаємодії слідоутворюючого і слідоприймаючого об'єктів, які контактують у перпендикулярному напрямку. У більшості випадків такі сліди зберігають зовнішні ознаки слідоутворюючого об'єкта, відображають його без істотних перекручувань, тому їх називають також відтисками (наприклад, відбиток пальця руки з відображенням папілярного візерунка, відбиток підошви взуття на ґрунті). Динамічні сліди виникають в результаті руху одного або обох об'єктів слідоутворення. Кожна точка слідоутворюючої поверхні залишає слід у вигляді лінії (траси). До динамічних можуть бути віднесені сліди розрубу, розпилу, ковзання, свердління, різання, тертя тощо. Локальні сліди виникають у межах контакту взаємодіючих об'єктів (наприклад, слід босої ноги в межах контакту з поверхнею дерев'яної підлоги). Навколо локального сліду поверхня слідоприймаючого об'єкта залишається незмінною. Периферичні сліди виникають за межами контактної взаємодії слідоутворюючого і слідоприймаючого об'єктів наприклад, слід від забрудненого борошном (цементом, пилюкою) верху взуття, утворений на „периферії”, навколо взуття, за межами підошви.

Згідно даних сліди бувають механічного, хімічного, біологічного, термічного походження. У криміналістиці переважно вивчаються сліди механічної дії, як найбільш поширені об'єкти трасологічного дослідження. Види та характеристика слідів: людини (рук, ніг), транспортних засобів, знарядь злому і інструментів. Як правило сліди рук людини. Шкіра на долонній поверхні рук людини складається з двох основних шарів: верхнього шару епідермісу та нижнього дерми. Дерма має будову у вигляді сосочків, розміщених рядами, кожен з яких займає певне місце протягом усього життя людини. Епідерміс копіює рельєф сосочків і утворює папілярні лінії лінійні пагорби, розділені борозенками. Папілярні лінії становлять основу рельєфу шкіри долонної поверхні руки і підошви стопи. У дорослої людини ширина папілярної лінії сягає 0,4-0,6 мм, а висота – 0,1-0,4 мм. Цікавий (і поки ще єдиний) випадок зафіксовано у мешканців Швеції Андреаса Даніельсона та його доньки Марі, у яких зовсім відсутні папілярні лінії на пальцях рук.

Однак основними властивостями папілярних ліній є їх індивідуальність, стійкість та відновлюваність. Індивідуальність папілярних візерунків полягає в тому, що у кожної людини свої малюнки папілярних ліній, а будова їх ліній має таку сукупність ознак, яка дозволяє відрізнити один візерунок від іншого.

Важливу роль відіграють стійкість папілярних візерунків виявляється в тому, що протягом усього життя людини їх будова не змінюється. На нігтьових фалангах вони виникають на 3-4-му місяці розвитку плоду людини. Розвиток організму людини пов'язаний зі збільшенням ширини, висоти та довжини папілярних ліній, але малюнок, його окремі деталі, кількість папілярних ліній залишаються незмінними. Про відновлюваність папілярних ліній свідчать такі дані. Пошкоджений епідерміс через певний час відновлюється у початковому вигляді, а пошкодження дерми призводить до порушення папілярних ліній та утворення шрамів або рубців. Папілярний візерунок – узор на нігтьових фалангах пальців рук, утворений папілярними лініями. Папілярні візерунки поділяються на три основних типи: дугові (без дельтові), петльові (одно дельтові) та завиткові (двodelьтові). Якщо візерунки за своєю будовою не можуть бути віднесені ні до одного з основних типів, то це атипові (аномальні) візерунки. [6, с. 413].

А також дугові папілярні візерунки є найпростішими за своєю будовою і складаються з одного-двох потоків папілярних ліній, які беруть початок біля одного бічного краю пальця та продовжуються до другого, утворюючи в середній частині візерунка дугоподібні фігури. Дугові візерунки становлять близько 5 % загальної кількості папілярних візерунків. Петльові папілярні візерунки складаються не менше ніж із трьох потоків ліній, мають одну дельту, а в їхньому внутрішньому малюнокові є хоча б одна папілярна лінія, що утворює вільну петлю. Петльові візерунки становлять близько 65 % загальної кількості папілярних візерунків. Завиткові папілярні візерунки найскладніші за будовою, їх внутрішній малюнок має хоча б одне коло, повний оберт спіралі або дві-три системи петель, голівки яких огинають одна одну, або хоча б одне півколо, опуклість якого звернена до основи візерунка. Завиткові візерунки мають дві дельти (іноді три-чотири). Завиткові візерунки становлять близько 30% загальної кількості візерунків. На місці події зустрічаються такі види слідів пальців рук, як об'ємні (утворюються на пластичних речовинах) та поверхневі (видимі, слабовидимі та невидимі; відшарування і нашарування). Поверхневі сліди рук можуть бути безбарвними або забарвленими. Сліди ніг і взуття це відбитки морфологічних особливостей будови ніг, шкірного рельєфу (або рельєфу підошви взуття). Сліди ніг (взуття) поділяються на об'ємні (утворюються на поверхні ґрунту) і поверхневі (видимі, невидимі), статичні та динамічні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гора І.В. Криміналістика: навч. посіб. І.В. Гора, В.А. Колесник. К.: Алерта, 2005. Ч.1: Криміналістична техніка 2005. 320 с.

2. Криміналістика: підручник для студентів юрид. спец, вищих закладів освіти. [Кол. авторів: Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін.]. за ред. В.Ю. Шепітька. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 684 с.
3. Криміналістика: підручник [Біленчук П.Д., Лисиченко В.К., Клименко Н.І. та ін.]; за ред. П.Д. Біленчука. [2-ге вид., випр. і доп.].К. : Атіка, 2001. 544 с.
4. Криміналістична техніка: навч. посібник. Книга 1. [за ред. А.В. Кафанова]. К.: «КІЙ». 2006. 456 с.
5. Кузьмічов В.С. Криміналістика: Навч. посіб. [В.С. Кузьмічов, Г.І. Прокопенко]; за заг. ред. В.Г. Гончаренка та Є.М. Моїсеєва. К.: Юрінком Інтер, 2001. 366 с.
6. Роцін О.І. та ін. Книга криміналіста: Практ. посібник О.І. Роцін, П.Д. Біленчук, Г.О. Омельченко. К.: України, 1995. 413 с.

ТАКТИЧНІ РІШЕННЯ ЩОДО ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ

Копча Наталія Василівна,

докторка філософії у галузі права,

*асистентка кафедри кримінального права та процесу юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

м. Ужгород, Україна

На сьогоднішній день важливу роль у поліпшенні криміногенної ситуації в країні відіграє тактичне і своєчасне розкриття та розслідування злочинів, успіх яких значною мірою визначається якістю та ефективністю проведення початкових слідчих розшукових дій, найважливішим з яких є огляд. Саме в ході огляду відбувається виявлення, фіксація, вилучення, а нерідко і дослідження слідів злочину, які є найважливішими джерелами доказової інформації про обставини вчинення злочину та осіб, до нього причетних. Про особливу значущість огляду свідчить і той факт, що його проведення спрямоване на одержання інформації з матеріальних слідів злочинів, тобто з об'єктивних носіїв, що сприяє реальній об'єктивізації процесу доказування при розкритті та розслідуванні злочинів.

Досліджуючи історичний аспект тактики слідчого огляду, цілком закономірним є використання досліджень учених-криміналістів з питань історії криміналістики, а саме виникнення, розвитку і сучасного стану її підсистеми. Питанням історії криміналістики присвячена низка наукових праць, зокрема дослідження А.Г.Філіппова, П.Д. Біленчука, В.В. Головача, В.Ю. Шепітька, В.М. Глібко, В.К. Лисиченка, [1, 263 с.], які сприяють подальшому розвитку цієї науки. Ефективність та висока якість огляду можуть бути забезпечені лише за умови дотримання основних тактичних положень їх проведення, а також вибору найбільш оптимальних в кожному конкретному випадку тактичних

приймів і рекомендацій. Поняття, види та принципи огляду. Огляд є однією з невідкладних слідчих (розшукових) дій, за допомогою якого може бути отримана важлива інформація, що здатна вплинути на ефективність розкриття злочину. Оглядом називається слідча (розшукова) дія, яка полягає у безпосередньому сприйнятті об'єктів з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення. Огляд – самостійна слідча (розшукова) дія. Сутність огляду полягає в тому, що слідчий за допомогою своїх органів почуттів переконується в існуванні і характері фактів, що мають доказове значення. При огляді слідчий не тільки спостерігає, але й проводить вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складає плани і схеми, виготовляє графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляє відбитки та зліпки, оглядає і вилучає речі і документи, які мають значення для кримінального провадження (ч. 7 ст. 237 КПК України).

При огляді широко застосовуються спеціальні методи криміналістики, особливо техніко-криміналістичні методи роботи зі слідами та іншими речовими доказами. Задачі огляду, як їх визначає закон (ч. 1 ст. 237 КПК України), полягають у виявленні та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення.

На підставі цього слідчий висуває версії про характер події і його учасників, про місце перебування злочинця, викраденого майна та інших об'єктів, що мають доказове значення, про наслідки злочину тощо. Крім того, при проведенні огляду переслідуються мета встановити обставини, що сприяли вчиненню злочину. У багатьох випадках він є засобом одержання таких фактичних даних, що не можуть бути добуті іншим шляхом. Результати огляду, особливо такого його виду, як огляд місця події, дозволяють слідчому визначити спрямованість розслідування, уявити механізм розслідуваної події, особистість злочинця. Існують наступні види огляду: огляд місця події; огляд трупа, в тому числі, пов'язаний з ексгумацією; огляд речей; огляд документів; огляд місцевості; огляд приміщення. Особливим видом огляду є освідування, тобто огляд тіла людини. Кожний з видів огляду має свої особливості, виходячи з яких, визначають тактику його проведення [2, 682 с.]. Однак існує ряд загальних положень процесуального характеру, однакових при провадженні огляду будь-якого виду.

Процесуальний порядок огляду і освідування передбачений ст.ст. 223, 237-239, 241 КПК України. Відповідно до закону огляд повинен проводитися слідчим, прокурором. Слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих) для огляду трупа, в тому числі пов'язаного з ексгумацією та освідування особи. Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідного огляду. Огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування огляду.

Огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється згідно з правилами, передбаченими в КПК України для обшуку житла чи іншого володіння особи. Для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний,

захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів. При проведенні огляду дозволяється вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу. Усі вилучені речі і документи підлягають негайному огляду і опечатуванню із завірненням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. У разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд і опечатування. Вилучені речі та документи, що не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном. Слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце огляду до його закінчення та вчинювати будь-які дії, що заважають проведенню огляду. Проведення огляду підпорядковане певним принципам, до яких належать: своєчасність огляду полягає в проведенні цієї слідчої (розшукової) дії відразу ж, як у ньому виникає необхідність. Об'єктивність огляду полягає насамперед у дослідженні і фіксації всього виявленого в тому вигляді, в якому це було в дійсності. В протоколі, що відбиває результати огляду, не повинні приводитися висновки і припущення слідчого. З об'єктивністю огляду тісно пов'язана його повнота – виявлення, фіксація і дослідження всіх тих фактичних даних, що мають доказове значення в справі. Активність огляду полягає, по-перше, в тому, що слідчий, прокурор робить його в силу свого службового становища, незалежно від бажань зацікавлених осіб, і, по-друге, в тому, що він діє, приймаючи всі заходи до виявлення слідів злочину, проявляє творчу ініціативу. Методичність і послідовність полягають у правильній організації і планомірному проведенні огляду.

Робочий етап огляду місця події. Він складається з загального і детального огляду. Загальний огляд починається з огляду місця події з метою орієнтування; визначення кордонів огляду; вирішення питання про вихідну точку і спосіб огляду, тобто визначення його послідовності; вибору позиції для орієнтуючої і оглядової фотозйомки. Потім слідчий разом з іншими учасниками огляду з'ясовує, які об'єкти знаходяться на місці події, досліджує весь комплекс питань, що відносяться до його обстановки, визначає взаємне розташування і взаємозв'язок елементів цієї обстановки, вивчає їх зовнішній вигляд, стан і з максимально необхідними і можливими в даних умовах подробицями фіксує все виявлене за допомогою фотозйомки, складання схем, планів і креслень, а також необхідних заміток для майбутнього протоколу огляду. [3, 725 с.].

По закінченню загального слідчий переходить до детального огляду, під час якого: об'єкти ретельно і детально оглядаються (з цією метою вони можуть зрушуватися з місця, перевертатися і т.п.); приймаються всі доступні заходи до розшуку і виявлення на самому місці події і на окремих об'єктах слідів злочину і злочинця; відбираються об'єкти зі слідами на них, піддаються вилученню сліди з тих об'єктів, які самі не можуть бути вилучені, а якщо це неможливо, з них знімаються копії; фіксуються негативні ознаки стану предметів;

перевіряються дані загального огляду; проводиться вузлова і детальна фотозйомки. У криміналістиці застосовуються три основних способи (прийоми, методи) огляду місця події: концентричний, ексцентричний і фронтальний. При концентричному способі огляд ведеться по спіралі від периферії до центра місця події, під яким, зазвичай, розуміється найважливіший об'єкт (труп, зламаний сейф і т.п.) або умовне місце. Ексцентричний спосіб полягає в тому, що огляд ведеться по спіралі від центра місця події до його периферії. Фронтальний спосіб являє собою лінійний огляд площ від одного з кордонів, прийнятого за вихідний, до іншого. Постійного правила застосування того або іншого способу огляду не існує, і питання вирішується виходячи з конкретних обставин справи. Так, огляд приміщення рекомендується проводити концентричним способом; огляд відкритої місцевості звичайно проводять від центра до периферії, тому що іноді важко на початку огляду визначити кордони місця події, або способом фронтального огляду, коли територія велика і її можна розбити на смуги. Заключний етап огляду місця події.

Закінчивши дослідження об'єктів на місці події, слідчий, прокурор переходить до заключного етапу огляду: складає протокол огляду і необхідні плани, схеми та креслення; при необхідності робить дактилоскопірування трупа і відправляє в морг; упакує об'єкти, вилучені з місця події; вживає заходів до збереження тих що мають доказове значення об'єктів, які вилучити неможливо або недоцільно; вживає заходів по заявам, що надійшли від учасників огляду й інших осіб. Огляд трупа на місці події слідчому приходиться стикатися при проведенні розслідування різних категорій злочинів (бандитизм, вбивство, пожежі і т.п.). Труп людини є центральним об'єктом місця події. [4, 375 с.]

Огляд трупа повинен проводитися безпосередньо на місці його виявлення, тому що в іншому випадку порушується зв'язок між елементами місця події, обстановкою, в якій він був виявлений, і позою трупа, трупними явищами й іншими ознаками. Огляд трупа слідчим, прокурором проводить за обов'язковою участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта (ч. 1 ст. 238 КПК України). Після огляду труп підлягає обов'язковому направленню для проведення судово-медичної експертизи для встановлення причини смерті (ч. 3 ст. 238 КПК України). Огляд трупа складається з двох стадій – загального і детального огляду трупа. [5, 415 с.]

Хід і результати огляду трупа можуть відбиватися у протоколі огляду місця події. При огляді трупа обов'язково досліджуються: поза трупа і його положення на місці події. Загальний огляд трупа починається з фіксації місця його знаходження, положення, загального вигляду і пози трупа, тобто розташування його частин відносно одна одної. Положення трупа описується щодо найближчих нерухомих об'єктів – входу, вікон, стін, полотна залізниці, дерев і ін. Зовнішній вигляд одягу трупа, що відіграє істотну роль для встановлення механізму події. Знаряддя заподіяння смерті оглядаються в процесі огляду трупа лише у випадках коли вони механічно з'єднано з трупом (петля на шиї трупа, кинджал, що стирчить із грудей трупа тощо). Воно оглядається до роздягання трупа й огляду одягу, для того щоб при цих діях розташування і стан знаряддя не були порушені. Зберігати вузли

рекомендується, розрізаючи з цією метою матеріал петлі у віддаленому від вузла місці. Далі варто оглянути ложе трупа. З цією метою його варто підняти і віднести вбік. Труп не можна волочити або перевертати, тому що предмети, які знаходяться під ним, можуть мати істотне значення для справи і дозволять зробити висновок про переміщення трупа і зміну його пози. Про переміщення трупа на місці події (зміни його пози) можуть свідчити насамперед розташування і характер трупних плям. Трупні плями можуть зникати й утворюватися на інших частинах трупа тільки протягом перших 6-8 годин після смерті. Після закінчення 10-12 годин трупні плями вже не зникають, а лише частково зміщуються, до кінця ж першої доби після смерті вони вже не змінюють свого розташування. Предмети, на яких лежить труп, відбиваються на ньому у вигляді блідих плям або рельєфних слідів у результаті здавлювання судин. Необхідно також уважно досліджувати ложе трупа, тобто поверхню підлоги, ґрунту, предметів, на якій він лежить, і зіставити виявлені на шкірі трупа відбитки з цими предметами. У тому випадку, якщо між формою знайдених на ложі предметів і обрисами слідів на трупі маються розходження, це може свідчити про його переміщення. Після зовнішнього огляду трупа його роздягають. У цьому випадку огляд речей і документів складає зміст самостійної слідчої (розшукової) дії. Огляд речей починається з вивчення їх загального вигляду. [6, 352 с.]

Слідчий встановлює стан речі, її найменування і призначення, при необхідності – правила користування цією річчю. Потім виявляються індивідуальні ознаки речі, її дефекти й особливості, ознаки, що свідчать про те, за яким призначенням вона використовувалася і як інтенсивно, ознаки, що вказують на зв'язок речі, яка оглядається, з розслідуваною подією. Всі ці дані фіксуються в протоколі огляду, до якого можуть бути прикладені фотознімки та графічні зображення. Мета огляду документів – виявити і зафіксувати такі їх ознаки, які надають документам значення речових доказів, а також встановити засвідчені ними або викладені в них обставини і факти, що мають значення для справи. На початковому етапі огляду слідчий повинен отримати загальне уявлення про документ. [7, 462 с.]

При цьому з'ясовується: що являє собою документ; у кого і де зберігається; зовнішній вигляд документа і його реквізити; походження документа, від кого він надійшов до адресата. Зміст подальших дій слідчого залежить від того, яку роль, за його припущенням, цей документ може грати в справі: речового доказу або засобу посвідчення тих або інших фактів і обставин. При огляді документів – речових доказів слідчий доступними йому засобами вирішує питання про дійсність документа, вивчаючи для цього, зміст, форму, матеріал документа і його окремі частини: підписи, відбитки печаток і ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Криміналістика: Підручник для вищих навч. закладів Укр. правнича фундація; П.Д. Біленчук, В.В. Головач, М.В. Салтевський, О.І. Котляревський та ін. Київ: Право, 1997. [1, 263 с.]

2. Криміналістика: Підручник для курсантів юридичних спеціальностей вузів Нац. юрид. академія України ім. Я. Мудрого; За ред. В.Ю. Шепітька; Авт. кол.: В.М. Глібко, А.Л. Дудніков та ін. Київ: Ін-Юре, 2001. [2, 682 с.]
3. Криміналістика: Підручник для студ. юрид. спец. ВЗО. Доп. М-вом освіти і науки України Нац. юрид. академія ім. Я. Мудрого; Ред.: В.Ю. Шепітько. Київ: Ін-Юре, 2004. [3, 725 с.]
4. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: Підручник для юрид. вузів Нац. академія правових наук України; Ред. В.Ю. Шепітько. Харків: Право, 1998. [4, 375 с.]
5. Салтевський М.В. Криміналістика Ч.1.: Підручник Харків: Основа, Консум, 1999. [5, 415 с.]
6. Шепітько В.Ю. Криміналістика : Курс лекцій Харків: Одиссей, 2003. [6, 352 с.]
7. Криміналістика: Підручник МОН України. Нац. юрид. академія ім. Я. Мудрого; За ред. В.Ю. Шепітька. Харків: Право, 2008. [7, 462 с.]
8. Скригонюк М.І. Криміналістика: Підручник МОН України. К.: Атіка, 2009. [8, 496 с.]

ЗАХИСТ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Маслюк Оксана Василівна,

кандидатка юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри кримінального права та процесу юридичного факультету

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

Захист інформації, яка становить державну таємницю, регламентується Конституцією України, Законом України «Про державну таємницю», Законом України «Про доступ до публічної інформації», Зводом відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженим наказом Служби безпеки України від 23.12.2020 року № 383, міжнародними договорами, які ратифіковані Верховною Радою України, та іншими нормативно-правовими документами.

Закон України «Про державну таємницю» є основним нормативно-правовим актом, що врегульовує суспільні відносини, котрі пов'язані з віднесенням інформації до державної таємниці, і визначає терміни, пов'язані із засекречуванням, розсекречуванням її матеріальних носіїв та охороною державної таємниці з метою захисту національної безпеки України.

Згідно зі ст. 1 вищенаведеного Закону, державна таємниця (секретна інформація) - вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою [1].

Статтею 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» інформацією з обмеженим доступом є: конфіденційна інформація, таємна інформація, службова інформація [2].

Згідно положеннями статей 7-9 Закону України «Про доступ до публічної інформації»:

- Конфіденційна інформація - інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватися у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов. Не може бути віднесена до конфіденційної інформація, зазначена в частині першій і другій статті 13 цього Закону.

- Таємна інформація - інформація, доступ до якої обмежується відповідно до частини другої статті 6 цього Закону, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству і державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську, розвідувальну таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом.

- До службової може належати така інформація: що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрівідомчу службову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень; зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці.

Указом Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [3] в Україні введено воєнний стан, а також те, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 – 34, 38, 39, 41 – 44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обов'язі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України "Про правовий режим воєнного стану".

Серед конституційних прав були й права, гарантовані ст. 34 Основного Закону України, а саме: вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб [4].

Оскільки нині йдеться про інтереси національної безпеки, територіальної цілісності та громадського порядку, закономірним є обмеження само цих прав. Ефективна система охорони державної таємниці є однією з гарантій збереження цілісності та недоторканості будь-якої держави, незалежно від її місцезнаходження на географічній мапі світу та етапу економічного розвитку. Зокрема, в Конституції України забезпечення інформаційної безпеки розміщено серед найважливіших функцій держави (стаття 17 Конституції України). Безперечно, витік інформації, що становить державну таємницю, може

спричинити підрив основних засад оборони держави, захисту державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності України, а також дезорганізувати діяльність Збройних Сил України та інших військових формувань, функціонування надважливих військових об'єктів, державного кордону та відповідної державної інфраструктури [5].

Нормами законодавства встановлено комплексний характер захисту інформації. Зокрема, захист державних інформаційних ресурсів в автоматизованих системах, що належать до інформаційно-комплексної системи захисту інформації (КСЗІ). Ця система складається з комплексу технічних, криптографічних, організаційних та інших заходів і засобів, спрямованих на запобігання блокуванню інформації, несанкціонованому ознайомленню з нею та/або її модифікації. Основними в комплексній системі захисту інформації є технічний та криптографічний захист, а також комплекс заходів організаційного характеру, який передбачає встановлення відповідних режимів діяльності об'єктів інформаційних систем, контроль за дотриманням правил і норм здійснення захисту інформації, контроль за діяльністю суб'єктів захисту інформації тощо [6, с. 223-224].

На сьогодні в Україні система охорони державної таємниці забезпечується шляхом: віднесення інформації до такої, що потребує охорони, до державної таємниці, надання їй певного ступеня секретності та встановлення строку, протягом якого така інформація буде вважатись таємницею; засекречування інформації, що містить державну таємницю, технічний і криптографічний захист секретної інформації; встановлення спеціального порядку доступу та допуску до державної таємниці; визначення вимог щодо поведінки з інформацією, що становить державну таємницю; встановлення кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці. Чинники, які детермінують розголошення державної таємниці, є різними за своїм характером та внутрішнім змістом і становлять певний комплекс умов: соціально-економічних, соціально-політичних та організаційно-управлінських, а також правових. Визначальним детермінаційним чинником розголошення державної таємниці визнано проведення у відповідній державі бойових дій, котрі пов'язані з воєнним станом.

Що стосується військової і державної таємниці, то складовими є всі відомості, які можуть дати ворогові уявлення про потужність озброєних сил, економічний і політичний стан держави, крім того державну таємницю складають передбачені в спеціальних переліках конкретні відомості різного характеру, що особливо охороняються і мають важливе значення для оборонних та інших державних інтересів і перехід яких в розпорядження іноземної держави може заподіяти шкоду цим інтересам [5].

Віднесення інформації до державної таємниці – це процедура прийняття (державним експертом з питань таємниць) рішення про віднесення категорії відомостей або окремих відомостей до державної таємниці з установленням ступеня їх секретності шляхом обґрунтування та визначення можливої шкоди національній безпеці України у разі розголошення цих відомостей, включенням

цієї інформації до Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, та з опублікуванням цього Зводу, змін до нього.

Відомості, які не підлягають розголошенню та захищаються правовим режимом державної таємниці, визначено Законом України «Про державну таємницю», Зводом відомостей, що становлять державну таємницю, затвердженого наказом Центрального управління Служби безпеки України від 23 грудня 2020 року № 383, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 14 січня 2021 року за № 52/35674.

Так, відомості про дислокацію, бойову готовність військ, систему охорони (захисту), оборони, організаційно штатну структуру, чисельність особового складу військових частин (установ) України, спеціальних формувань тощо в особливий період (на воєнний час) належать до відомостей, що становлять державну таємницю (Розділ II Зводу відомостей, що становлять державну таємницю) [7].

Законом України від 24 березня 2022 р. №2160-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації та направлення переміщеної зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану» внесено зміни до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України.

Зокрема розділ 1 Особливої частини «Злочини проти основ національної безпеки України» Кримінальний кодекс України доповнено статтею 114², якою передбачено відповідальність поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, у тому числі про їх переміщення територією України, якщо така інформація не розміщувалася (не поширювалася) у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України, Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України чи Службою безпеки України або в офіційних джерелах країн-партнерів, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану [8].

Таким чином, можемо констатувати, що розповсюдження інформації в умовах воєнного або надзвичайного стану – це вчинення будь-яких дій, внаслідок яких інформація про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, у тому числі про їх переміщення територією України, якщо така інформація не поширювалася у відкритому доступі компетентними на те органами у офіційних джерелах.

Притягнення до кримінальної відповідальності за ч.1 ст.114-2, - карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років; за ч.2 ст.114-2, - карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років; за ч.1 ст.114-2, - караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років.

Розголошення певних відомостей, яке полягає у діях (усна чи письмова розповідь стороннім особам, тощо про зміст таємних документів, про таємні вироби чи інші матеріали, аналогічні публікації у відкритій пресі,

демонстрування таємних документів, виробів чи інших матеріалів на зібранні або по телебаченню та інше віддання гласності, обнародування певних відомостей), а в окремих випадках і в бездіяльності (недбале зберігання відповідних документів, виробів чи інших матеріалів створило умови для ознайомлення з ними сторонніх осіб). Тягне настання кримінальної відповідальності за вчинення такого діяння шляхом будь-якого доведення до відома особи або осіб вказаних відомостей. Наприклад, публічного оприлюднення інформації у ЗМІ, на радіо (поширення відео-, звукозаписів, документів (у широкому розумінні); оприлюднення інформації в інтернет-виданнях і (газети, журнали, інформаційні портали); усного оголошення такої інформації, письмового поширення або демонстрації окремих документів з її вмістом (наприклад, на нарадах, пресконференціях, зборах тощо); через стріми, тобто трансляції відео або аудіо через з використанням можливостей соціальних мереж (розміщення на Facebook, LinkedIn, TikTok, Twitter) та месенджерів (Viber, WhatsApp, Skype, Telegram) тощо. Але кримінальна відповідальність не настає, якщо зазначена вище інформація була розміщена у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України або ж особа отримала письмовий дозвіл Генерального штабу Збройних сил України на її розповсюдження [5].

Також варто звернути увагу на той факт, що відповідно до Указу Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 "Про введення воєнного стану в Україні", затвердженого Законом України від 24.02.2022 № 2102-IX, Закону України "Про правовий режим воєнного стану", "Про інформацію", з метою об'єктивного висвітлення подій, забезпечення інформування населення та світової спільноти про воєнні злочини, в ході її широкомасштабної збройної агресії, а також задля попередження витоку інформації з обмеженим доступом, запобігання поширенню представниками засобів інформації (у тому числі іноземними) та публічними особами, до думки яких прислуховується громадськість (лідери думок, блогери тощо) відомостей, розголошення яких може призвести до обізнаності противника про дії Збройних Сил України та інших складових сил оборони, негативно вплинути на хід виконання завдань за призначенням під час дії правового режиму воєнного стану було видано Наказ від 3 березня 2022 року № 73 «Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану».

Згідно додатком 2 цього Наказу визначено перелік інформації, розголошення якої може призвести до обізнаності противника про дії Збройних Сил України, інших складових сил оборони, негативно вплинути на хід виконання завдань за призначенням під час дії правового режиму воєнного стану.

Також звертаємо увагу на той факт, що Проектом Закону №7505 від 30.06.2022 «Про внесення змін до статті 29 Закону України «Про державну таємницю» щодо обмеження виїзду за територію України громадян, яким було надано допуск та доступ до державної таємниці» зареєстрований у ВР, пропонується доповнити статтю 29 новою частиною, якою встановити, що на

час дії правового режиму воєнного стану, громадянам, яким було надано допуск та доступ до державної таємниці у порядку, встановленому законодавством, обмежується виїзд за межі території України. Виключення становитимуть службові відрядження (оформлені відповідно до вимог чинного законодавства) до держав, з якими Україна має міжнародні договори, що передбачають такий виїзд і згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [9].

Вважаю, що з метою запобігання витоку інформації, що становить державну таємницю, громадянам, які отримали допуск та доступ до державної таємниці дії з тимчасового обмеження виїзду за межі України в умовах дії режиму воєнного стану є першочерговим та безумовним фактором захисту аналізованої інформації.

Таким чином, ефективні дії держави в питаннях захисту державної таємниці є важливим аспектом забезпечення обороноздатності та додержання державних інтересів як у звичайних умовах, так і в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 року № 3855-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 16. ст. 93.
2. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 року № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. ст. 314.
3. Указ Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні від 24.02.2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
4. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 3. ст. 141.
5. Задніченко С.І. Кримінальна відповідальність за розголошення державної таємниці в період воєнного стану. *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану*. 2022. С. 73-78. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/21481/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97%2026.05.22_%D1%88%D0%B0%D0%BF%D0%BA%D0%B8_%D1%80%D0%B5%D0%B4_p074-079.pdf.
6. Комич Б.А. Інформаційне право. Харків: БУРУН і К. 2011. 334 с.
7. Звід відомостей, що становлять державну таємницю, затверджене Наказом Центрального управління Служби безпеки України 23 грудня 2020 року № 383. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/RE35674?an=1>.
8. Кримінальний Кодекс України: Закон України від 05.04.2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. ст.131.
9. Проект Закону про внесення змін до статті 29 Закону України "Про державну таємницю" щодо обмеження виїзду за територію України громадян, яким було надано допуск та доступ до державної таємниці від 30.06.2022 № 7505. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39881>.

ДОПИТ СВІДКІВ У СПРАВАХ ПРО ТОРГІВЛЮ ЛЮДЬМИ

Ступник Ярослав Валерійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права та процесу юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Щербакова Ганна Володимирівна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри кримінального права та процесу юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Торгівля людьми – це найбільш ганебне явище сучасного суспільства, проблема для всього світу.

Торгівля людьми грубо порушує права людини та належить до транснаціональних видів злочинів, які посідають третє місце в світі після торгівлі зброєю та наркотиками.

Війна суттєво вплинула на переміщення великої кількості людей всередині країни та за кордон. За таких умов, збільшився ризик потрапляння в ситуацію торгівлі людьми для багатьох українців.

Аналіз літературних джерел, матеріалів правозастосовної практики, вказує на наявність різноманітних видів експлуатації людини.

Залежно від мети виділяють наступні основні види експлуатації постраждалих від торгівлі людьми: сексуальна експлуатація людини; експлуатація праці; залучення в боргову кабалу; усиновлення (удочеріння) з метою наживи; продаж дитини; вилучення органів; проведення дослідів над людиною без її згоди; примусова вагітність; втягнення у зайняття жебрацтвом, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

У системі заходів спрямованих на протидію торгівлі людьми вагоме значення має виявлення та розслідування вищезазначених злочинних проявів.

Правильне визначення напряму розслідування, своєчасність і результативність проведення кожної окремої слідчої (розшукової) дії, зокрема й допиту сприяють розкриттю злочину, притягненню до відповідальності винних осіб.

Допит є однією з найчастіше практикованих слідчих (розшукових) дій.

Показання, тобто відомості, отримані під час допиту є одним із джерел доказів.

Допит проводиться як на стадії досудового розслідування, так і під час судового розгляду справи.

Варто відмітити, що за чинним КПК України суд вже не вправі обґрунтовувати судові рішення свідченнями, наданими слідчому чи прокурору під час досудового розслідування, чи посилатися на них.

Протилежна практика існувала за часів дії положень КПК України 1960 року. Тобто для дачі показів, допитану особу у ході досудового розслідування могли не викликати до суду, а лише оголошували її свідчення.

Статтею 95 чинного КПК України визначено, що суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показах, які безпосередньо було отримано під час судового засідання або у порядку, передбаченому ст. 225 КПК України.

До підстав для проведення допиту в порядку ст. 225 КПК України віднесено: існування небезпеки для життя чи здоров'я свідка, потерпілого та їх тяжка хвороба. Водночас вжите у згадуваній правовій нормі формулювання «інші обставини» свідчить про невичерпність переліку таких обставин.

Особливістю допиту свідка в порядку ст. 225 КПК України є те, що він проводиться з дотриманням правил допиту під час судового розгляду.

У ході допиту свідків у кримінальних провадженнях даної категорії необхідно з'ясувати: обставини, які пов'язані з самою подією злочину (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); які відносини у допитуваного свідка з підозрюваним (підозрюваними) та характер відносин свідка з потерпілим; відомості щодо особи підозрюваного (обвинуваченого) або підозрюваних (обвинувачених) якщо злочин вчинено групою осіб, організованою групою або злочинною організацією; які конкретно протиправні дії вчинив підозрюваний (форма його вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення), відомості про співучасників та звідки це стало відомо свідку; обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності підозрюваного (підозрюваних); період злочинної діяльності підозрюваного та інших осіб, які брали участь в злочинній діяльності; будь-які інші обставини, які згідно з положеннями ст. 91 КПК України підлягають доказуванню у кримінальному провадженні та можуть бути відомі цьому свідку.

Вказаний перелік запитань корегується залежно від виду експлуатації постраждалих від торгівлі людьми у конкретному кримінальному провадженні по якому проводиться допит свідка. На формування предмету допиту впливає також слідча ситуація, що склалася на певний період розслідування, а також обрана тактика і стратегія розслідування.

З тактичних міркувань під час підготовки до допиту, доречно враховувати до якої з нижче визначених груп осіб відноситься свідок.

До першої групи належать *особи, що можуть підтвердити вчинення певних дій підозрюваними (обвинуваченими) щодо підготовки або вчинення ними торгівлі людьми*. Зокрема, йдеться про працівників державних органів, організацій та установ, які причетні до оформлення закордонних паспортів, інших необхідних для виїзду за кордон документів і можуть у зв'язку з цим вказати на осіб, які зверталися до них з цього приводу чи прохали їх про підробку таких документів; працівники банківських або інших установ; інші особи.

До цієї групи також можна віднести осіб, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальних провадженнях щодо торгівлі людьми або були залучені до їх проведення. За необхідності допит може відбуватися із

збереженням у таємниці відомостей про цих осіб та із застосуванням щодо них відповідних заходів безпеки, передбачених законом.

Другу групу складають *особи, що добре знають потерпілих* (родичі, друзі чи знайомі потерпілих). Так, наприклад, таким свідкам (у справах торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації людини) зі слів потерпілих, може бути відомо про те, що потерпілі були вивезені за кордон обманним шляхом (під виглядом працевлаштування); що потерпілих примушували займатися проституцією шляхом застосування насильства, погроз тощо.

До третьої групи належать *особи, що добре знають підозрюваних (обвинувачених)*. Як правило, це їх родичі, друзі чи знайомі. Покази таких свідків можуть бути необ'єктивними у зв'язку: наявністю родинних стосунків цієї категорії свідків з підозрюваним (обвинуваченим); небажанням псувати дружні стосунки; підкупом свідків; їх безпосереднє сприяння підозрюваному при підготовці до вчинення злочину [1, с. 126-127].

Допит останньої групи свідків в багатьох випадках надає можливість отримати інформацію (про подію кримінального правопорушення, дії підозрюваного, що передували вчиненню торгівлі людьми, особу підозрюваного тощо). Водночас їхні покази потребують критичної оцінки і всебічної перевірки.

На результативність допиту впливає ретельна підготовка до нього (визначення черговості допиту осіб, предмету допиту; тактичних прийомів, які слід застосувати у ході його проведення, з огляду на вікові, психологічні та інші особливості, що характеризують особу, яка підлягає допиту).

В першу чергу слід допитувати осіб, що мають намір співпрацювати з правоохоронними органами та які володіють найбільшим обсягом інформації щодо обставин, які підлягають доказуванню. Це дозволить використати отриману інформацію у ході планування послідовних допитів та інших процесуальних дій, сприятиме результативності розслідування та встановленню істини у справі.

Якщо є необхідність у допиті як свідка неповнолітнього чи малолітнього, повинні бути дотримані відповідні вимоги щодо процедури проведення процесуальних дій із такою категорією учасників кримінального провадження.

Під час допиту дитини застосовуються загальні правила, встановлені ст. 224 КПК України, з обов'язковим урахуванням положень ст. 226 КПК України, що встановлюють особливості допиту вказаної категорії осіб під час досудового розслідування. Якщо іде мова про допит у суді, то його слід проводити з дотриманням вимог ст. 352 КПК України, де визначено загальну процедуру його проведення та ст. 354 КПК України, у якій встановлено особливості допиту у суді вказаної категорії осіб. Також повинні враховуватися положення ст. 227 КПК України стосовно залучення у слідчі (розшукові) дії за участю малолітнього чи неповнолітнього законного представника, педагога, психолога або лікаря.

У випадках, визначених ст. 232 КПК України допит може бути проведено в режимі відеоконференції.

Виправданою є практика проведення допиту малолітніх чи неповнолітніх з використанням методики «зеленої кімнати». Застосування цього методу дозволяє зменшити травматизацію дитини у процесі опитування. Комфортна атмосфера «зеленої кімнати» заспокоює дитину, налаштовує на спілкування з правоохоронцем. Спеціальне технічне оснащення дозволяє вести відеозапис допиту та в подальшому використовувати його в розслідуванні, уникаючи повторних допитів. При цьому, найчастіше допит неповнолітнього чи малолітнього у «зеленій кімнаті» проводився у справах, щодо сексуального насильства; сексуальної експлуатації та інших форм торгівлі людьми, де потерпілим або свідком була дитина.

Підсумовуючи, зауважимо, що проблематика протидії торгівлі людьми є багатоаспектною та потребує подальшого дослідження. Сьогодні, в умовах війни та кризи, описані у цій доповіді, а також інші аспекти даної проблематики набувають особливої актуальності.

Необхідним є удосконалення системи заходів, спрямованих на протидію та запобігання таким злочинам. Сприятиме цьому якісна підготовка та налагоджена взаємодія всіх суб'єктів, задіяних у сферу протидії торгівлі людьми та консолідація їх зусиль.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Весельський В.К., Пясковский В.В. Торгівля людьми в Україні. Проблеми розслідування: навч. посіб. К. : КНТ, 2007. 268 с.

НОВІ ПРАВИЛА ПРОВЕДЕННЯ ОСВІДУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Черниченко Ірина Василівна,

кандидатка юридичних наук,

доцентка кафедри кримінального права та процесу юридичного факультету

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) передбачено ряд слідчих (розшукових) дій, які спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Однією з таких слідчих (розшукових) дій є освідування.

Процесуальні та організаційні питання проведення освідування вже досліджували Ю. П. Аленін, В. І. Галаган, Н. В. Карпенко, С. С. Клочуряк, Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков, Д. Б. Сергеева, В. В. Топчій, Л. Д. Удалова, К. О. Чаплинський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько та інші науковці.

Однак, враховуючи, що Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану» від 27 липня

2022 р. [1] внесено зміни до КПК України і ст. 241 викладена в новій редакції, актуальним є аналіз нових положень, що стосуються процедури освідування особи. Тому метою статті є дослідження нових правил проведення освідування в кримінальному провадженні.

На відміну від попередньої редакції ст. 241 КПК України, безпосередньою метою освідування є виявлення не тільки на тілі підозрюваного, свідка чи потерпілого, а й на одязі, в якому він перебуває, слідів кримінального правопорушення та їх вилучення або виявлення особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу [2].

Освідування можливе за наявності фактичних та юридичних підстав. Фактичною підставою є наявність достатніх відомостей вважати, що на тілі чи одязі освідуваної особи є особливі прикмети або залишилися сліди кримінального правопорушення.

Правовою підставою проведення освідування тепер є не тільки постанова прокурора, як це було до внесення змін до КПУ України, а й постанова дізнавача, слідчого. Вважаємо таке нововведення логічним, адже досудове розслідування злочинів здійснюється у формі досудового слідства, а кримінальних проступків – у формі дізнання.

Перед початком освідування особа має право ознайомитися з постановою дізнавача, слідчого, прокурора. Відповідно до ч. 6 ст. 110 КПК України така постанова виготовляється на офіційному бланку та складається з трьох частин. У вступній частині необхідно зазначити місце і час прийняття, прізвище, ім'я, по батькові, посаду особи, яка прийняла постанову. Мотивувальна частина повинна містити зміст обставин, що стали підставою для здійснення освідування, обґрунтування мотивів прийняття постанови та мету проведення слідчої (розшукової) дії, а саме виявлення на тілі, одязі, в якому перебуває підозрюваний, свідок чи потерпілий, слідів кримінального правопорушення та їх вилучення, виявлення особливих прикмет. У резолютивній частині постанови потрібно зазначити відомості про зміст прийнятого процесуального рішення, місце та час (строки) його виконання, особу, якій необхідно виконати постанову, можливість і порядок оскарження.

Освідування може бути проведено тільки після внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Однак не варто забувати і про медичне освідування, можливість проведення якого передбачено ч. 3 ст. 214 КПК України до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань з метою з'ясування обставин вчинення кримінального проступку. Як зазначають Лук'янчиков Є. Д. та Лук'янчиков Б. Є., формулювання «медичне освідування» є спробою приховати під цією назвою проведення до початку розслідування судово-медичної експертизи для встановлення стану, у якому перебуває особа (сп'яніння, перебування під дією наркотичних засобів тощо) [3, с. 140].

Також освідування як слідчу (розшукову) дію необхідно відрізнити від освідування судово-медичного, для провадження якого потрібні спеціальні знання в галузі медицини, оскільки вирішенню підлягають спеціальні питання.

У свою чергу, судово-медичне освідування не слід ототожнювати із судово-медичною експертизою, що призначається і проводиться в порядку, передбаченому ст. 242 КПК України, а результати якої оформляються висновком експерта [4, с. 617].

Перед початком освідування особі пропонується пройти його добровільно. При цьому, у разі її відмови освідування здійснюється примусово. Примус може бути психічний, тобто законний психологічний вплив на інтелектуальну, емоційну та вольову сфери підозрюваного, потерпілого, свідка з метою спонукати виконати вимоги закону щодо освідування, та фізичний – законний фізичний вплив, що застосовується до підозрюваного, потерпілого, свідка усупереч його волі з метою примусити виконати вимоги закону щодо освідування у разі відмови виконати ці дії добровільно [5, с. 161].

Новелою є вказівка законодавця на те, що застосування примусу допускається лише у межах, необхідних для досягнення мети освідування.

Як зазначив Верховний Суд у постанові від 31 березня 2021 р., така процесуальна дія як освідування має об'єктивний характер і не залежать від волі особи. Присутність чи відсутність захисника не може позначитися на зміст отриманих під час цієї дії результатів [6]. Аналогічна позиція викладена і в постанові Верховного Суду від 10 грудня 2020 р., в якій зазначено, що нормами кримінального процесуального закону не передбачено участь захисника при проведенні освідування, а тому суд не знайшов підстав вважати відсутність захисника при освідуванні порушенням права особи на захист [7].

Забезпеченню прав особи сприяє визначена законом процесуальна форма проведення освідування. Кучинська О. П. виокремлює низку гарантій прав освідуваної особи: 1) здійснення освідування, яке супроводжується оголенням, особами тієї ж статі; 2) освідування, що супроводжується оголенням особи, може проводитися особою іншої статі лише за умови, що вона є лікарем; 3) встановлення заборони щодо присутності слідчого, прокурора при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, яка підлягає освідуванню; 4) встановлення заборони вчинення дій, які принижують честь і гідність освідуваної особи або є небезпечними для її здоров'я; 5) збереження зображень, демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідуваної особи, в опечатаному вигляді і можливість надання їх лише суду під час судового розгляду тощо [8, с. 57].

У разі необхідності освідування здійснюється за участю судово-медичного експерта, лікаря або спеціаліста. У попередній редакції ст. 241 КПК України не було передбачено участь спеціаліста.

Хід і результати освідування обов'язково фіксуються у протоколі, що складається дізнавачем, слідчим, прокурором із дотриманням вимог статей 104-106 КПК України. Змінами прямо передбачено, що про проведення освідування **складається протокол, копія якого надається особі, освідування якої здійснювалося** (ч. 4 ст. 241 КПК України). Якщо у попередній редакції вказувалося, що копія протоколу освідування надається особі, освідування якої проводилося примусово, то тепер таких обмежень немає і копія протоколу надається особі, освідування якої здійснювалося і в добровільному порядку.

Враховуючи викладене, приходимо до висновку, що нова редакція ст. 241 КПК України істотно змінює правила проведення освідування у кримінальному провадженні. Законодавцем удосконалено порядок проведення цієї слідчої (розшукової) дії, а саме:

- 1) до суб'єктів проведення освідування додано дізнавача;
- 2) передбачено, можливість здійснення такої слідчої (розшукової) дії не лише на підставі постанови прокурора, а й на підставі постанови дізнавача, слідчого;
- 3) уточнено мету освідування – виявлення на тілі, одязі, в якому перебуває підозрюваний, свідок чи потерпілий, слідів кримінального правопорушення та їх вилучення або виявлення особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу;
- 4) передбачено можливість здійснення освідування за участі спеціаліста;
- 5) передбачено обов'язок надання копії протоколу особі незалежно від того, проводилося добровільне чи примусове освідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану: Закон України від 22. 07. 2022 р. № 2462-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2462-20#n17>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13. 04. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
3. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Формування інституту освідування в кримінальному провадженні. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 1 (93). С. 134-145.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.: за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків: Право, 2012. 768 с.
5. Топчій В., Карпенко Н. Заходи примусу для забезпечення освідування у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 158-165.
6. Постанова Верховного Суду від 31. 03. 2021 р. Справа № 727/8945/17. Провадження № 51-1270км20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96071404?fbclid=IwAR2qKOWnmH4ee-KKkWUBEHRdiRz6Svjm4lyBAoajZyI6E1ST7FNYYu3nw-M>
7. Постанова Верховного Суду від 10. 12. 2020 р. Справа № 751/602/18. Провадження № 51-2078км20. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/199760-viznannya-protokoliv-obshuku-ta-protokolu-osviduvannya-nedopustimimi-dokazami-rozitsiya-vs>
8. Кучинська О. П., Щиголь О. В. Гарантії прав особи при проведенні освідування: сучасний стан, актуальні проблеми та шляхи їх вирішення. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 4. С. 54-62.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

КРИЗА ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ БЕЗПЕКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ КРИЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Боброва Юлія Юріївна,
*докторка юридичних наук,
доцентка кафедри міжнародного права юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Норми міжнародного гуманітарного права, прийняті за результатами Першої та Другої світових воєн станом, на сьогодні залишаються незмінними, однак вони уже не враховують того, що з глобальним розвитком світу змінився характер протистоянь між державами, з'явилися нові цивілізаційні виклики для розвитку цілих народів.

З цих причин спостерігається відсутність адекватного впливу цих норм міжнародного законодавства практично на усі збройні протистояння, що мали місце, починаючи з кінця 20-го століття (Югославський конфлікт, Придністров'я, конфлікти між окремими республіками колишнього СРСР тощо) та початку 21-го століття. При цьому, ООН як найвища міжнародна інституція, яка мала б у першу чергу повною мірою реагувати на порушення норм міжнародного гуманітарного права, застосовувати превентивні заходи до країни-агресора, на практиці виявилася безсилою через відсутність у міжнародному законодавстві дієвих санкцій за їх порушення [1].

Більшість конфліктів останніх десятирічь носять гібридний характер і, як правило, є локальними, тому, норми міжнародного гуманітарного права, які носять глобальний характер не підлягають застосуванню до них. У теперішніх умовах потрібно розробити та втілити в практику міждержавних відносин нові ефективні правила з метою запобігання збройних конфліктів, притягнення агресора до відповідальності тощо.

Практичною реалізацією заходів з імплементації норм міжнародного гуманітарного права в Україні займався Міжнародний Комітет Червоного Хреста. При цьому, його діяльність в нашій державі обмежувалася втіленням навчальних програм та методичних рекомендацій для сектору безпеки і оборони. Їх головною ідеєю було те, що застосування правил і звичаїв ведення війни стосується виключно жертви конфлікту, а не країни-агресора (до прикладу – РФ). Як вдалося встановити, на сьогодні, ця діяльність в повній мірі не ведеться жодною організацією, як національною, так і міжнародною, а діяльність МКЧХ в Україні дискредитована їх проросійською позицією. Перші кроки в цьому напрямку здійснюються українською громадсько-політичною правозахисною організацією «Українська Гельсінська спілка». Разом з тим, на нашу думку, в умовах російської агресії цю роботу слід значно активізувати.

Щодня ми бачимо прагнення міжнародного співтовариства віднайти вихід із кризи, що склалася в безпековому середовищі цілого світу внаслідок військової агресії РФ, де серед основних пропозицій:

- перегляд Женевських, Гаазьких конвенцій як правового підґрунтя міжнародного гуманітарного права на їх відповідність новим реаліям, сучасним викликам;

- пошук дієвих механізмів створення спеціальних міжнародних трибуналів для військово-політичного керівництва РФ та спеціальних судів для переслідування воєнних злочинів РФ;

- ізоляція Росії через визнання її державою-спонсором тероризму та державою, яка використовує засоби тероризму;

- пошук компенсаційного механізму відшкодування шкоди та виплати постраждалим від війни, зокрема шляхом створення у Нідерландах Реєстру збитків, завданих Україні російською агресією;

- заклики про виключення Росії з Ради безпеки ООН тощо.

Разом з тим, усі ці ініціативи носять, м'яко кажучи, декларативний характер, оскільки на сьогодні не існує реального механізму їх реалізації з огляду на наступне.

Так, Статут Організації Об'єднаних Націй у ст. 2 вимагає, щоб «усі члени утримувалися у своїх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави або будь-яким іншим способом, що суперечить цілям Організації Об'єднаних Націй» [2].

При цьому, п. 3 статті 27 Статуту визначає, що рішення з усіх питань, крім процедурних, вважаються прийнятими, якщо за них подані «однакові голоси всіх постійних членів Ради» [2], а отже голос постійного члена Ради, поданий проти розглянутого рішення, є накладенням вето і таке рішення не може бути реалізоване.

Наведена конструкція підтримки миру дозволяє постійним членам Ради Безпеки ООН впливати на вирішення міжнародних безпекових питань, зміцнюючи при цьому свій геополітичний вплив на країн-учасниць збройних конфліктів.

Зокрема, рішення про створення міжнародного трибуналу для притягнення до юридичної відповідальності військово-політичного керівництва РФ за розв'язання та ведення агресивної війни проти України, а також військовослужбовців збройних сил країни-агресора – за вчинення воєнних злочинів на території нашої держави відповідно до Статуту ООН повинна б прийняти Рада Безпеки (стаття 24 Статуту) [2]. До прикладу, Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 року (МТКЮ) був створений Радою Безпеки ООН 25 травня 1993 року на основі резолюції № 827. Ініціатором резолюції виступила Франція [4]. Трибунал мав мандат Ради Безпеки ООН. Цим він відрізнявся від класичних міжнародних судів, які створюються міжнародним договором.

Разом з тим, враховуючи положення частини третьої статті 27 Статуту, прийняття такого рішення на практиці в сьогоденних умовах неможливе в силу права на вето постійного члена Радбезу – РФ, яка є країною-агресором та не допустить створення будь-яких судових інституцій щодо неї.

Виходом з цієї ситуації могло б стати рішення Генеральної Асамблеї ООН щодо створення суду відповідно до її повноважень, встановлених статтею 10 Статуту. У такому разі за нього повинні проголосувати не менше двох третин членів Асамблеї, які присутні на з'їданні та приймають участь у голосуванні (стаття 18 Статуту ООН). Однак, жодних активних дій у цьому питанні досі не зроблено.

Окрім наведеного, систематичні та численні порушення норм міжнародного гуманітарного права російською федерацією давно повинні були б стати підставою щодо ініціювання процесу її виключення із Радбезу ООН, але натомість ми спостерігаємо численні дискусії щодо правомірності її правонаступництва в Раді Безпеки після розпаду СРСР тощо.

Таким чином, слід констатувати, що наведена ситуація показала слабкість міжнародних безпекових організацій, їх недовірливість. Причиною цього є відсутність у міжнародному праві норм, які передбачають санкції за розв'язання агресивної війни, порушення територіальної цілісності та суверенітету держав-учасниць ООН. Без вирішення цього питання, подолання конфліктів між країнами мирним шляхом у найближчій перспективі не є реалістичним. Це зумовлює необхідність переформатування міжнародного права з урахуванням викликів сучасності, зокрема й російсько-української війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боброва Ю.Ю. До питання необхідності імплементації норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство. Міжгалузеві диспути: динаміка та розвиток сучасних наукових досліджень : матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Хмельницький, 27 січня 2023 року). Хмельницький, 2023. С. 143–145.

2. Статут ООН (повний текст). URL: <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text> (дата звернення: 28.02.2023).

3. Боброва Ю.Ю. Проблемні питання процесуально-правового механізму документування воєнних злочинів в Україні: реалії та перспективи. Безпековий сектор держави: вітчизняний досвід та кращі міжнародні практики : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 5 грудня – 15 січня 2023 року. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 20–23.

4. Резолюція № 827 (1993), прийнята Радою Безпеки на її 3217-ому засіданні 25 травня 1993 року. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/168072__168072 (дата звернення: 01.03.2023).

5. Y.Y. Bobrova, Y.O. Bobrov O. Respect for gender equality as a component of civilian democratic control over the military organisation of the state. Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. 2021 № 28 (1). P. 52–60.

РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ, ЯК МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Габані Іван Іванович,

асистент кафедри міжнародного права юридичного факультету

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

Право особи на захист є матеріальним суб'єктивним правом правоохоронного характеру, що виникає у випадку порушення її суб'єктивного права. Це право надає можливість звернутися за допомогою відповідних інституцій, як національних так і міжнародних. У цих відносинах носій права на захист є однією стороною, а інституція - іншою. Крім того, ці правовідносини сприяють встановленню процедури захисту та відповідальності перед законом.

Європейський суд з прав людини відіграє важливу роль у захисті прав та свобод людини під час воєнного конфлікту на території України та в інших країнах. Суд виступає як орган, до якого можуть звернутися особи, які вважають, що їхні права були порушені внаслідок дій влади під час воєнного конфлікту.

Суд розглядає заяви про порушення прав людини та може видавати рішення, які зобов'язують країни дотримуватись міжнародних стандартів з прав людини. Таким чином, Європейський суд з прав людини відіграє важливу роль у забезпеченні захисту прав і свобод людини під час воєнного конфлікту.

Війна має значний вплив на права людини та основні свободи. Бойові дії призводять до порушення прав на життя, здоров'я, майно та безпеку особистості. Також під час війни порушуються права на свободу думки, совісті та віросповідання, а також права на свободу слова та доступ до інформації. Внаслідок війни багато людей були змушені залишити свої домівки та переселитися до інших регіонів України та навіть до інших країн.

Військовий конфлікт на території України має серйозний вплив на права людини та основні свободи, а також на соціально-економічний стан країни

Крім того, суд також може виступати як засіб примусу для російської федерації, яка порушує права людини в рамках конфлікту, і допомагати відновленні порушених прав.

В роботі зазначається, що забезпечення права на захист людини в умовах війни залишається важливою і потребує наукового вивчення, зокрема для розвитку інститутів, які захищають права людини в умовах війни проти України.

Мета даної роботи полягає у розкритті загальних положень, що стосуються захисту прав людини в умовах війни, на основі практики Європейського суду з прав людини.

У контексті воєнного конфлікту на території України, Європейський суд з прав людини розглядав заяви щодо порушень прав людини, включаючи

питання про порушення прав на життя, свободу та безпеку осіб. Рішення суду у цих справах можуть мати важливі наслідки для захисту прав людини в умовах воєнного конфлікту.

Добре що з метою розгляду цієї проблематики проводяться різні міжнародні та національні заходи, такі як конгреси, конференції та круглі столи, не можна не згадати міжнародну конференцію United for Justice (Об'єднані заради справедливості) на меті якої є розробити ефективні механізми та стратегії для захисту громадян, та щоб росію, яка діє як країна-терорист, можна було притягнути до відповідальності за всі злочини, які вона вчинила на території України [7], інший не менш важливий захід це Міжнародний конгрес Координаційної платформи «Взаємодія», - «Лише у єднанні та координації ми зможемо перемогти ворога. Рік спротиву України повномасштабній збройній агресії росії показав, що коли ми об'єднані, згуртовані – все можливо. Саме взаємодія є важливою складовою боротьби наших військових, народу та влади, які пліч-о-пліч, єдиним фронтом дають відсіч окупанту і цим об'єднують увесь світ навколо України» [8]. Водночас було піддано науковому дослідженню праці таких науковців, як С.Албул, І.Залевська, Г.Удренос, І. Катеринчук, А. Кухарчук В. Яцковина та інших.

В Україні відбувається війна, яка негативно впливає на права та свободи людини. Ця ситуація призвела до порушення прав на життя, безпеку та свободу переміщення багатьох громадян. Зокрема, в зоні конфлікту було виявлено факти вбивств, побоїв, зникнень людей. Також військовий конфлікт призвів до порушення прав на освіту, працю та бізнес.

Негативний вплив військового конфлікту на права людини та основні свободи свідчить про необхідність проведення заходів для їх захисту та забезпечення умов для відновлення правового порядку в регіоні. Такі заходи можуть включати в себе здійснення розслідування порушень прав людини, надання допомоги постраждалим, забезпечення доступу до освіти та здоров'я на території України та вплив щодо захисту права людини та основ свободи.

17 лютого 2023 року Велика палата Європейського суду з прав людини об'єднала дві судові справи ("Україна та Нідерланди проти Росії" та "Україна проти Росії (X)"), які стосуються порушень прав людини на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей з 2014 року та на території України з 24.02.2022 року [4].

Це рішення має юридичні переваги для України, зокрема, прискорення розгляду справи щодо повномасштабного вторгнення та оптимізацію процесу її розгляду. Починаючи з 2014 року, офіційна політика росії на тимчасово окупованих територіях включає в себе вбивства, викрадення, тортури, знищення майна та дискримінацію за мовою. Порушення прав людини не припинилися й продовжуються і на території України, що були захоплені росією після 24.02.2022 року.

Концепція прав людини в міжнародному праві визнає, що кожна людина має право на захист та на свободи, які є основою гідного та справедливого життя. Ці права та свободи є невід'ємною частиною міжнародного права і визнаються більшістю країн світу [10, с. 270].

Основні свободи, які гарантує міжнародне право, включають свободу думки, совісті та релігії, свободу вираження, свободу зібрань та асоціацій, право на працю, належні умови праці та соціальний захист, право на освіту, на житло та на доступ до культурних благ, які росія порушує вже більше року.

Крім того, право на захист означає, що кожна людина має право на захист від будь-яких форм насильства, дискримінації, тортур, арешту та ув'язнення без судового рішення та інших порушень прав людини. Це означає, що кожна людина має право на доступ до судової системи, а також право на допомогу від міжнародних та національних органів захисту прав людини.

Міжнародне право встановлює відповідальність держав за порушення прав людини та визначає механізми компенсації для постраждалих. Крім того, існують міжнародні органи та механізми, які сприяють захисту прав людини, такі як Офіс Верховного комісара ООН з прав людини та Європейський суд з прав людини [11], про який вже не одноразово згадувалося у статті.

Європейський суд проголосив про необхідність національного механізму вирішення майнових претензій і підтвердив обов'язок держав впроваджувати механізми компенсації за втрачене та зруйноване житло під час конфліктів. Це було зафіксовано у рішенні справи «Ксенідес-Арестіс проти Туреччини», де Європейський суд встановив термін трьох місяців для впровадження таких механізмів [3].

Таким чином, ми можемо зрозуміти, що вже з самого початку війни стало очевидним, що права людини будуть знецінені російською владою. Проте, згідно з міжнародним гуманітарним правом, кожна суверенна держава повинна дотримуватися і захищати права громадян, які потрапили в середину воєнного конфлікту, що безпосередньо здійснює Україна.

Європейський суд з прав людини грає важливу роль в захисті прав та свобод людини під час воєнних конфліктів на території України. Він є органом Ради Європи та має компетенцію розгляду скарг на порушення прав людини, які здійснені державами-членами Ради Європи, включаючи Україну.

Україна стала стороною в багатьох справах, пов'язаних зі збройним конфліктом на сході країни, і Європейський суд з прав людини відіграв важливу роль у захисті прав та свобод людини. Серед рішень, які прийняв Європейський суд з прав людини щодо України, є рішення щодо незаконного утримання в заручниках, примусової евакуації та заборони виїзду зі свого місця проживання. Також було вирішено питання щодо вимог заборони використання деяких назв організацій та відмови від видачі документів українцям з південно-східних регіонів країни [4].

Європейський суд з прав людини також встановив необхідність створення національного механізму вирішення майнових претензій, щоб забезпечити компенсацію громадянам за втрачене або зруйноване майно внаслідок конфлікту. У своїх рішеннях ЄСПЛ постійно наголошує на необхідності дотримання норм міжнародного гуманітарного права та захисту прав людини, незалежно від того, в яких умовах вони перебувають.

З Європейським судом з прав людини в захисті прав і свобод людини під час воєнного конфлікту на території України грає важливу роль в забезпеченні

захисту прав людини в умовах війни. Об'єднання справ "Україна проти Росії" та "Україна та Нідерланди проти Росії" є кроком до ширшого контекстуального розгляду ролі росії в конфлікті в Україні, а також показує, що масові порушення прав людини почалися задовго до 24 лютого 2022 року. Це підсилює вагу справи перед міжнародною спільнотою, оскільки до неї приєдналися 26 держав як треті сторони.

Рішення Європейського суду з прав людини має значний вплив на міжнародне право та права людини та основні свободи на території України. Щоб максимально розвинути роботу загальних судів України та забезпечити якісне правосуддя, слід розвивати деліктне право. Судові процеси, які здійснює Україна, будуть відігравати важливу роль у формуванні фундаментальних принципів для військового трибуналу після завершення війни.

На сьогодні вже активно триває робота в Україні над забезпеченням незалежності та недоторканості суддівського корпусу, зокрема, виконуючи рішення Європейського суду з прав людини щодо повернення суддям звільнених незаконно.

Крім того, проводяться заходи з підвищення кваліфікації суддів та прокурорів, розширюється можливість альтернативного вирішення спорів, що дозволить зменшити навантаження на суди та покращити якість розгляду справ.

Отже, важливо продовжувати співпрацю з Європейським судом з прав людини для забезпечення захисту прав людини та основних свобод в умовах воєнного конфлікту на території України, а також розвивати систему правосуддя в країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Актуальні проблеми впливу збройного конфлікту на Сході України на появу й поширення гендерно обумовленого насильства та забезпечення доступу до правосуддя: зб.тез. наук. доп. наук.-практ. конф. (Київ, 18 вересня 2020 р.) Упоряд. М.Г. Вербенський, В.О. Рядінська, Ю.Б. Ірха, О.І. Бочек. Київ: ВАІТЕ, 2020. 612 с. <https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2021/08/Збірник-тез-доповідей.pdf#page=487> (дата звернення: 03.03.2023).

2. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» № 3477-IV від 23.02.2006 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, N 30, ст.260

3. Xenides- Arestis v. Turkey від 22 грудня 2005 року <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-1861548-1965215&filename=003-1861548-1965215.pdf> (дата звернення: 03.03.2023).

4. ЄСПЛ об'єднав дві справи України проти росії в одне велике провадження <https://armyinform.com.ua/2023/02/24/yespl-obyednav-dvi-spravu-ukrayiny-proty-rosiyi-v-odne-velyke-provazhennya/> (дата звернення: 03.03.2023).

5. Україна та Нідерланди проти Росії (ЗАЯВИ № 8019/16, 43800/14 ТА 28525/20) <https://lawfare.gov.ua/cases/ukraine-and-netherlands-v-russia> (дата звернення: 03.03.2023).

6. Україна та Нідерланди проти росії у ЄСПЛ: що доводила україна на усних слуханнях щодо прийнятності справи і чому це так важливо

<https://minjust.gov.ua/news/ministry/ukraina-ta-niderlandi-proti-rosii-u-espl-schodovodila-ukraina-na-usnih-sluhannyah-schodo-priynyatnosti-spravi-i-chomu-tse-tak-vajlivo> (дата звернення: 03.03.2023).

7. Міжнародної конференції United for Justice (Об'єднані заради справедливості) у Львові <http://www.golos.com.ua/article/368894> (дата звернення: 03.03.2023).

8. Перший міжнародний конгрес Координаційної платформи «ВзаємоДія» <https://transkarpatia.net/transcarpathia/social/165509-v-uzhgorodi-3-bereznja-pershij-mizhnarodnij-kongres-koordinacijnoji-platformi-vzayemodija.html> (дата звернення: 03.03.2023).

9. Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: IV Конвенція, ухвалена на Другій мирній конференції в Гаазі від 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 03.03.2023).

10. Чулінда Л.І., Слущька О.С. Порушення прав людини під час війни в Україні. Modern problems in science. XIX International scientific and practical conference. Vancouver : Canada, 2022. С. 269-271.

11. Ствердження принципів міжнародного права, що визнані Статутом Нюрнберзького трибуналу: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 95 (I) від 11.12.1946. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_910#Text (дата звернення: 03.03.2023).

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ПРОВОГО СТАТУСУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: ЗМІНИ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ПОЧАТКУ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Гецько Вікторія Вікторівна,

кандидатка юридичних наук,

доцентка кафедри міжнародного права юридичного факультету

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

XXI століття розпочалося із низки не тільки локальних, але і міждержавних військових конфліктів та війн. В Україні на жаль збройна агресія триває понад дев'ять років, а повномасштабна війна більше року, вказане зумовило найбільшу міграційну кризу на теренах Європи після Другої світової війни.

За даними ООН тільки за останній рік у Європі звернулися за тимчасовим захистом 7 915 287 українців. У середині держави у заходах тимчасового захисту та підтримки беруть участь 4,9 млн. осіб. Найбільше біженців проживає у Польщі (1 553 707 осіб), окрім того у Німеччині, Чехії, Італії, Іспанії, Болгарії, Франції, Румунії та Словаччині [1].

Водночас поняття «внутрішньо переміщена особа» не міститься у законодавстві всіх держав Європи, більш поширеним є термін «біженці»,

оскільки він почав використовуватись у міжнародному праві порівняно недавно.

Термін «біженці» є більш універсальним і уперше був закріплений у Статуті Міжнародної організації у справах біженців. Під цим терміном розуміли осіб, що покинули державу походження (громадянином якої він є, чи де постійно проживають) та який або був жертвою фашистського чи іншого режиму, або співпрацював з фашистським режимом, або був іспанським республіканцем чи іншою жертвою режиму Іспанії, або особою, що мала статус біженця до початку Другої світової війни через переслідування по різних ознаках (раси, релігії, етнічного походження, політичних переконань). Окрім того, статус біженців могли набути особи єврейського походження-жертви нацистських режимів, а також діти без нагляду батьків.

Згодом термін «біженець» набуло більш сучасного значення і закріпилося у Статуті Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН). Біженцем вважалася така особа, яка звернулася у іншій державі за притулком з мотивів обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідування за певною ознакою (раси, віросповідання, громадянства, політичних переконань). В 1951 році Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію ООН «Про статус біженців», Україна ратифікувала її у 2002 р. У ст. 1 (А) 2 Конвенції 1951 р. міститься ще більш конкретизований термін «біженці». Згодом виник інститут субсидіарного захисту шукачів притулку. В Україні його запровадили із 2011 року, так Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» регулює не тільки права біженців, але і статус осіб, що потребують додаткового та тимчасового захисту [2].

Правовий статус біженців не охоплював осіб, які потерпали з різних причин та потребували захисту, але не бажали покидати державу. Поступово виник термін «внутрішньо переміщена особа», а такі особи мали потребу у особливому захисті та гарантіях.

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» містить не тільки термін «внутрішньо переміщена особа», але і так само визначає основні права та гарантії для таких осіб [3].

Після повномасштабного вторгнення до вказаного Закону довелося внести ряд змін, адже масштаби внутрішнього переміщення були значні і потребували низки змін.

Зазнало змін положення і було передбачено, що для внесення відомостей про зареєстровані місця проживання ВПО на тимчасово окупованих територіях можуть використовуватися дані із Державного реєстру виборців, а також Єдиного державного демографічного реєстру, Державного реєстру актів цивільного стану громадян, реєстрів територіальних громад, Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб.

Якщо внутрішньо переміщена особа не мала можливості припинити трудовий договір (інший вид зайнятості) для набуття статусу безробітного та отримання допомоги має право припинити трудові відносини в односторонньому порядку, подавши до центру зайнятості за місцем проживання заяву на ім'я роботодавця про припинення трудового договору.

Датою припинення трудового договору буде день, наступний за днем подання заяви. Центр зайнятості у свою чергу повідомляє роботодавця (якщо не можливо, протягом 7 календарних днів після окупації території), територіальні органи Пенсійного фонду України та Державної податкової служби.

Було звільнено ВПО, які залишили або покинули своє місце проживання на тимчасово окупованій території України від негативних наслідків невиконання грошових зобов'язань за кредитними договорами та договорами позики.

Вказані зміни були обумовлені конституційними гарантіями та потребою посиленого захисту такої категорії громадян України як внутрішньо переміщені особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. В ООН назвали кількість українських біженців у Європі. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/01/05/novyna/suspilstvo/oon-nazvaly-kilkist-ukrayinskyx-bizhencziv-yevropi>
2. Конвенція про статус біженців від 28 липня 1951 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_011
3. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України № 1706-VII від 20 жовтня 2014 р.: за станом на 21 лютого 2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.

МЕТА ЗАПРОВАДЖЕННЯ РОЗГЛЯДУ ТРУДОВИХ СПОРІВ У ПОРЯДКУ СПРОЩЕНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Зелінська Стефанія Антонівна,
*аспірантка кафедри цивільного права та процесу,
асистентка кафедри міжнародного права юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Розвиток економіки країни значною мірою залежить від розвитку ринку праці. Конституція України гарантує кожному право на працю, а також створення умов для здійснення цього права [1]. Одним із елементів створення таких умов є процедура захисту порушених трудових прав. Трудові спори – це непросте соціально–правове явище, яке виникає через конфліктні ситуації та розбіжності при здійсненні трудової діяльності, вирішення яких віддається на розгляд юрисдикційному органу [2, с. 317]

Кодекс законів про працю України визначає, що трудові спори розглядаються комісіями по трудових спорах та місцевими загальними судами [3]. Цивільний процесуальний кодекс України в редакції від 2017 року ввів новий порядок судового провадження – спрощене позовне. Відповідно до частини 4 статті 19 ЦПК України у порядку спрощеного позовного

провадження, серед іншого, розглядаються справи, що виникають із трудових відносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства. Згідно зі статтею 161 ЦПК України розгляд в порядку наказного провадження справ, за якими заявлено вимогу про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку [4].

На думку С. Сільченка запровадження новацій у цивільне процесуальне законодавство стосовно розгляду трудових спорів було спрямоване на забезпечення оперативного розгляду цієї категорії спорів [5, с. 152], тобто швидкого та правильного їх вирішення.

Це підтверджується нормами ЦПК України, оскільки суд розглядає справи у порядку спрощеного позовного провадження протягом розумного строку, але не більше шістдесяти днів з дня відкриття провадження у справі. Законодавством встановлено коротші строки щодо подання відзиву: він подається протягом п'ятнадцяти днів з дня вручення ухвали про відкриття провадження, тоді як за загальним правилом відзив подається в строк, встановлений судом, який не може бути меншим п'ятнадцяти днів з дня вручення ухвали про відкриття провадження.

В загальному спрощеному позовному провадженню притаманні доступність та прискорений характер [6]. Доступність чітко простежується через осіб, які можуть бути представниками. Так, згідно з ч. 2 ст. 60 ЦПК України, під час розгляду спорів, що виникають з трудових правовідносин, представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років і має цивільну процесуальну дієздатність [4].

Очевидно, що при віднесенні розгляду трудових спорів до спрощеного позовного провадження було на меті прискорення процесу, що тісно переплітається із зазначеною вище оперативністю. Прискорення досягається шляхом спрощення процедури розгляду. Розгляд справи по суті починається з відкриття першого судового засідання або через тридцять днів з дня відкриття провадження у справі, якщо судові засідання не проводиться. Підготовче засідання в даному випадку не проводиться як і судові дебати. Все це пришвидшує розгляд трудових спорів.

Протягом останніх років поступово зросла правова обізнаність громадян, зокрема й щодо захисту своїх трудових прав. Це спричинило збільшення справ, що впливають із трудових спорів, в судах України [7, с. 74]. Також варто відзначити, що до запровадження розгляду трудових спорів в порядку спрощеного позовного провадження досить поширеною серед працівників була думка, що звернення за захистом порушеного права не дасть бажаного результату, а процедура розгляду є складною та надто тривалою. Однак, наразі судова система працює оперативно при розгляді трудових спорів та є доступною.

Таким чином, можна дійти висновків, що метою віднесення розгляду трудових спорів до порядку спрощеного позовного провадження було забезпечення доступності в захисті прав громадян, прискореність та оперативність судового процесу з розгляду даної категорії справ, чого законодавцю й вдалось досягти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України, 28.06.1996. (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4303> (дата звернення: 01.03.2023).
2. Трудове право України: підручник (за ред. проф. О. М. Ярошенко). Харків: Вид-во 2022. 376 с.
3. Кодекс законів про працю України, 10.12.1971. (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n123> (дата звернення: 01.03.2023).
4. Цивільний процесуальний кодекс України, 18.03.2004 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 01.03.2023).
5. Сільченко С. Особливості розгляду трудових спорів з урахуванням змінених процесуальних норм. Підприємництво, господарство і право. 2018. №12. С. 148–152.
6. Трачук О. Спрощене провадження: правова природа, ознаки, процедура. Закон і бізнес. 2017. Вип. 25 (1323). URL: <https://zib.com.ua/ua/129257.html> (дата звернення: 01.03.2023).
7. Жовнір Т. Особливості вирішення трудових спорів про поновлення працівника на роботі. Підприємництво, господарство і право. 2018. №8. С. 74–77.

НЕСПРОМОЖНІСТЬ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ЗАБЕЗПЕЧИТИ МІЖНАРОДНИЙ МИР І БЕЗПЕКУ ЯК ОСНОВНЕ СТАТУТНЕ ЗАВДАННЯ ООН

Калинюк Степан Степанович,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарського права юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородського національного університету»
м. Ужгород, Україна*

*Ми, народи Об'єднаних Націй,
сповнені рішучості позбавити прийдешні покоління
від нещастя війни, яка двічі в нашому житті
принесла людству невимовне горе....
і заради цих цілей виявляти терпимість
і жити разом, у мирі один з одним, як добрі сусіди,
і об'єднати наші сили для підтримки міжнародного миру й безпеки*
/Преамбула Статуту ООН/ [1]

Встановлення та підтримання міжнародного миру, правопорядку та безпеки – це основне завдання ООН, яке було проголошене при створенні даної організації та є її основною метою.

Безпека, мир, правопорядок є запорукою стабільного розвитку всього цивілізованого світового співтовариства, його фундаментом, базовим

принципом існування та розвитку. Законність, справедливість, демократизм, плюралізм – є основними принципами юриспруденції та юридичної науки.

Всі ці цінності були втілені у принципах міжнародного права, стали основоположними засадами формування сучасної міжнародної правової системи. Та чи здатні на сьогодні закріплені у Статуті ООН та «Декларації про принципи міжнародного права, що стосується дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН» (далі – «Декларація про принципи міжнародного права») виконати своє призначення та гарантувати міжнародний правопорядок, мир і безпеку?

Актуальність даного питання постала протягом останніх десятиліть. Але після 24 лютого 2022 року набула нового, найбільш гострого значення.

У даному дослідженні спробуємо коротко розкрити юридичний зміст основних принципів міжнародного права, що повинні забезпечити мир та безпеку, проаналізувати причини їх нездатності забезпечити виконання основного свого завдання та виробити певні напрямки трансформації міжнародної правової системи, з метою забезпечення ефективнішої та оперативнішої реакції міжнародного права на дії, що порушують основоположні принципи міжнародного спілкування.

Принципи міжнародного права — це керівні правила поведінки його суб'єктів, що виникають як результат суспільної практики; іншими словами це юридично закріплені основні засади міжнародного права (не гласна «конституція» міжнародного права) [2].

Головним універсальним джерелом, у якому знаходять своє нормативне закріплення основні принципи міжнародного права, є Статут ООН (у ньому визначені принципи діяльності ООН та її членів (ст. 2 Статуту ООН). У первинній редакції налічувалося 7 принципів. Розширене тлумачення основних принципів дається в «Декларації про принципи міжнародного права» прийнятої на XXV сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1970 році. Згодом, 1 серпня 1975 року У Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ), підписаному в Гельсінкі главами 33 європейських держав перелік таких принципів був розширений до 10-ти.

Пізніше, у 1986 р. було прийнято Резолюція ГА ООН "Про створення системи всеосяжної колективної безпеки", якою підкреслено, що система колективної безпеки, втілена в Статуті ООН, є фундаментом і незамінним інструментом для збереження миру. Провідну роль у цьому було відведено Раді Безпеки ООН. Також було схвалено програму РБ ООН "Порядок денний для світу", якою визначено основні постулати міжнародного правопорядку: превентивна дипломатія, міжнародна миротворча політика, операції з підтримання миру, після конфліктне відновлення миру [3].

Ключовим завданням принципів міжнародного права є утвердження та забезпечення міжнародного правопорядку, миру і безпеки. Так чи інакше, але кожен принцип (від принципу незастосування сили або погрози силою до принципу міжнародного співробітництва) пронизаний даною метою. Крім того, слід наголосити, що при дослідженні та реалізації принципів міжнародного права слід враховувати, що всі вони взаємно пов'язані та доповнюють один

одного. Тому тільки комплексний розгляд і застосування всіх принципів міжнародного права може дати ефективний результат їх дії.

Проте, чи дійсно досліджувані нами принципи є ефективними настільки, як це хотілося б?

Гучним фактом, який підтверджує недовіра та неефективність міжнародного права є статистика воєн, яка свідчить, що лише з 1945 по 2003 рр. у світі було зафіксовано більше 470 воєнних конфліктів, через які загинуло більше 30 млн. людей [4]. А станом на 2015 рік ці показники зросли до понад 600 збройних конфліктів міжнародного характеру та 35 млн. їх жертв.

Сьогоднішнє міжнародне право – це світова система норм і принципів, що декларативно зобов'язує країни до певних умов/вимог, але не встановлює дієві санкції, не передбачає відповідальності держави за розв'язаний нею конфлікт.

З одного боку можемо констатувати, що досить часто Радбезу ООН та Міжнародному Суду вдавалося «розряджати» напружені ситуації, сприяти нормалізації відносин між державами і відновлювати зупинені переговірні процеси. Вони на сьогодні є важливим елементом міжнародного механізму консолідації та підтримання миру, виконуючи функції світової превентивної дипломатії.

Але, якщо збройний конфлікт розпочинався, дані інституції не мають достатнього впливу та повноважень, щоб швидко його зупинити. Яскравим прикладом є дії російської федерації, що порушують міжнародний мир і безпеку. Ще починаючи з кінця 20-го століття ця держава-агресор системно порушує норми міжнародного права. Це війни в Чечні 1996 та 1999 років, Грузії 2006 та 2008 років і звичайно, що війни в Україні – анексія Криму і конфлікт на Донбасі 2014, а також повномасштабне вторгнення 2022 років. В той час, світ окрім занепокоєння та осуду не вдається до рішучіших дій.

ГА ООН у своїй резолюції від 2 березня 2022 року засудила дії росії та назвала їх агресією проти України, а Міжнародний суд ООН 16 березня 2022 року зобов'язав росію припинити розпочаті 24 лютого 2022 року воєнні дії в Україні. Проте, це агресора не зупинило, і тільки підтвердило наше твердження про те, що дієвість принципів міжнародного права на сьогодні є дуже сумнівною.

Існуючий на сьогодні механізм міжнародної безпеки (чи міжнародного стримування і протипаг) було закладено в умовах біполярності впливу двох наддержав на світову політику. Разом з тим, розпад у 1991 році однієї з них повинен був привести до змін такої системи. Не говорячи зараз про легальність на легітимність членства росії у Раді безпеки ООН, з огляду на вищесказане, можна зробити висновок, що її механізми потрібно було реформувати ще тоді.

На сьогодні вбачається доцільним змінити процедуру членства країн в Радбезі ООН та права їх голосу і вето. На нашу думку, слід закріпити положення про те, що держава яка є учасником міжнародного збройного конфлікту позбавляється при голосуванні по ньому права як голосу, так і вето. При чому, мова йде про всіх держав-учасників конфлікту, незалежно від того чи це держава агресор, чи потерпіла-держава. Адже і в одному, і в іншому випадку, така країна є зацікавленою стороною конфлікту.

Другим напрямком вдосконалення сучасного механізму забезпечення міжнародної безпеки є зміна реформування структури Радбезу ООН. Про цю необхідність впродовж останнього десятиріччя говорять всі (починаючи від науковців в університетах і закінчуючи Генеральним секретарем ООН). Так на 73-ій сесії Генеральної Асамблеї ООН, Генсек А. Гутерреш висловив думку про необхідність реформування Ради Безпеки Організації, що стане важливим внеском у триваючі в ООН широкомасштабні зміни.

Реформування Радбезу ООН вбачається в кількох напрямках. Перша група питань пов'язана з реформуванням членського складу Ради Безпеки та процедурою прийняття (ветування) його рішень. Так, пропонується збільшенням як загальної кількості членів Радбезу до 24-30 країн (сьогодні 15), так і кількості постійних членів, які одноособово володіють правом вето.

Друга група питань стосується забезпечення дієвого механізму реалізації резолюцій Радою Безпеки. Адже, ООН, це не військово-політичний блок, він не має у своєму розпорядженні збройних сил. Тому висловлюються думки, що доцільність визначення кількості солдатів та техніки, які повинні надавати члени Радбезу у розпорядження організації при виникненні міжнародного збройного конфлікту, для його припинення (так званий «миротворчий контингент»).

Така модель забезпечення міжнародного правопорядку, миру і безпеки дасть змогу швидко досягнути основну мету ООН – припинити збройний конфлікт, припинити кровопролиття, запобігти жертвам та руйнуванням. А вже після цього, з'явиться можливість набагато простіше та швидше встановлювати винних у розв'язанні збройного конфлікту, проводити міжнародні розслідування та слухання справ про притягнення винних на трибуналах.

Звичайно, що підняті нами напрямки реформування системи гарантії міжнародного правопорядку не є вичерпними і навіть впровадження їх та інших реформ, не забезпечить повну відсутність збройної агресії. Однак, навіть маленькі кроки у напрямку посилення дієвості принципів міжнародного права – це великі кроки до миру у суспільстві. Кожне врятоване, в результаті уникнення чи швидкого припинення конфлікту, людське життя – це вже перемога правопорядку, крок до утвердження верховенства права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Статут ООН. UN Charter_Ukrainian.pdf
2. Баймуратов, Михайло Міжнародне публічне право. Одіссей. 2008р. 712 с.
3. Гетьман-Павлова В.В. Міжнародне право. Інтернет ресурс. Система загальної (колективної) безпеки - Міжнародне право - Підручники для студентів онлайн (stud.com.ua). - Режим доступу
4. Омелян Тарнавський Нігілізм Міжнародного Права в Умовах Російсько-Української Війни | VoxUkraine / [Електронний ресурс]. – Режим доступу
5. Агресія проти України: Резолюція Генасамблеї ООН. www.ukrinform.ua. 2 березня 2022. Архів оригіналу за 27 березня 2022. Міжнародний суд ООН наказав росії зупинити війну проти України. 16 березня 2022.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ КОМАНДИРІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Колотуха Іван Олексійович,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

На час написання цього матеріалу в судах України почали з'являтися перші вирокі російським окупантам за порушення законів та звичаїв війни. В основному обвинувачені є рядовий або молодший офіцерський склад зс рф. Як і у будь-якій війні, рано чи пізно воєнні злочинці мають бути притягнуті до відповідальності і не виключенням серед таких будуть і командири, які віддавали злочинні накази чи проявили бездіяльність, наслідком якої став злочин.

Питання відповідальності військових за дачу злочинного наказу є дуалістичним у своїй основі, оскільки відноситься як до командирів так і до підлеглих. З одного боку – відповідальність командирів за вчинення воєнного злочину підлеглим, з іншого – обставина на яку посилається підлеглий, що він або вона діяли у відповідності з наказом. Більш того, відповідальність командирів є подвійною: командири можуть безпосередньо нести відповідальність за дачу злочинного наказу, а також одночасно можуть відповідати за протиправні дії підлеглих, якщо командир знав або міг би знати про протиправні дії, але не запобіг їх вчиненню чи не покарав підлеглих, які його вчинили [1, с. 319].

Показовим у цьому відношенні є судовий процес, який мав місце по закінченні Другої світової війни та вніс деякі спірні питання у доктрину відповідальності командувачів. Цей судовий процес відбувався у 1945 році над генералом японської армії Тамоюкі Ямасіта.

16 лютого 1945 року рота японських військ десантувалась на Філіппінах, у селі Таал, провінції Батанг. Під приводом пошуку партизанів японці зібрали все населення, зігнали його в яр та розстріляли з кулеметів. Подібні злочини були вчинені і в інших селищах на Філіппінах. Генерал Ямасіта, що командував там японськими військами, був захоплений у полон американськими військовими та відданий під трибунал. Обвинувачення висунуте проти нього, зводилось до того, що командуючи у період з 9 жовтня 1944 р. по 2 вересня 1945 р. японськими військами на Філіппінах, він «знехтував своїми обов'язками командуючого контролювати поведінку підпорядкованих йому військ, і, таким чином, допускав вчинення звірств та інших тяжких злочинів проти народу Сполучених Штатів та його союзників ... в даному випадку філіппінців і скоїв тим самим порушення законів та звичаїв війни» [2, с. 479].

Воєнний трибунал армії США визнав Ямасіту винним та засудив до смертної кари шляхом повішення. Ямасіта оскаржив вирок у Верховний суд США. Його доводи зводились до наступного: по справі встановлено, що він як командуючий, особисто не мав ніякого відношення до злочинів, не віддавав

наказів для їх вчинення; більш того, не доведений той факт, що він знав про ці злочини. Верховний суд США відхилив доводи Ямасіти. Ці доводи, вказав у своєму рішенні суд, «обходять той факт, що сама суть обвинувачення зводиться до незаконного ігнорування Ямасітою своїх обов'язків командира контролювати поведінку осіб, що знаходяться у його підпорядкуванні, а це, по суті, означало для них дозвіл вчиняти тяжкі злочини в широких масштабах. Питання заключається в тому, чи накладає право війни на командирів обов'язок приймати такі міри, які знаходяться в межах їх компетенції, котрі дозволили б контролювати війська та запобігати вчиненню ними воєнних злочинів».

Верховний суд США зробив посилання на ст. 1 Четвертої Гаазької конвенції 1907 р. Згідно цієї статті, щоб бути визнаним у якості законно воюючої сторони та володіти правами комбатантів, військові підрозділи повинні очолюватись людьми відповідальними за своїх підлеглих. Відомо також, що в розділі третьому конвенції, під назвою: «Про військову владу на території ворожої держави», міститься ряд положень, що покладають на командирів відповідальність щодо дотримання законів та звичаїв війни. У конвенції зазначається, що «з фактичним переходом влади із рук законного уряду до ворога, який зайняв територію, останній зобов'язаний прийняти всі залежні від нього заходи для того, щоб, наскільки можливо, відновити та забезпечити суспільний порядок та суспільне життя» (ст.43). Далі в конвенції конкретизуються ці загальні положення, вказується, що воюючий повинен поважати «честь та права сімейні, життя окремих осіб», не допускати грабежів і так далі [5 с. 235].

Таким чином, очевидно, що люба особа, що очолює військовий підрозділ, несе повну відповідальність за всі дії своїх підлеглих, на території зайнятій даним підрозділом. Саме цьому Верховний суд США відхилив апеляцію Ямасіти та залишив вирок у силі.

Обвинувачення доводило, що злочини були багато численні, широко розповсюджені та жахливі, що Ямасіта «міг знати» або «мусив би знати». Також доводилось, якщо він не знав про ці злочини, то це було через «небажання знати». Але обвинувачення проігнорувало той факт, що мала місце установка в американських військах знищити комунікації, викликати розлад в лавах супротивника та знищити його; та проігнорували факт що Ямасіта був у Багію, відрізаний від Маніли коли ці злочини почалися. Обвинувачення посилалось, що Ямасіта не виконав обов'язок контролювати підпорядковані йому сили, хоча із свідчень 286 опитаних свідків по справі, не було змоги зробити прив'язку до Ямасіти хоча б одного із 123 порушень зазначених у списку. Як результат, комісія з обвинувачення, не зробила висновку в якому б він був визнаний таким, що «особисто приймав участь, був присутній при здійсненні, або віддав наказ на вчинення будь-якого із вчинених злочинів». Більш того, вона встановила тільки два положення:

1. що були широко розповсюджені звірства та злочини;
2. що Ямасіта «не забезпечив ефективний контроль ... як було потрібно із обставин, які склалися».

В дійсності, Ямасіта був командувачем японських військ і тому був відповідальним за кожен злочин, вчинені військовими, які перебували під його командуванням [3, с. 318-319].

Процес над Ямасітою, без сумніву залишив свій відбиток на формуванні доктрини відповідальності командувачів. Так, у статті 86 Додаткового протоколу 1 до Женевських конвенцій 1949 р. було сформульовано положення, що сторони які знаходяться в конфлікті повинні припинити серйозні порушення та приймати необхідні міри для припинення всіх інших порушень Конвенцій або даного Протоколу, які є результатом неприйняття заходів які мали б бути прийняті. Одночасно пункт 2 цієї ж статті вказує: той факт, що порушення Конвенцій чи даного Протоколу було вчинено підлеглою особою, не звільняє її начальників від кримінальної чи дисциплінарної відповідальності в залежності від випадку, якщо вони знали або мали у своєму розпорядженні інформацію, яка мала би надати їм можливість прийти до висновку в обставинах, які існували в той час, що така підлегла особа вчиняє або намагається вчинити такого роду порушення і якщо вони не вчинили всіх практично можливих дій у межах своїх повноважень для запобігання або припинення цього порушення.

Вплив Протоколу 1 став очевидним два десятиліття потому, коли ООН затвердило Статут міжнародного кримінального Трибуналу для колишньої Югославії. Стаття 7, пункт 3 цього Статуту спеціально торкається питання відповідальності командувачів. У пункті 3 вказано, що факт вчинення будь-якого злочину, який зазначений в статтях даного Статуту, підлеглим, не звільняє його командира від кримінальної відповідальності, якщо він знав або мав можливість знати, що його підлеглий намагався вчинити або вчинив злочин і командир не вжив належних заходів щоб запобігти або покарати осіб які скоїли такі дії [4, с. 1152].

У світлі Югославського трибуналу, значною видається судова справа яка розглядалась у зв'язку із злочинами, які вчинялись у таборі для в'язнів у Целебіці, розташованому в окрузі Коньїч. Справа по Целебіці була першою у міжнародному судочинстві з часів Другої Світової Війни, де командувач відповідав за злочини своїх підлеглих.

Трибунал для колишньої Югославії, визначив елементи відповідальності командувачів, як наступні:

1. наявність взаємозв'язку між командувачем та підлеглим;
2. командир знав або мав можливість знати, що робиться замах на злочин або такий був вчинений;
3. командувач не вчинив всіх практично можливих дій у межах своїх повноважень для запобігання або припинення цього порушення.

Ці три елемента підсумували вказане в п. 3 ст. 7 Статуту, який має справу з відповідальністю командувачів.

Основним фігурантом у цій справі був Здравко Мучіч, який являвся командувачем у Целебіці, а тому був обвинувачений як вищий орган влади, відповідальний за всі порушення перераховані в обвинувальному акті. Обвинувачі надали документальні докази та покази свідків, які доводили, що Мучіч дійсно являвся керівником Целебіці у період часу, коли вчинялись

злочини. Також було доведено, що він знав про скоювані злочини і не вжив заходів для їх припинення. Захист у свою чергу наполягав на тому, що до табору мали доступ різні воєнні групи і Мучіч не мав влади над ними, а також те, що він не мав необхідної інформації чи повноважень, щоб запобігати воєнним злочинам.

Прийнявши до уваги позиції обох сторін, Трибунал зазначив, що якщо існував контроль *de facto* та мало місце віддавання наказів то відсутність офіційного призначення не знімає питання кримінальної відповідальності з командувача за злочинні дії його підлеглих. Також Трибунал визнав, що Мучіч мав фактичну владу над в'язнями та охороною табору і був встановлений факт його присутності при завданні тортур деяким із в'язнів.

Отже було встановлено, що маючи владу над підлеглими, Мучіч знав про вчинювані злочини, а також не вживав заходів для їх запобігання та припинення. На підставі п. 3 ст. 7 Статуту, Трибунал визнав Мучіча винним, за невжиття заходів щодо припинення злочинних дій, які вчинялися його підлеглими.

Практика трибуналу мала важливе значення у формулюванні статті 28 Статуту Міжнародного кримінального суду підписаного у Римі 17 липня 1998 року. Вказана стаття охоплює за суб'єктивним складом не тільки командирів, але і зазначає, що командир або особа, що ефективно діяла в якості воєнного командира підлягає кримінальній відповідальності за злочини, які підпадають під юрисдикцію Суду, скоєні силами, що знаходяться під його ефективним командуванням та контролем або, в залежності від обставин, під його ефективною владою чи контролем, в результаті не здійснення ним контролю належним чином над такими силами, коли:

1. такий воєнний командир чи така особа знала, або у обставинах які склалися на той момент, повинна була знати, що ці сили вчиняли або мали намір вчинити такі злочини;
2. такий воєнний командир або така особа не вжила всіх необхідних і розумних заходів в межах її повноважень для запобігання чи припинення їх скоєння або для передачі даного питання у компетентні органи для розслідування та кримінального провадження.

Підсумовуючи наведене, можемо зазначити, що притягнення командирів до кримінальної відповідальності за дії підлеглих на війні, було спірним питанням, але Додатковий Протокол 1 чітко окреслив склад злочину, закріпивши його у статті 86. Своє практичне застосування положення Протоколу 1 знайшли вже на судових процесах, які мали місце у роботі Міжнародного Кримінального Трибуналу для колишньої Югославії, а вони в свою чергу мали безпосередній практичний та доктринальний вплив на Статут МКС.

Даний нормативний матеріал міжнародного гуманітарного права черговий раз дає основу для вирішення складних завдань у кримінальних провадженнях які чекають суди України у справах щодо притягнення до відповідальності командирів збройних сил агресора за віддання злочинних наказів та злочинну бездіяльність, наслідками яких стало порушення законів та звичаїв війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Green L. C. Command Responsibility in International Humanitarian Law// International Criminal Law – 1995 – №5 – p. 451
2. Greenspan M. The Modern Law of Land warfare – Los Angeles – 1959 – p. 673
3. Prevost A. M., Race and War Crimes: The 1945 War Crimes Trial of General Tomoyuki Yamashita // Human Right Quarterly – vol. 14 – 1992 – p.p. 303-338
4. Sassoli Marco, Antoine A. Bouvier, How Does Law Protect in War? – Geneva – ICRC – 1999- p. 1493
5. Репецький В. М. Міжнародне гуманітарне право: підручник / В. М. Репецький, В. М. Лисик. – К. : Знання, 2007. – 467 с.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Фетько Юлія Іванівна,

докторка філософії у галузі права,

доцентка кафедри міжнародного права юридичного факультету

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород Україна

Правовою основою транскордонного співробітництва Словаччини є Конституція, міжнародні договори, що регулюють відносини у цій сфері, згода на обов'язковість яких надана Національною Радою Словаччини, закони та підзаконні нормативно-правові акти. Важливими серед міжнародних договорів, які ратифіковані Національною Радою Словаччини є Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями та її додаткові протоколи, такі як: Додатковий протокол та Протокол № 2, який стосується міжтериторіального співробітництва, а також Європейська хартія про місцеве самоврядування [1]. Правовою основою для двосторонньої співпраці щодо розвитку транскордонного співробітництва між Словаччиною та сусідніми країнами є міждержавні договори про добросусідство, дружні відносини і співробітництво, що укладені Словаччиною з Польщею (1994), Чехією та Україною (2000), Угорщиною (2001) та з Австрією (2003) [2].

Конституція і основні закони Словаччини, Закон № 369/1990 «Про органи місцевого самоврядування», Закон № 221/1996 «Про адміністративно-територіальний устрій Словацької Республіки», Закон № 222/1996 «Про організацію державного управління на місцевому рівні та про внесення змін і доповнень до деяких законів», Закон № 302/2001 «Про самоврядування вищих територіальних одиниць (Закон про самоврядні регіони)», Закон № 416/2001 «Про передачу деяких повноважень від органів державного управління

муниципалітетам і вищим територіальним одиницям», Закон № 453/2001 «Про внесення змін до Закону № 369/1990 «Про органи місцевого самоврядування та до деяких інших законів», Закон № 528/2008 «Про підтримку з фондів Європейського Союзу», Закон № 539/2008 «Про регіональний розвиток» закріплюють систему місцевих та регіональних органів влади та їх взаємодію, наділяють їх повноваженнями приймати рішення щодо місцевого соціально-економічного та культурного розвитку, у т.ч. і щодо розвитку транскордонного співробітництва із місцевими та регіональними органами влади, а також юридичними особами інших держав [2]. Окрім вищевказаних Законів в Словаччині з 2008 року діє й спеціальний Закон № 90/2008 «Про європейське об'єднання територіального співробітництва», яким врегульовано організаційно-правову форму, мету, завдання, порядок утворення та діяльність, матеріальне та фінансове забезпечення європейського об'єднання територіального співробітництва за участі місцевих та регіональних органів влади, а також юридичних осіб Словаччини та інших держав [3]. Однак, сьогодні як ніколи актуальним є удосконалення правого регулювання транскордонного співробітництва Словаччини. Серед важливих завдань по удосконаленню правового регулювання транскордонного співробітництва Словаччини можна виділити наступні: необхідно вдосконалити законодавство щодо генеральної асамблеї, визначити термін та повноваження директора європейського об'єднання територіального співробітництва, важливим також є вдосконалити законодавство, що стосується бухгалтерського обліку та оподаткування європейського об'єднання територіального співробітництва та ін.

Місцеві та регіональні органи влади, у тому числі і юридичні особи, відповідно до положень законодавства Словаччини можуть здійснювати транскордонне співробітництво із місцевими та регіональними органами влади, у тому числі і юридичними особами інших держав в різних формах. Найпростішими формами транскордонного співробітництва є розроблення та реалізація спільних проєктів, програм та стратегій в окремих сферах з метою здійснення відповідних спільних заходів та укладення угод про транскордонне співробітництво в окремих сферах. Більш складними інституційними формами транскордонного співробітництва є об'єднання єврорегіонального співробітництва, європейські об'єднання територіального співробітництва та єврорегіони. Транскордонне співробітництво місцевих та регіональних органів влади, а також юридичних осіб Словаччини підтримується і реалізовується через програми Інтеррег такі як: Інтеррег V-A - Словаччина-Австрія, Інтеррег V-A - Польща-Словаччина, Інтеррег V-A - Словаччина-Чехія, Інтеррег V-A - Словаччина-Угорщина та Інтеррег Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна [4-8]. Місцевими та регіональними органами влади, а також юридичними особами Словаччини (2014-2020 рр.) було реалізовано різноманітні проєкти у сфері охорони та розвитку природної екологічної та культурної спадщини, сталого транскордонного транспорту, транскордонної освіти та навчання впродовж життя, інноваційного потенціалу, збереження природної та культурної спадщини, розвитку місцевих ініціатив, підвищення транскордонної мобільності, зайнятості та підтримки мобільності робочої сили, навколишнього

середовища, транспортної інфраструктури, охорони здоров'я, однак прослідковується слабка співпраця місцевих та регіональних органів влади, а також юридичних осіб Словаччини та України.

Таким чином, правовою основою транскордонного співробітництва Словаччини є Конституція, міжнародні договори, що регулюють відносини у цій сфері, згода на обов'язковість яких надана Національною Радою Словаччини, міждержавні договори про добросусідство, дружні відносини і співробітництво, що укладені із сусідніми державами, закони та підзаконні нормативно-правові акти. Однак, сьогодні як ніколи актуальним є удосконалення правого регулювання транскордонного співробітництва Словаччини щодо генеральної асамблеї, терміну та повноважень директора європейського об'єднання територіального співробітництва, а також важливим є вдосконалити законодавство, що стосується бухгалтерського обліку та оподаткування європейського об'єднання територіального співробітництва та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Complete list of the Council of Europe's treaties: European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities; Additional Protocol; Protocol No. 2; European Charter of Local Self-Government (ETS No. 122). URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list> (дата звернення: 05.03.2023 р.)
2. Legislative framework of Slovakia. URL: <https://www.slov-lex.sk/ezz> (дата звернення: 05.03.2023 р.)
3. ZÁKON z 15. februára 2008 o európskom zoskupení územnej spolupráce a o doplnení zákona č. 540/2001 Z. z. o štátnej štatistike v znení neskorších predpisov. URL: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2008/90/20200701> (дата звернення: 05.03.2023 р.)
4. Interreg V-A Poland-Slovakia 2014-2020. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/in-your-country/programmes/2014-2020/pl/2014tc16rfcb012_en (дата звернення: 05.03.2023 р.)
5. Interreg V-A – Slovakia-Austria. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/in-your-country/programmes/2014-2020/sk/2014tc16rfcb003_en (дата звернення: 05.03.2023 р.)
6. Interreg V-A – Slovakia-Czechia 2014-2020. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/atlas/programmes/2014-2020/slovakia/2014tc16rfcb030 (дата звернення: 05.03.2023 р.)
7. Interreg V-A – Slovakia-Hungary. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/atlas/programmes/2014-2020/slovakia/2014tc16rfcb015 (дата звернення: 05.03.2023 р.)
8. Interreg Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/atlas/programmes/2014-2020/slovakia/2014tc16m5cb010 (дата звернення: 05.03.2023 р.)

Наукове видання

**МАТЕРІАЛИ 77-Ї ПІДСУМКОВОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
ПРОФЕСОРСЬКО-ВИКЛАДАЦЬКОГО СКЛАДУ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

Гарнітура Times New Roman
Формат 60x84/16. Зам. № 43.
Ум.друк.арк. 8,16. Обл.вид.арк. 9,35.
Наклад 100 прим.

Оригінал-макет виготовлено
у редакційно-видавничому відділі ДВНЗ «УжНУ».
88015, м. Ужгород, вул. Заньковецької, 89.
E-mail: dep-editors@uzhnu.edu.ua

Видавництво УжНУ «Говерла».
88000, м. Ужгород, вул. Капітульна, 18.
*Свідоцтво про внесення до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія 3т № 32 від 31 травня 2006 року*